

Collection of Papers
from the International Academic Online Conference
22nd – 23rd of April 2021

THE CRISIS OF AUTHORITIES AND VALUES IN CURRENT SOCIETY

Zborník príspevkov
z medzinárodnej vedeckej online konferencie
22. – 23. apríla 2021

KRÍZA AUTORÍT A HODNÔT V SÚČASNEJ SPOLOČNOSTI

**SYMPOSIA, COLLOQUIA, CONFERENCES
SYMPÓZIÁ, KOLOKVIÁ, KONFERENCIE**

**THE CRISIS OF AUTHORITIES AND VALUES IN
CURRENT SOCIETY**

BRATISLAVA LEGAL FORUM 2021

**KRÍZA AUTORÍT A HODNÔT V SÚČASNEJ
SPOLOČNOSTI**

BRATISLAVSKÉ PRÁVNICKÉ FÓRUM 2021

Collection of Papers from the International Academic Online Conference
Bratislava Legal Forum 2021
organised by the Comenius University in Bratislava, Faculty of Law
on 22nd – 23rd of April 2021
under the auspices of the Alumni Club of Comenius University in Bratislava,
Faculty of Law.

Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej online konferencie
Bratislavské právnické fórum 2021
organizovanej Univerzitou Komenského v Bratislave, Právnickou fakultou
v dňoch 22. – 23. apríla 2021
pod záštitou
Alumni Klubu Univerzity Komenského v Bratislave, Právnickej fakulty.

Univerzita Komenského v Bratislave
Právnická fakulta
2021

Reviewers of Papers / Recenzenti:

- prof. Mgr. Ľubomír Batka, Dr. theol.
- doc. JUDr. Mgr. Martina Gajdošová, PhD.
- doc. JUDr. Mgr. Martin Turčan, PhD.
- doc. JUDr. Branislav Fábry, PhD.
- doc. JUDr. Rudolf Kasinec, PhD.
- JUDr. Tomáš Mészáros, PhD.
- Mgr. Renáta Kišoňová, PhD.
- Mgr. Olexij Mychajlovyc̣h Meteňkanyč, PhD.

Editors / Zostavovatelia:

- Mgr. Andrea Szakács, PhD.
- Mgr. Tibor Hlinka, PhD.
- Ing. Magdaléna Mydliarová
- Mgr. Silvia Senková
- Mgr. Michaela Durec Kahounová

Scientific committee / Vedecká komisia:

doc. JUDr. Eduard **Burda**, PhD. – head of the committee / predseda komisie

prof. Mgr. Ľubomír **Batka**, Dr. theol.

prof. PaedDr. JCDr. Róbert **Brtko**, CSc.

prof. ThDr. PaedDr. Ján **Duda**, PhD.

prof. JUDr. Svetlana **Ficová**, CSc.

prof. JUDr. Mojmír **Mamojka**, PhD.

prof. JUDr. Matúš **Nemec**, PhD.

prof. JUDr. Margita **Prokeínová**, PhD.

prof. JUDr. PhDr. Miroslav **Slašťan**, PhD.

prof. JUDr. Tomáš **Strémy**, PhD.

prof. JUDr. Ján **Svák**, DrSc.

prof. JUDr. Juraj **Vačok**, PhD.

prof. JUDr. Mgr. Vojtech **Vladár**, PhD.

prof. JUDr. Marián **Vrabko**, CSc.

Priv. Doz. DDr. Antonio **Merlino**, Dr. Habil

doc. JUDr. Ing. Ondrej **Blažo**, PhD.

doc. JUDr. Marek **Domin**, PhD

doc. Mgr. Lenka **Dufalová**, PhD.

doc. JUDr. Juraj **Hamulák**, PhD.

doc. JUDr. Ing. Matej **Kačaljak**, PhD.

doc. Mgr. Marek **Kácer**, PhD.

doc. JUDr. Ondrej **Laciak**, PhD.

doc. JUDr. Peter **Lukáčka**, PhD.

doc. Mgr. Miroslav **Lysý**, PhD.

doc. JUDr. Ján **Matlák**, CSc.

doc. JUDr. Zuzana **Mikvá Illýová**, PhD.

doc. Mgr. Matej **Mikvý**, PhD., LL.M.

doc. PhDr. JUDr. Lucia **Mokrá**, PhD.

doc. JUDr. Mgr. Martin **Turčan**, PhD.

JUDr. Jozef **Andraško**, PhD.

JUDr. Mária **Havelková**, PhD.

JUDr. Matúš **Mesarčík**, PhD., LL.M.

JUDr. Lucia **Plaváková**, PhD.

Mgr. Martin **Dufala**, PhD.

Mgr. Andrea **Szakács**, PhD.

Mgr. Irena **Bihariová**

ISBN 978-80-7160-599-7
EAN 9788071605997

CONTENT / OBSAH

PROFILING AND AUTOMATED DECISIONS THEORETICAL AND EVOLUTIONARY PROFILES Marianna Ciullo	7
KRIZE AUTORITY MODERNÍHO PRÁVA Pavel Maršálek	14
HNEV JAKO SOCIÁLNA A MORÁLNA EMÓCIA Andrej Démuth	23
K VZŤAHU PRÁVA A PRÁVNEJ FILOZOFIE Jarmila Chovancová	31
PRÁVNE A ETICKÉ ARGUMENTY ZA ASISTOVANÚ SAMOVRAŽDU V ROZHODNUTIACH ÚSTAVNÝCH SÚDOV SRN A RAKÚSKEJ REPUBLIKY Ľubomír Batka	36
SLOBODA SLOVA PODĽA „INTELLECTUAL DARK WEB“ A PRÍBUZNÝCH INICIATÍV Martin Turčan.....	46
PÁR POZNÁMOK K CHÁPANIU AUTORITY V KONTEXTE MORÁLNEJ EMÓCIE OBDIVU Renáta Kišoňová	58
NADOBUDNUTIE VECI BEZ PRÁVNEHO DÔVODU AKO DÔVOD NA „PRELOMENIE“ BENEŠOVÝCH DEKRÉTOV? KAUKA LICHTENŠTAJNOVCI Marián Šuška.....	63

PROFILING AND AUTOMATED DECISIONS THEORETICAL AND EVOLUTIONARY PROFILES

Marianna Ciullo

University of Sannio, Department of Law, Economics, Management and Quantitative Methods (DEMM)

Abstract: This contribution intends to investigate the discipline of profiling and automated decisions in the GDPR, from a theoretical point of view, in an evolutionary key and with references to civil law. Furthermore, new technologies are discussed with particular reference to artificial intelligence models and the risks to the principle of non-discrimination.

Key words: GDPR, profiling, automated decisions, big data, non-discrimination, equality, AI, civil law, personal data, data protection

1 INTRODUCTION

The past decades have witnessed grand changes in various aspects of life and knowledge. Setting aside the challenges linked to environmental and health issues, technological development has created new instruments and new forms of human interaction. Thus, formidable social and political problems have been emerging: among the main risks linked to the communication and information systems can be found the unethical usage of big data and personal data, the violation of privacy, the uncertainty in institutional design and dynamics¹.

Focusing on the questions of privacy and personal data, lawyers and scholars have essayed different solutions during the last decades. In particular, in the European context the EU General Data Protection Regulation (GDPR), enforced across all EU member States from 25 May 2018, is the landmark in the evolution of European privacy framework. Considering the philosophical point of view, this Regulation is based on the concept of privacy as a fundamental human right (as enshrined in the Charter of EU Rights), actually, it gives effect to the fundamental right to data protection.

The GDPR recognises the contribution of technology to economic and social progress, but one of its main issues is that technology should be developed in a responsible manner and, in particular, that individuals should have control over their personal data². In the Charter of Fundamental Rights of the European Union is established that human dignity is inviolable, therefore it must be respected and protected. Human dignity is also a key value underlying privacy and data protection³. In this context, surveillance, facilitated or enabled by technology, is a key theme. Monitoring or surveillance of individuals, including the processing of their personal data by business, governmental and social actors, is driven by different motivations. This has an impact on ethical and social values, including privacy⁴. The implication of these themes are various: for example, the questions of surveillance, human rights and data protection are all linked to the profiling activity and the automated decision-making. In fact, surveillance implies a power relationship between the surveillant and the surveilled, in which the surveilled's power disadvantage may result in personal harm. This imbalance of power and its potential harmful consequences have important ethical dimensions⁵.

¹ CONTE, R. and others. Manifesto of computational social science. In: The European Physical Journal Special Topics, 2012, 1, pp. 325-326.

² HIJMANS, H. – RAAB, C. D. Ethical Dimensions of the GDPR. In: Commentary on the General Data Protection Regulation, Cheltenham: Edward, 2018, p. 1.

³ Ibidem, p. 2.

⁴ Ibidem.

⁵ Ibidem, p. 6.

2 PROFILING ACTIVITIES UNDER THE GDPR

The activity of profiling has never been regulated by an organic and uniform legislation, on the contrary, the regulatory framework has always been very fragmented. The Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation)⁶ at article 15 dealt with automated decision-making processes, but only within this can some traces of the concept of profiling be included. In 2002 with the Directive 2002/58/EC⁷ more specific rules on online tracking technologies (such as cookies) were introduced. Finally, the advent of increasingly complex, innovative and interconnected reality has been a source of new and more appropriate protection strategies: especially for these reasons, when the GDPR has been designed and drafted, there was a need to innovate the discipline of profiling⁸.

For the first time, at article 4 paragraph 4, GDPR offered a systematic definition of "profiling", meaning with the term <<any form of automated processing of personal data consisting of the use of personal data to evaluate certain personal aspects relating to a natural person, in particular to analyse or predict aspects concerning that natural person's performance at work, economic situation, health, personal preferences, interests, reliability, behaviour, location or movements>>⁹.

As it is clear, within the norm some textual elements are significant to understand the essential scope of the norm and the Regulation: the evaluation of aspects of the natural person, the analysis and the forecast of other personal aspects. It is therefore necessary to read that legal definition in conjunction with Recital 24 and Recital 30. The first one concerns the territorial scope of application, it also emphasises the <<monitoring of the behaviour of the data subject>>, so it is appropriate to check whether natural persons are tracked on the Internet, including any subsequent use of personal data processing techniques (primarily personal profiling techniques), in particular to take decisions that concern or analyse or predict preferences, personal behaviour and positions. On the other hand, the second one explains even better the notion of being traced on the net by stating that <<natural persons may be associated with online identifiers produced by the devices, applications, tools and protocols used, such as IP addresses, temporary markers (cookies) or other identifiers, such as radio frequency identification tags. Such identifiers may leave traces that, in particular when combined with unique identifiers and other information received from servers, may be used to create profiles of natural persons and identify them>>¹⁰. Here are the references to the evaluation activity, as well as to the analysis and forecasting activities in article 4 GDPR.

3 ARTICLE 22 GDPR: ORIGINS AND CONTENTS

At a general level, the article 22 paragraph 1 of the Regulation lays down a prohibition on subjecting an individual to automated decision-making processes, including profiling. The origin of this rule is to be found in the search for a balance between the efficiency due to the application of artificial intelligence and the fears of a dehumanisation of the entity that decides¹¹. As regards, however, the procedure that led to the final drafting of the standard in question, the starting point must be found in Directive 95/46 and, in particular, in Article 15 entitled <<automated individual decisions>>, not without the concern of the European legislator that the machine could in some way affect or replace the human subject in the taking of decisions with significant consequences for the recipient of the same. This is

⁶ European Parliament and Council Directive 95/46/EC of 24 October 1995.

⁷ Directive 2002/58/EC of the European Parliament and of the Council of 12 July 2002 concerning the processing of personal data and the protection of privacy in the electronic communications sector (Directive on privacy and electronic communications)

⁸ BANTERLE, F. Pubblicità comportamentale, GDPR e rischi di discriminazione. In: Società delle tecnologie esponenziali e General Data Protection Regulation: Profili critici nella protezione dei dati, Ledizioni, 2018, pp. 14-15.

⁹ Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation), Article 4.

¹⁰ Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation), Recital 30.

¹¹ PETRUCCI, L. Assistente vocale e dati sanitari. Le sfide dell'intelligenza artificiale alla luce del regolamento (UE) n. 2016/679. In: Trento Law and Technology Research Group Student, Paper no. 56, p. 46.

also evident in subsequent documents such as Regulation (EC) No 45/2001¹² or Council of Europe Recommendation CM/Rec (2010)13¹³, both of which are fundamental to the genesis and development of art. 22 GDPR¹⁴.

In general, art. 22 GDPR prescribes that " the data subject has the right not to be subject to a decision based solely on automated processing, including profiling, which produces legal effects concerning him or similarly significantly affects his person"¹⁵. However, this rule shall be waived where automated decision 1) is necessary for the conclusion or performance of a contract between the data subject and a controller; 2) is authorised by Union or Member State law to which the controller is subject, which also lays down appropriate measures to protect the rights, freedoms and legitimate interests of the data subject; 3) is based on the explicit consent of the data subject. Only in the cases referred to in points 1) and 3), the controller shall be required to implement in order to protect the rights, freedoms and legitimate interests of the data subject, at least the right to obtain human intervention by the controller, to express their opinion and to challenge the decision. Another guarantee is the limitation to the processing of particular categories of data provided by the GDPR, without prejudice to the explicit consent of the data subject and where processing is necessary for reasons of relevant public interest on the basis of Union or Member State law, which must be proportionate to the objective pursued, respect the essence of the right to data protection and provide for appropriate and specific measures to protect the fundamental rights and interests of the data subject. However, even in such cases, it is necessary that appropriate measures are in place to protect the rights, freedoms and legitimate interests of the data subject¹⁶.

3.1. The rights of the data subject

Looking at the art. 22 GDPR from the point of view of the rights of the data subject, the latter has the right not to be the subject of a decision based exclusively on automated processing, including profiling, which produces legal effects concerning him. In such cases, the data subject may object to such processing. Therefore, in such a case, the data controller will have to immediately stop the processing until it demonstrates to the data subject that such automated processing and does not violate his rights and freedoms. In addition, the data subject may expressly request that any automated decision concerning him or her be conditioned by human intervention, to be able to express his or her point of view and challenge the decision, with appropriate reasons. In short, the data subject has the right to receive a justification for the automated decision. Closely linked to art. 22 GDPR is art. 15 GDPR - concerning the direct marketing - which, in the first paragraph, mentions the right of access for which "The data subject has the right to obtain from the controller confirmation that a processing of personal data concerning him or her is in progress". In this case, the owner may request access to personal data and a series of information, including, on all, <<the existence of an automated decision-making process, including the profiling referred to in Article 22, paragraphs 1 and 4, and, at least in such cases, significant information on the logic used, as well as the importance and expected consequences of such processing for the data subject>>¹⁷. Moreover, the combined provisions of Art. 22 GDPR and Recital 71¹⁸ read that the data subject has the right to information. The data controller

¹² Regulation (EC) No 45/2001 of the European Parliament and of the Council of 18 December 2000 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data by the Community institutions and bodies and on the free movement of such data.

¹³ Recommendation CM/Rec(2010)13 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 23 November 2010.

¹⁴ PETRUCCI, L. *Assistente vocale e dati sanitari*, pp. 47-48.

¹⁵ Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation), Article 22.

¹⁶ DE GREGORIO, G. – TORINO, R. *Privacy, tutela dei dati personali e Big Data*, p. 25.

¹⁷ Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation), Article 15.

¹⁸ Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation), Recital 71. In

must be transparent, that is, it must inform data subjects of the existence of a decision based on automated data processing including profiling). In the information, therefore, the methods and purposes of profiling must be explained. It is also necessary to clarify the logic of the treatment and the consequences expected for the person concerned as a result of this type of treatment, meaning the criteria used to reach the decision (without necessarily having to provide a complex explanation of the algorithms used or the disclosure of the complete algorithm).

4 PROFILES OF APPLICATION AND PROBLEMATIC PROFILES

Although, as we have seen, Article 22 GDPR is the result of careful and painstaking work, as well as based on previous regulations, not a few are the problematic issues that especially the doctrine has been faced. First of all, from a technical and normative point of view, part of the doctrine discusses whether despite the letter of the norm that talks of "the right not to be subjected to ..." the purpose of the Regulation was effectively to grant a "subjective right" (right) to the data controller or, instead, as is generally believed, to establish a prohibition (prohibition) to which the data controller is bound, irrespective of any specific initiative of the data subject. In particular, this school of thought considers the configurability of a general prohibition more in line with both the general rationale of the Regulation to increase the protection of those concerned, both with the principle of accountability that requires the controller to become an active and diligent part in the organization of data processing processes so that they are demonstrably respectful of the rights and freedoms of data subjects. In fact, make depending on the effectiveness of the restrictive principle on the initiative of the latter who take action to exercise their supposed right, would risk, given the speed, complexity and scale of the processes

the text: <<The data subject should have the right not to be subject to a decision, which may include a measure, evaluating personal aspects relating to him or her which is based solely on automated processing and which produces legal effects concerning him or her or similarly significantly affects him or her, such as automatic refusal of an online credit application or e-recruiting practices without any human intervention.

Such processing includes 'profiling' that consists of any form of automated processing of personal data evaluating the personal aspects relating to a natural person, in particular to analyse or predict aspects concerning the data subject's performance at work, economic situation, health, personal preferences or interests, reliability or behaviour, location or movements, where it produces legal effects concerning him or her or similarly significantly affects him or her.

However, decision-making based on such processing, including profiling, should be allowed where expressly authorised by Union or Member State law to which the controller is subject, including for fraud and tax-evasion monitoring and prevention purposes conducted in accordance with the regulations, standards and recommendations of Union institutions or national oversight bodies and to ensure the security and reliability of a service provided by the controller, or necessary for the entering or performance of a contract between the data subject and a controller, or when the data subject has given his or her explicit consent.

In any case, such processing should be subject to suitable safeguards, which should include specific information to the data subject and the right to obtain human intervention, to express his or her point of view, to obtain an explanation of the decision reached after such assessment and to challenge the decision.

Such measure should not concern a child.

In order to ensure fair and transparent processing in respect of the data subject, taking into account the specific circumstances and context in which the personal data are processed, the controller should use appropriate mathematical or statistical procedures for the profiling, implement technical and organisational measures appropriate to ensure, in particular, that factors which result in inaccuracies in personal data are corrected and the risk of errors is minimised, secure personal data in a manner that takes account of the potential risks involved for the interests and rights of the data subject, and prevent, inter alia, discriminatory effects on natural persons on the basis of racial or ethnic origin, political opinion, religion or beliefs, trade union membership, genetic or health status or sexual orientation, or processing that results in measures having such an effect.

Automated decision-making and profiling based on special categories of personal data should be allowed only under specific conditions.>>

for which this discipline is considered most significant, to weaken that same principle until it becomes de facto non-operational, except in exceptional cases¹⁹.

Regarding the expression <<a decision [...] which similarly significantly affects your person>>, there are problems not only of a technical nature²⁰ but also and above all of ethical nature. Indeed, the vagueness and vagueness of the expression could serve as an open clause through which all concerns about the discriminatory potential of algorithms can be addressed, paradoxically, by offering the guarantees and safeguards provided by the standard in question. It is true that many decisions are exclusionary, in the sense that they may be likely to have a significant impact on the recipient's life, depriving him of certain opportunities (the examples are different, above all we can refer to access to education, health services, the benefit of a credit); however, for these reasons, the GDPR requires a significant human presence. In this way, <<human intervention should in such cases also concern itself with assessing issues related to the discriminatory or at least a fair potential of algorithmic processes as well as protecting the dignity of recipients>>²¹. Regarding the automated processing in article 22 of the GDPR is only relevant in so far as they are 'decision-making'. This allows to exclude from the case all those not typically inferential data processing, in which that is the use of computer techniques is limited, maybe, to the storage and/or organization of personal data without involving any analytical and/or evaluative passage of the same. In automated decision-making, however, the data are, on the contrary, collected (or subjected to the machine) precisely because this, executing a given calculation, that is applying to the data-set deductive rules algorithmically defined in the program, analysing them to arrive at a certain 'solution', a 'decisional output'. This decision - in order for the processing to be relevant for the purposes and effects of the present provision, art. 22 of the Regulation - must be <<based only on automated processing>>²²: literal interpretation of the provision would therefore fall within the scope of the examination disciplines only those fully automated decisions. On the other hand, it should be considered as excluding all those in which it is possible to find a minimal human involvement that can variably 'interfere' with the automated decision-making process, being able to verify or modify the decision but also, for example, merely ratify it. Such an interpretation would, it is to be expected, exclude from the scope of the strict protection rules under consideration a large number of decisions which are essentially the result of automated processing but, for example, formally applied for human intervention. Many of these are also likely to have potentially very significant effects on those concerned; think of all the mechanisms of 'scoring', widely used in digital practice, for example, to select applicants for a job or to assess the likely solvency of those seeking to obtain a bank credit: it is not uncommon that in such cases those concerned are assessed by computer tools which, applying to personal data statistical functions, assign them a certain value of merit, a score, and that the final decision, formally due to a human official is in fact merely passive, perhaps limiting this to match. Often even following strict predefined guidelines, a certain outcome to a certain 'score' without having or exercising any real power' to evaluate²³.

Another profile of particular interest is that related to the phenomenon of nudging. This term means <<those modes of conditioning towards certain choices that do not exclude the possibility of different options, although these are in some way discouraged, for example, by the way they are presented>>²⁴. In this regard, it can be stated that these techniques are not included in the prohibition referred to in art. 22 GDPR, however, a more restrictive reading should allow for the possibility of including those cases in which the same are the origin of significant consequences "similar" to legal effects for entities²⁵. As for profiling, however, one of the most insidious problems could be the creation of clusters, that is of classes or groups of individuals created by the algorithm on the basis of patterns

¹⁹ SARRA, C. Il diritto di contestazione delle decisioni automatizzate nel GDPR. In: Anuario de la Facultad de Derecho, 2019, 12, p. 23.

²⁰ Ibidem, p. 46.

²¹ Ibidem, p. 47.

²² Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation), Article 22.

²³ MALGIERI, G. – COMANDÈ, G. *Right to legibility of automated decision-making. In: International Data Privacy Law*, 2017, vol. 7, no. 4.

²⁴ SARRA, C. Il diritto di contestazione delle decisioni automatizzate nel GDPR, p. 47.

²⁵ Ibidem.

or aspects in common among the subjects analysed. Clearly, being placed in a group because of certain habits is a relevant phenomenon when the categorisation of the individual into one group rather than another involves a decision affecting the enjoyment of one's rights²⁶. Of course, as part of the doctrine emphasizes, these automated decision-making processes pose several challenges to the freedoms of individuals, especially the risks arising from discrimination due to the categorization of subjects into more or less homogeneous groups. Profiling and automated decisions based on it are processes whose discriminatory scope is implicit since they tend to group groups of individuals into categories on the basis of common characteristics and make decisions on the basis of membership of a specific group²⁷. In any event, on this point, the "Article 29" Working Party stated in its opinion on profiling that <<this purpose of the processing cannot be underestimated due to the advent of Big Data and, consequently, the risks of such treatment must be mitigated>>²⁸.

5 CONCLUSIONS

The framework provided highlighted the legislation and some of the main issues discussed in relation to profiling and automated decisions. In its conclusions, it emerges that the issues examined are by no means marginal: on the one hand they concern purely technical aspects of European privacy legislation, On the other hand, they are the fulcrum and the condensation of questions with which the most prudent jurist is necessarily called to confront himself. The right to non-discrimination inevitably emerges as one of the most important elements in the reading of the rules under consideration. Data protection law and non-discrimination law are the most relevant legal instruments to fight illegal discrimination by algorithmic systems. If effectively enforced, both legal instruments can help to protect people²⁹.

In this sense, one of the main questions is linked to the fairness of algorithm and the phenomenon of big data. They are described referring to their properties: <<huge in volume, consisting of terabytes or petabytes of data; high in velocity, being created in or near real-time; diverse in variety, being structured and unstructured in nature; exhaustive in scope, striving to capture entire populations or system (n= all); fine-grained in resolution and uniquely indexical in identification; relational in nature, containing common fields that enable the conjoining of different data sets; flexible, holding the traits of extensionability and scalability>>³⁰.

The jurists and the other scholars find themselves looking at all these phenomena (Big data, internet of things, machine learning) from a double point of view: on the one hand, all the opportunities that big data and new technologies offer must be seized; on the other hand, adequate rules must be defined for the purposes of respecting fundamental rights.

At the moment, European institutions are designing and drafting innovative norms.

Bibliography:

BANTERLE, F.: Pubblicità comportamentale, GDPR e rischi di discriminazione. In: Società delle tecnologie esponenziali e General Data Protection Regulation: Profili critici nella protezione dei dati, Ledizioni, 2018.

CONTE, R. and others: Manifesto of computational social science. In: The European Physical Journal Special Topics, 2012, pp. 325-346.

Directive 2002/58/EC of the European Parliament and of the Council of 12 July 2002 concerning the processing of personal data and the protection of privacy in the electronic communications sector (Directive on privacy and electronic communications).

DE GREGORIO, G. – TORINO, R.: Privacy, tutela dei dati personali e Big Data, 2019.

²⁶ MITTELSTADT, B. – FLORIDI, L. The Ethics of Big Data: Current and Foreseeable Issues. In: Biomedical Contexts in Science and Engineering Ethics, 2016, no 22, p. 303.

²⁷ DE GREGORIO, G. – TORINO, R. Privacy, tutela dei dati personali e Big Data, p. 24.

²⁸ "Article 29" Working Party, Advice paper on essential elements of a definition and a provision on profiling within the EU General Data Protection Regulation, may 2013.

²⁹ ZUIDERVEEN BORGESIU, F. J. Strengthening legal protection against discrimination by algorithms and artificial intelligence. In: The International Journal of Human Rights, 2020, 24.

³⁰ KITCHIN, R. Big Data, new epistemologies and paradigm shifts. In: Big data & society, 2014, 1, p. 2.

European Parliament and Council Directive 95/46/EC of 24 October 1995.

HIJMANS, H. – RAAB, C. D.: Ethical Dimensions of the GDPR. In: Commentary on the General Data Protection Regulation, Cheltenham: Edward, 2018.

KITCHIN, R.: Big Data, new epistemologies and paradigm shifts. In: Big data & society, 2014, 1, pp. 1-12.

MALGIERI, G.; COMANDÈ, G.: *Right to legibility of automated decision-making*. In: *International Data Privacy Law*, 2017, vol. 7, no. 4, pp. 243–265.

MITTELSTADT, B.; FLORIDI, L.: The Ethics of Big Data: Current and Foreseeable Issues. In: *Biomedical Contexts in Science and Engineering Ethics*, 2016, 22, pp. 445-480.

PETRUCCI, L.: Assistente vocale e dati sanitari. Le sfide dell'intelligenza artificiale alla luce del regolamento (UE) n. 2016/679. In: Trento Law and Technology Research Group Student, Paper no. 56.

Recommendation CM/Rec(2010)13 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 23 November 2010

Regulation (EC) No 45/2001 of the European Parliament and of the Council of 18 December 2000 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data by the Community institutions and bodies and on the free movement of such data.

Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation).

SARRA, C.: Il diritto di contestazione delle decisioni automatizzate nel GDPR. In: *Anuario de la Facultad de Derecho*, 2019, 12, pp. 33-69.

ZUIDERVEEN BORGESIJUS, F. J.: Strengthening legal protection against discrimination by algorithms and artificial intelligence. In: *The International Journal of Human Rights*, 2020, pp. 1572-1593.

Contact information:

Dott.ssa Marianna Ciullo
marianna.ciullo@unisannio.it
University of Sannio
Piazza Guerrazzi, 1
82100
Italy

KRIZE AUTORITY MODERNÍHO PRÁVA

Pavel Maršálek

Univerzita Karlova, Právnická fakulta

Abstract: There is some justification for the feeling that the authority of the law is in crisis. That feeling, which is often shared in society, is based on experience with the poor functioning of the law and the state of the law, particularly the hypertrophy of legal regulation, the absence of good law, the slow decision-making of the courts and the difficulty of enforcing rights and obligations. Many believe that the law is deviating from centuries of proven values and sometimes even from rationality. It is not only the law that prosecutes people, but also the state of the law. Legal scholars tend to be even stricter. The question arises: Does this no longer involve a crisis of the law itself, but merely a crisis of its authority? By all accounts, no. The law is not facing any absolute dysfunction or collapse. It is difficult for the law to adapt to the global transformation of the world (referred to by some as post-modernisation) – to phenomena such as globalisation, integration, multiculturalism and the rise of new ideologies, as well as to the prevailing moral crisis. Even in the past, the law resisted numerous crises of its authority and its discreditation in totalitarian regimes, and overcame everything. Today, the prescription is to improve the quality of legal regulation, put a stop to lobbyism, populism and undue promotion of minority interests, and further improve the work of the judiciary (instead of the courtocracy) and enforcement of the law by halting the weakening of the state and the executive. Perhaps, however, it is time for a deeper reconstruction of the law in accordance with the ethics of responsibility, according to which the law (and morality) should not focus only on interpersonal relations, but also on global perspectives. This will restore the integrity of the law and morality, as well as the authority of the law.

Abstrakt: Ve společnosti často sdílený pocit, že se autorita práva ocitla v krizi, má své opodstatnění. Stojí za tím zkušenosti se špatným fungováním práva a právnického stavu, zejména s hypertrofií právní regulace, s absencí dobrého práva, s pomalým rozhodováním soudů a s obtížnou vymahatelností práv a povinností. Mnozí se domnívají, že se právo odklání od staletými prověřených hodnot, někdy dokonce od racionality. Nepřízeň lidí nestíhá jen právo, ale i právnický stav. Právní vědci bývají ještě přísnější. Nabízí se otázka: nejedná se už o krizi práva samotného, než o pouhou krizi jeho autority? Podle všeho nikoli. Nedochozí totiž k absolutní dysfunkci práva, k jeho rozkladu. Právo se jen obtížně přizpůsobuje globální proměně světa (některými označované jako postmodernizace) – jevům jako globalizace, integrace, multikulturalismus a nástup nových ideologií, jakož i panující morální krizi. I v minulosti vzdorovalo právo četným krizím své autority, v totalitních režimech pak přímo své diskreditaci, a vše překonalo. Receptem je dnes zvýšení kvality právní regulace, zamezení lobbismu, populismu a nepřiměřenému prosazování zájmů menšin, dále zlepšení práce justice (namísto soudcokracie) a vymožitelnosti práva zastavením slábnutí státu a exekutivy. Možná ale je čas k hlubší rekonstrukci práva v souladu s etikou odpovědnosti. Podle ní by se právo (a morálka) nemělo věnovat jen mezilidským vztahům, nýbrž i globálním perspektivám. To obnoví jednotu práva a morálky, jakož i autoritu práva.

Key words: crisis, authority, modern law

Klíčová slova: krize, autorita, moderní právo

1 AUTORITA PRÁVA

Za standardních poměrů disponuje právo třemi druhy moci: hmotnou, etickou a symbolickou. Hmotná moc zajišťuje právu, že nebude bezzubé. Spočívá v tom, že se právo opírá o nástroje přímého a nepřímého donucení. V prvním případě exekuce a ve druhém hrozba a ukládání sankcí jsou zárukou toho, že se budou plnit právem uložené povinnosti a že nebudou ohrožována ani

porušována subjektivní práva. Není-li právo dysfunkční, je tato moc práva značná a nepřehlédnutelná. Nelze se proto divit, že je právo vnímáno především jako donucovací, sankční systém. Právo trestá pravidelně, ale chválí málokdy.¹

Etická moc práva přísluší, když je lidmi hodnoceno jako spravedlivé a funkční a když ve společnosti vládne důvěra v právo. V takové situaci lidé plní své povinnosti převážně dobrovolně, bez donucení. Uznávána je morální povinnost dodržovat právo. Právo je tak více než jen minimem morálky. S touto mocí práva se setkáváme méně často. Problém totiž bývá v právu samotném, když nemá výše zmíněné kvality, a nezřídka přímo v lidech, kteří se běžně neradi právní regulaci podřizují. Vždy se ale potvrzuje, že nemá-li právo moc hmotnou, nemůže mít ani moc etickou. Nedokáže-li se prosadit, mnoho pro lidi neznamená.²

Symbolická moc práva se uplatní příležitostně. Plyne z toho, že pro společnost představuje právo hodnotu. V průběhu dějin se osvědčilo jako těžko nahraditelná složka společenské kultury, která zajišťuje přežití společnosti a plní celou řadu užitečných funkcí. Pravidelně se lze setkat s využíváním této moci práva při oceňování role politiků ve formě zákona (např. Lex Masaryk, Lex Beneš) nebo při trestání zločinců totalitních režimů, když je trest uložen, ale nevykonán typicky z humanitárních důvodů. Symbolická moc práva je ztělesněním jeho majestátu.³

Souhra těchto tří mocí práva zakládá jeho autoritu: vážnost vzbuzující na straně adresátů práva respekt.⁴ Jde o těžko měřitelnou veličinu, bez které se však právo zcela neobejde. Nedostatek autority práva se neodvratně promítne do stupně efektivnosti práva – ten je bezpochyby nižší nebo i žádný. Tento fakt staví právo do obtížné situace: nemůže na svou autoritu rezignovat.⁵ Cesta, která k posílení autority práva vede, je jeho neustálá kultivace, obsahová i formální. Zapomínat se nesmí také na lidi jako adresáty práva a kultivaci jejich právního vědomí, a to jak z hlediska toho, co o právu vědí, tak z hlediska toho, jaký k právu zaujímají postoj.

2 KRIZE AUTORITY MODERNÍHO PRÁVA V MINULOSTI

Podívejme se nyní na to, jak se utvářela autorita moderního práva. Moderní právo se vytvořilo po vítězství buržoazních revolucí na bázi liberalizačních, zrovnoprávňovacích a unifikačních trendů. Stalo se univerzálním regulačním systémem opřeným o donucovací monopol státu, který postupně zatlačil a zčásti nahradil ostatní normativní systémy – morálku a náboženství. Od počátku se přitom moderní právo nacházelo v nezáviděníhodné pozici. Jednak plnilo nekonečně více úkolů než právo předchozích epoch a také jeho objem a složitost se mnohonásobně zvětšily. Jednak ztratilo opěrné sloupy, z nichž v předchozích obdobích čerpalo svoji legitimitu: svatost, přirozenost a tradici. Stalo se všemocným a všudypřítomným nástrojem sociální kontroly a sociálního inženýrství, závislým na politické objednávce, systémem zneužitelným a zneužívaným. Jeho autorita se ocitla v krizi.⁶

¹ K tomu VEČEŘA, M. – URBANOVÁ, M. Sociologie práva, s. 90 an.

² Blíže MARŠÁLEK, P. Právo a společnost. s. 125 an.

³ Viz BARTOŇ, M. Několik poznámek k problematice hodnotících soudů v textech zákonů. In: GERLOCH, A. – MARŠÁLEK, P. (eds.) Zákon v kontinentálním právu. Praha: Eurolex Bohemia, 2005, s. 371 an.; PŘIBÁŇ, J. Právní symbolismus, s. 125 an.

⁴ Obecně o pojmu autority FUCHS, A. Autorita, s. 9: „Autorita jest převaha, na jejímž základě přispíváme osobě nebo instituci v některém směru charakter objektivní instance. Tato převaha může se vyvinouti ve skutečnou moc, založenou na účtě. Vnější projevy této účty mohou býti kodifikovány v právu.“ K tomuto pojmu poznamenává H. Hofmannová: „Pokud vím, nikde v naší současné státovědě či ústavním právu není autorita chápána jako pojem, který má samostatný význam, ale je spojována s pojmy jako moc, násilí, suverenity či legitimita nebo je jejich definičním prvkem.“ Ptá se, zda je tento pojem skutečně „pouze sémantickou pomůckou pro objasnění jiných – a to často obsahově protichůdných jevů“. Viz HOFMANNOVÁ, H. Autorita jako zapomenutý pojem (státovědy a ústavní teorie). In: ŽÁK KRZYŽANKOVÁ, K. et al. (eds.) Právo jako multidimenzionální fenomén. Pocta Aleši Gerlochovi k 65. narozeninám. Plzeň: Aleš Čeněk, 2020, s. 103.

⁵ Podle A. Fuchse „je právo nejpregnantnějším výrazem touhy po objektivní instanci, touhy, jež stvořila veškerou autoritu“. Je v tom podobné náboženství. „Autorita práva jest proto autoritou, že zavazuje bez diskuse.“ Viz jeho výše citovaná práce, s. 94.

⁶ Více o tom MARŠÁLEK, P. Příběh moderního práva, s. 24 an., 267 an. Viz též MUCHA, I. Proměny práva a společnosti. Plzeň: Aleš Čeněk, 2015.

Úpadek autority práva výstižně vyjádřil ve čtyřicátých letech minulého století sociolog P. Sorokin: „Právní normy jsou stále více pokládány za úskok skupiny u moci, namířené k vykořisťování druhých, méně mocných skupin – za určitou formu šibalství, používanou vládnoucí třídou k podrobení a ovládnutí tříd podřízených. Mravní a právní normy se staly pouhým lidčem k zakrytí velmi málo přitažlivého těla marxistických hospodářských zájmů, Paretových „residuí“, freudovského „libida“, Ratzenhoferových „zájmů“, psychologických a sociologických „komplexů“, „puďů“ a „převládajících reflexů“. Ony normy se změnilly v pouhé přídatky policie, vězení, elektrického křesla, „útlaku“ a jiných forem fyzického násilí. Ztratily svou mravní prestiž a byly sníženy a převedeny na úroveň lsti, užívané obratnými pokrytci k oklamání vykořisťovaných prostáčků. Se ztrátou mravního prestiže ztratily postupně i svou dozorčí a zavazující moc jako platná kontrola lidského chování.“⁷

Samotného dna se dotkla autorita práva v totalitních režimech. Bylo to patrné z toho, jak bylo právo definováno, k čemu bylo používáno a jak v praxi fungovalo.

V totalitních režimech bylo právo pojímáno čistě účelově, instrumentálně a stalo se derivátem oficiální ideologie. V nacistickém Německu bylo za právo prohlášeno to, co prospívá německému národu, za bezpráví, co mu škodí. V sovětském Rusku se vycházelo z toho, že je právo na zákon povýšená vůle pracujícího lidu. Už to otvíralo dveře zneužitelnosti práva. Z práva byly vypuzeny tradiční hodnoty a místo nich se prosadily hodnoty odvozené z totalitní ideologie: v nacistickém Německu čistota německé krve a národní cítění, v sovětském Rusku třídní spravedlnost a proletářský internacionalismus.⁸

V totalitách sloužilo právo jako nástroj výstavby a represe, jakož i k legitimizaci stávajících poměrů. S pomocí práva byl budován ideologický experiment, který převracel naruby tradiční společenské uspořádání, likvidoval svobodu a popíral rovnost lidí ve jménu rasové nebo třídní nenávisti. Cestou k tomu bylo násilí ve formě práva či i bez ní. Právo se stalo prostředkem k likvidaci skutečných, možných i domnělých odpůrců režimu. Mnohdy funkce práva jako nástroje výstavby a represe splývala. Bylo to tam, kde vybudování rasové čisté nebo beztřídní společnosti vedlo přes právní (popř. mimoprávní) zničení celých skupin obyvatelstva (např. v nacistickém Německu Židů, v sovětském Rusku buržoazie, statkářů, inteligence atd.).⁹

Nihilismem se vyznačovala také právní praxe v totalitních režimech. Otevřeně teroristické a antihumánní právo, dobře přizpůsobené potřebám režimu se aplikovalo často svévolným způsobem, na politickou objednávku nebo pod nátlakem. Pokřivená legalita měla v nacistickém Německu i v sovětském Rusku značně represivní povahu. Zákony udělovaly tajné státní policii bezbřehá zmocnění k potírání „nepřátel“ (někdy i k postupu bez ohledu na platné právo) a ta je plně využívala k vraždění, deportacím a věznění lidí. Soudní řízení, konaná mnohdy před mimořádnými soudy a bez jakýchkoli záruk pro obviněné, často pozbývala charakter právního procesu. Jejich cílem nebylo spravedlivé rozhodnutí, ale eliminace každého, kdo dostal nálepkou „nepřítel“. Právní praxe totalitních režimů se tak stala synonymem pro nespravedlnost, křivdu a bezpráví.¹⁰

Náprava pošramocené autority práva byla obtížná. Proběhla v rámci procesů právní obnovy po pádu totalit. Řešení vzniklých problémů komplikovaly spory mezi stoupenci přirozenoprávních a

⁷ SOROKIN, P. Krise našeho věku, s. 121.

⁸ Blíže viz Theorie státu a práva. Praha: Orbis, 1951; KNAPP, V. Problém nacistické právní filosofie. Praha: V. Linhart, 1947.

⁹ O totalitních režimech podrobně viz BALÍK, S. – KUBÁT, M. Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů. Praha: Dokořán, 2004; SKŘEJKOVÁ, P. – SOUKUP, L. Nedemokratické právní systémy ve vybraných státech Evropy první poloviny 20. století. Praha: Havlíček Brain Team, 2011. Z cizích autorů se tomuto tématu věnovali zejména R. Aron, E. Fraenkel, F. Neumann, S. Neumann, C. J. Friedrich, Z. Brzeziński, H. Arendtová, J. Linz a G. Sartori. V našich poměrech jsou nejvíce známé práce Arona (Demokracie a totalitarismus. Brno: Atlantis, 1993.) a Arendtové (Původ totalitarismu I–III. Praha, Oikúmené, 1996.).

¹⁰ Viz SCHROEDER, F. Ch. – PELIKÁN, D. – MALÝ, K. V. Tři studie z novodobých dějin ruského práva. Praha, Univerzita Karlova, 1994. TAUCHEN, J. Vývoj trestního soudnictví v Německu v letech 1933–1945. Ostrava: KEY Publishing, 2010. Dále též BABEROWSKI, J. Rudý teror, s. 31 an., 100 an. OVERY, R. Diktátoři, s. 167 an. Černá kniha komunismu. I. díl, Praha – Litomyšl: Paseka, 1999, s. 169 an.

právněpozitivistických přístupů.¹¹ V praxi přišly ke slovu restituce, retribuce a rehabilitace. Tak opatření pomohla vrátit právo na správnou cestu.

3 KRIZE AUTORITY MODERNÍHO PRÁVA DNES

Úpadek autority práva není jen záležitostí minulosti, ale je pozorovatelný i dnes. Ve společnosti jsou slyšet četné stížnosti na fungování práva, klesá důvěra lidí v tento normativní systém stejně jako v právní stav. Lidé jsou kritičtí zejména k hypertrofii právní regulace, k absenci dobrého práva, k pomalému rozhodování soudů a celkově obtížné vymahatelnosti práva.¹²

Ještě ostřejší kritika stavu práva zaznívá z řad právní vědy. Mnozí právní vědci soudí, že soudobé právo selhává jako prostředek prosazování spravedlnosti a právní jistoty, jakož i dalších důležitých hodnot, zkrátka že se nachází v krizi. Kritika se týká toho, že je právo desystemizované, nepružné a odcizené životu.¹³ Představitelé Kritických studií právních např. hlásají, že je právo radikálně nespravedlivé, protože slouží jen bohatým a mocným a funguje na úkor znevýhodněných společenských skupin.¹⁴ Postmodernisté odsuzují právo jako projev logonomocentrismu (diktatura zákona a rozumu) a evropského kulturního etnocentrismu.¹⁵ Pro stoupence ekonomické analýzy práva je právní regulace často jen brzdou rozvoje trhu, který příliš omezuje, nebo pouhým nezbytným zlem. Důvod spatřují v ignorování zásad ekonomické efektivnosti.¹⁶ Asi největší míru skepse ve vztahu k právu vykazují ti, kteří hovoří nejen o krizi, ale o soumraku práva a právního státu. Kritický postoj k právu je společný kontinentálnímu a angloamerickému právnímu myšlení.¹⁷

Na této kritice práva je mnoho pravdivého. Nelze se proto divit, že je autorita práva na sestupu. Lidem komplikuje život nízká kvalita a hypertrofie práva. Právo je rozporné, mezerovité, nestabilní. Přehled o něm ztrácejí i právníci. Bez počítáče se v něm není možno vyznat. Potíže působí také soudobý právní pluralismus – konkurence různých subsystémů platného práva. Není totiž nezřídka zřejmé, co platí. Přibývá rovněž nestátních regulací typu *lex mercatoria*, *lex digitalis* nebo *lex sportiva*.¹⁸ Obsah práva negativně ovlivňuje lobbismus a nepřiměřené prosazování zájmů menšin, které se domáhají ve jménu genderové, rasové, náboženské nebo sexuální identity zvláštních regulací, vlastně privilegií. Tento trend je důsledkem postmoderní libertariánské emancipace, multikulturalismu a politické korektnosti a ohrožuje dvě fundamentální hodnoty moderního práva: svobodu a rovnost.¹⁹ Negativní je i vliv populismu na právo.²⁰ Aplikaci práva poznamenává nevyšoké tempo práce soudů a malá předvídatelnost rozhodnutí. Odráží se v tom příklon k volnějším soudcovskému rozhodování. Soudy bývají mnohdy podezřívány ze soudcokracie – z expanze do politiky a přisvojování si politických agend. Nízká je vymožitelnost práva, zvláště kvůli slábnoucímu státu a posilování jeho konkurentů.²¹

Někteří právu vyčítají odklon od racionality a zavádění iracionálních úprav. Objektem kritiky jsou běžně lidská práva stojící v základu moderního právního řádu, resp. jejich sakralizace a

¹¹ K tomu HOLLÄNDER, P. *Filosofie práva*, s. 21 an.

¹² NOVOTNÝ, O. *Hypertrofie práva, její aspekty a jak jí čelit*. In: *Právník*, 2016, č. 7, s. 619 an.

¹³ HURDÍK, J. *Institucionální pilíře soukromého práva v dynamice vývoje společnosti*, s. 7 an.

¹⁴ Viz KUBU, L. a kol. *Dějiny právní filozofie*, s. 166 an.

¹⁵ Podrobně PŘIBÁŇ, J. *Suverenita, právo a legitimita*, s. 187 an.

¹⁶ Viz BROULÍK, J. – BARTOŠEK, J. *Ekonomický přístup k právu*, s. 66 an., 123 an.

¹⁷ Otevřeně o tom FERGUSON, N. *Velký rozklad*, s. 104 an.

¹⁸ VEČEŘA, M. – MACHALOVÁ, T. *Evropeizace práva v právně teoretickém kontextu*, s. 34 an. Též viz GÁBRIŠ, T. *Pluralismus práva*. In: Kol. aut. *Aktuálně otázky teorie práva*. Bratislava: Wolters Kluwer, 2018, s. 149 an.; BÁRÁNY, E. *Nenormatívne chápanie práva a právna istota*. In: BREZINA, P. – JERMANOVÁ, H. (eds.) *Metamorfózy práva ve střední Evropě VI*. Plzeň: Západočeská univerzita a Ústav státu a práva AV ČR, 2018, s. 117 an.

¹⁹ Viz KYSELA, J. *Ústava mezi právem a politikou*, s. 119 an.; KOSEK, J. *Právo (n)a předsudek*, s. 317 an.; SARTORI, G. *Pluralismus, multikulturalismus a přistěhovalci*, s. 56 an.

²⁰ Důkladně KYSELA, J. a kol. *Populismus v demokratickém právním státě: hrozba nebo výzva*. Praha: Leges, 2019.

²¹ PINZ, J. *Úpadek právních jistot jako důsledek některých nových společenských jevů*. In: Bárány, E. (ed.) *Ako právo reaguje na novoty*. Bratislava: AV SR, 2015, s. 145 an.; SMEKAL, H. – POSPÍŠIL, I. et al. *Soudcokracie, nebo judicializace politiky?* Brno: Masarykova univerzita, 2013; ONDŘEJKOVÁ, J. *Vnější limity soudcovské interpretace a argumentace*, s. 27 an.

nepřiměřené prosazování. V. Vondruška v knize Breviář pozitivní anarchie konstatuje, že tlakem aktivistů, podporovaných politiky a médií se z lidských práv stala „svátost nejvyšší, o níž se nepochybuje“. Podle něj pak „v posledních letech zákonodárství svými novelami zoufale dohání stále bobtnající požadavky ochránců lidských práv ... a nikde není vidět konec tunelu“. S rostoucím významem lidských práv se zmenšuje autorita zákonů, které lidským právům pod vlivem aktivistů musí ustoupit nebo které se stávají bezmocným instrumentem k naplňování aktivistických vizí.²²

Na vzestup iracionality v právu poukazuje také R. Fiala: „Zpočátku přirozená a v evropské kultuře tradiční ochrana slabších byla v posledních letech dovedena k absurdním výsledkům. Ze slabších se stali silnější a ze silnějších jsou slabší. Věřitelé se nemohou domoci plnění svých pohledávek, zatímco jejich dlužníci jsou chráněni, i když zcela svévolně odmítají platit své dluhy. Lékaři operují až poté, co si vytvoří právní alibi pro případné komplikace v léčbě. Učitelé jsou šikanováni a ponižováni žáky; brání-li se, jsou propuštěni. Rodiče jsou zcela bez prostředků i proti malým dětem, které pochopily, že nebudou-li poslouchat, nic se nestane. Satira, ironie a humor umírají na politickou korektnost.“²³

Podle B. Kurase dochází k „právní saltomortalizaci“. Projevem toho je např. zvýhodňování pachatele trestných činů před oběťmi. Pachatelé jsou pardonováni jako oběti poměrů. „Vloupání a krádeže se policie už neobtěžuje vyšetřovat, zato na ty, kdo se pokusí sebe a svůj majetek fyzicky hájit, okamžitě udeří plnou silou.“²⁴ „K právní saltomortalizaci patří vydávání nesmyslných a nespočetných zákonů, které má tyto účinky: Jednak vytváří pracovní náplň pro parlament, soudce, právníky, inspektory a policisty, všechny placené z kapes daňových poplatníků. Jednak zaváděním nových trestných činů dělá z poctivých občanů zločince. A jednak občany udržuje v trvalé nejistotě, co se ještě smí a co ne, a ve strachu, kdy se při své každodenní poctivé činnosti dopustí něčeho, co se včera, predevčírem nebo dnes dopoledne stalo trestným.“²⁵

Důsledky takového práva popisuje S. Komárek v knize Evropa na rozcestí: „Je neveselou skutečností, že spravedlnost a normy v celé své šíři a tíže vlastně platí pouze pro střední stav – k oběma koncům společenského spektra se stávají stále méně závaznými a vládne tam větší „svoboda“.“²⁶ Dodejme, že se jedná o svobodu pro vlky. J. Carbonnier hovoří přímo o nepřítomnosti práva v určitém počtu lidských vztahů, ve kterých by mělo být přítomné. To může být důsledkem individuální volby, když si adresáti norem zvolí chování mimo právo (např. stabilní partnerské páry odmítají uzavření sňatku nebo manželé žijící v dlouhodobé separaci se nechťejí rozvést).²⁷

Nepřízeň lidí nestíhá jen právo, ale i právní stav. Lidé často předhazují právníkům, že službu spravedlnosti vyměnili za posluhování mamonu nebo za politickou prebendu. R. Seltenreich se v této situaci expresivně a s nadsázkou ptá: „Vraždít právníky – ano či ne?“ Ukazuje, že nechuť lidí k právníkům má hluboké historické kořeny, je mnohdy oprávněná, ale lze nalézt i pozitivní příklady.²⁸

Je jasné, že ne všechno výše popsané lze dávat právu za vinu. Řada těchto jevů je zapříčiněna globální proměnou světa (někdy označovanou jako postmodernizace) – např. právní pluralismus. Některá negativa jsou důsledkem panující morální krize. Ta se projevuje ve všestranném upřednostňování ekonomického kalkulu, v mravní miniaturizaci lidí, v duchovní proletarizaci a v mcdonaldizaci životního stylu a způsobuje, že morálka nemůže být právu spolehlivým zázemím, činitelem, který posiluje jeho dodržování nebo je i může suplovat.²⁹ I dnes platí Horatiův okřídlený povzdech: „Co zможou jalové zákony, když chybí dobré mravy?“ Většina uvedeného se ale nevymyká nápravě. A na tu není možné rezignovat. Pak se i zvýší autorita práva.

²² VONDRUŠKA, V. Breviář pozitivní anarchie, s. 165.

²³ FIALA, R. Má právní stát v Evropě ještě naději? In: BÁRTA, M. – KOVÁŘ, M. – FOLTÝN, O. (eds.): Na rozhraní. Krize a proměny současného světa. Praha: Vyšehrad, 2016, s. 122.

²⁴ KURAS, B. Pohřbívání svobody, s. 92.

²⁵ Tamtéž, s. 94.

²⁶ KOMÁREK, S. Evropa na rozcestí, s. 248.

²⁷ Viz BRÖSTL, A. Frontisterion, s. 240.

²⁸ SELTENREICH, R. Dokonale nedokonalý svět, s. 110 an.

²⁹ Více o tom URBAN, L. Sociologie. Praha: Eurolex Bohemia, 2006. Též GIDDENS, A. Sociologie. Praha: Argo, 1999.

4 JAK ZVÝŠIT AUTORITU PRÁVA A PRÁVNÍKŮ

Po nastínění problémů, s nimiž se soudobé právo potýká a jež otrásají jeho autoritou, nezbyvá než se zeptat: co lze v této situaci dělat, co je třeba podniknout k nápravě? Bude nutné obrodit jen právo nebo se obroda bude muset týkat také společnosti, se kterou je právo úzce propojeno? A také jaké zvolit k nápravě prostředky?

Východiskem reformních snah by se mělo stát zvýšení kvality právní regulace a zamezení její hypertrofie, zkrátka tvorba dobrého práva. K tomuto účelu by bylo užitečné více využívat některé nástroje, které jsou k dispozici (typicky RIA), a zavádět i nové – např. depuraci právního řádu. Urychlit by se měl proces elektronizace práva, který je stále na počátku.³⁰

Pokud jde o obsah práva, rozhodující je boj proti lobbismu, hlavně vydávání zákonů šitých na míru, proti populismu, založenému na podkuřování voličům a jejich kupování,³¹ jakož i proti nepřiměřenému prosazování zájmů menšin na úkor většiny. Mělo by se více diskutovat o tom, co je menšina a v jakém směru a zda vůbec pro její příslušníky zavádět zvláštní regulace jako výjimky z obecně platných předpisů. Žádná zvláštní lidská identita aspirující na uznání by neměla být chápána jako čistě nároková a neměla by vyústit v automatické poskytnutí zvláštních práv. Tolerance se nesmí zaměňovat s adorací jinakosti a její zvýhodňování. Zabráni se tím pochybným privilegiím typu kvót podle pohlaví, legalizaci absurdních náboženských rituálů (např. chlapecká obřizka, zahalování žen na veřejnosti) nebo regulacím v rozporu s lidskou přirozeností (uznání třetího pohlaví).³² Současně se získá větší prostor pro řešení skutečných problémů, jako je např. narůstající sociální nerovnost, chudoba apod.³³

V rovině aplikační by určitě měla být zlepšena práce soudů tak, aby rozhodovaly spravedlivěji, předvídatelněji a rychleji. Cestu k tomu otevře zlepšení kvality legislativy.³⁴ Soudy pak už nebudou muset suplovat práci zákonodárce a nebude ani nutné zpochybňovat tradiční postulát vázanosti soudů zákonem, k čemu dnes občas dochází. Zabráni by se mělo přehnané recepci angloamerické metodologie interpretace a aplikace práva a tendencím k volnému soudcovskému rozhodování,³⁵ jakož i k expanzi soudů do sféry politiky (judicializace politiky nebo též soudcokracie).³⁶ Toto všechno jsou pro kontinentální právo systémově cizí prvky, které mění demokratický právní stát ve stát justiční (někdy se říká soudcovský korporativismus). Soudci by pak měli být podrobeni systému profesního vzdělávání a pravidelné evaluaci znalostí práva, jejich práce by měla být více kontrolována a v případě nutnosti by se vůči nim musela uplatňovat přísná kárná odpovědnost, daleko přísnější než dnes.³⁷

Zkvalitnění práce justice je podstatným předpokladem zvýšení vymožitelnosti práva. Samo o sobě to však nestačí. Je nezbytné zamezit oslabování státu a jeho exekutivy. Dále nesmí být možné, aby se tolerovala nečinnost exekutivy tam, kde konat má, nebo aby se exekutiva stávala kořistí politických stran či aby do ní pronikaly mafiánské struktury.³⁸ Důvěryhodnost celého státního aparátu zvýší masivní protikorupční opatření. Všechny tyto kroky postupně zlepší poměr veřejnosti k právnímu stavu a jeho reprezentantům. Právník přestane být symbolem všehoschopnosti, prodejnosti a mocichtivosti.

³⁰ Viz též NOVOTNÝ, O. Hypertrofie práva, její aspekty a jak jí čelit. In: Právnik, 2016, č. 7, s. 622 an.

³¹ Blíže KYSELA, J. a kol. Populismus v demokratickém právním státě: hrozba nebo výzva. Praha: Leges, 2019.

³² K tomu viz argumentace in KOSEK, J. Právo (n)a předsudek, s. 317 an.; SARTORI, G. Pluralismus, multikulturalismus a přistěhovalci, s. 56 an.

³³ O tom PAVELEK, B. Buržoazní společnost, s. 72 an., 163 an.; LAZAR, J. – GAJDOŠOVÁ, M. (eds.): Sociálna funkcia práva a narastajúca majetková nerovnosť. Trnava: TYPI Universitatis Tyrnaviensis, 2018.

³⁴ Komplexně k tomu např. FÁBRY, B. Teoretické problémy tvorby práva. Bratislava: A-medi management, 2018.

³⁵ Viz např. KÜHN, Z. Aplikace práva ve složitých případech. Praha: Karolinum, 2002. KÜHN, Z. – BOBEK, M. – POLČÁK, R. (eds.) Judikatura a právní argumentace. Praha: Auditorium, 2006.

³⁶ Více o tom Soudcokracie v ČR: fikce, nebo realita? Centrum pro ekonomiku a politiku č. 52/2006.

³⁷ Srov. KÜHN, Z. Aplikace práva soudcem v éře středoevropského komunismu a transformace, s. 117 an. SOBEK, T. a kol. Právní etika, s. 195 an.

³⁸ K oslabování státu KYSELA, J. – ONDŘEJEK, P. a kol. Kolos na hliněných nohou? Praha: Leges, 2016. BOGUSZAK, J. Právo a postmoderní situace. In: Právnik, 2005, č. 11, s. 1214 an.

Možná však, že je čas na daleko hlubší rekonstrukci práva. Ta se nebude týkat jen práva, ale i upadající morálky, na jejíchž ramenou právo stojí. Výsledkem bude nejen náprava těchto normativních systémů, nýbrž také obnovení jejich přirozené jednoty. Znovu spojeno bude to, co se právní pozitivismus pokoušel od sebe oddělit.³⁹

Směr reformy vytyčuje etika odpovědnosti hlásající výchovu k altruismu, k odpovědnosti za budoucnost, jakož i za stav přírody. Žádá, aby se právo a morálka přestaly zabývat jen mezilidskými vztahy a věnovaly pozornost globálním perspektivám. Jde jí také o to, aby morální pokrok dostihl pokrok technologický.⁴⁰ Obojí je nanejvýš aktuální. Soudobá společnost naráží na meze svého růstu a je vystavená globálním hrozbám, které mohou zničit veškerý život na zemi. Stačí jmenovat riziko střetu civilizací, ekologických katastrof a vyčerpání přírodních zdrojů. Člověk stále zůstává sobecký a vypočítavý tvor, který se nerad omezuje při uspokojování svých potřeb ve prospěch zachování přírodního prostředí a přežití skupiny.⁴¹ A to vše je třeba co nejdříve změnit, protože už zítra může být pozdě. Každopádně půjde o dlouhou cestu vyžadující změnu lidského myšlení. Na jejím konci bude obnovena autorita práva.

5 ZÁVĚR

Ve společnosti často sdílený pocit, že se autorita práva ocitla v krizi, má své opodstatnění. Stojí za tím kolektivní i individuální zkušenost se špatným fungováním práva a právního stavu. Lidé se potýkají s hypertrofií právní regulace, s absencí dobrého práva z materiálního i formálního hlediska, s pomalým rozhodováním soudů a s obtížnou vymahatelností práv a povinností. Mnozí se domnívají, že se právo odklání od staletými prověřených hodnot, které má garantovat, a někdy též od racionality zaváděním iracionálních úprav. Nepřízeň lidí nestíhá jen právo, ale i právní stav. A není to jen důsledkem jejich předpojatosti, zášti nebo nechuti k právníkům. Lidé jsou citliví vůči špatným příkladům, když vidí, jak mnoho právníků vyměnilo službu spravedlnosti za posluhování mamonu a moci. Hodnocení práva a právníků různými segmenty právní vědy bývá někdy daleko přikřejší. Nabízí se legitimní otázka: nejedná se už o krizi práva samotného, než o pouhou krizi jeho autority? Podle všeho nikoli. Abychom mohli mluvit o krizi práva, muselo by dojít k jeho absolutní dysfunkci, k rozkladu. To se však nestalo. Spíše se zdá, že právo obtížně čelí globální proměně světa – jevům jako globalizace, integrace, multikulturalismus a nástup nových ideologií. V nich také můžeme často vidět pravou příčinu problémů právní regulace. Některá negativa jsou pak důsledkem panující morální krize. Nicméně situace soudobého práva není vůbec ztracena. I v minulosti vzdorovalo právo četným krizím své autority, v totalitních režimech pak přímo své diskreditaci. Přesto se dokázalo vrátit na správnou cestu. Receptem je dnes zvýšení kvality právní regulace, zamezení lobbismu, populismu a nepřiměřenému prosazování zájmů menšin, dále zlepšení práce justice (namísto tendence k soudcokrácii) a vymožitelnosti práva zastavením slábnutí státu a exekutivy. Možná ale je čas k hlubší rekonstrukci práva. Inspiraci nabízí etika odpovědnosti hlásající výchovu k altruismu, odpovědnost za budoucnost a stav přírody, tedy že se právo (a morálka) nemělo věnovat jen mezilidským vztahům, nýbrž i globálním perspektivám. To obnoví jednotu práva a morálky, jakož i autoritu práva.

Použitá literatura:

- ANZENBACHER, A.: Úvod do etiky. Praha: SPN, 1994.
ARENDOVÁ, H.: Původ totalitarismu I–III. Praha, Oikúmené, 1996.
ARON, R.: Demokracie a totalitarismus. Brno: Atlantis, 1993.
BABEROWSKI, J.: Rudý teror. Praha: Brána, 2004.
BALÍK, S. – KUBÁT, M.: Teorie a praxe totalitních a autoritativních režimů. Praha: Dokořán, 2004.
BÁRÁNY, E.: Nenormatívne chápanie práva a právna istota. In: BREZINA, P. – JERMANOVÁ, H. (eds.): Metamorfózy práva ve střední Evropě VI. Plzeň: Západočeská univerzita a Ústav státu a práva AV ČR, 2018.
BARTOŇ, M.: Několik poznámek k problematice hodnotících soudů v textech zákonů. In: GERLOCH, A. – MARŠÁLEK, P. (eds.): Zákon v kontinentálním právu. Praha: Eurolex Bohemia, 2005.

³⁹ Srov. SOBEK, T. Právní myšlení: kritika moralismu. Praha – Plzeň: Ústav státu a práva AV ČR a Aleš Čeněk, 2011.

⁴⁰ ANZENBACHER, A. Úvod do etiky, s. 244.

⁴¹ BLACKBURN, S. Velké otázky filozofie, s. 18 an., 48 an., 66 an., 94 an.

- BLACKBURN, S.: Velké otázky filozofie. Praha: Universum, 2012.
- BOGUSZAK, J.: Právo a postmoderní situace. In: Právnik, 2005, č. 11.
- BRÖSTL, A.: Frontisterion. Bratislava: Kalligram, 2009.
- BROULÍK, J. – BARTOŠEK, J.: Ekonomický přístup k právu. Praha: C. H. Beck, 2015.
- Černá kniha komunismu. I. díl, Praha – Litomyšl: Paseka, 1999.
- FÁBRY, B.: Teoretické problémy tvorby práva. Bratislava: A-medi management, 2018.
- FERGUSON, N.: Velký rozklad. Praha: Argo, 2016.
- FIALA, R.: Má právní stát v Evropě ještě naději? In: BÁRTA, M. – KOVÁŘ, M. – FOLTÝN, O. (eds.): Na rozhraní. Krize a proměny současného světa. Praha: Vyšehrad, 2016.
- FUCHS, A.: Autorita. Praha: Melantrich, 1930.
- GÁBRIŠ, T.: Pluralismus práva. In: Kol. aut.: Aktuálne otázky teorie práva. Bratislava: Wolters Kluwer, 2018.
- GIDDENS, A.: Sociologie. Praha: Argo, 1999.
- HOFMANNOVÁ, H.: Autorita jako zapomenutý pojem (státovědy a ústavní teorie). In: ŽÁK KRZYŽANKOVÁ, K. et al. (eds.): Právo jako multidimenzionální fenomén. Pocta Aleši Gerlochovi k 65. narozeninám. Plzeň: Aleš Čeněk, 2020.
- HOLLÄNDER, P.: Filosofie práva. Plzeň: Aleš Čeněk, 2012.
- HURDÍK, J.: Institucionální pilíře soukromého práva v dynamice vývoje společnosti. Praha: C. H. Beck, 2007.
- KNAPP, V.: Problém nacistické právní filosofie. Praha: V. Linhart, 1947.
- KOMÁREK, S.: Evropa na rozcestí. Praha: Academia, 2015.
- KOSEK, J.: Právo (n)a předsudek. Praha: Dokořán, 2011.
- KUBU, L. a kol.: Dějiny právní filozofie. Olomouc: Univerzita Palackého, 2002.
- KÜHN, Z. – BOBEK, M. – POLČÁK, R. (eds.): Judikatura a právní argumentace. Praha: Auditorium, 2006.
- KÜHN, Z.: Aplikace práva soudcem v éře středoevropského komunismu a transformace. Praha: C. H. Beck, 2005.
- KÜHN, Z.: Aplikace práva ve složitých případech. Praha: Karolinum, 2002.
- KURAS, B.: Pohřbívání svobody. Praha: Eminent, 2017.
- KYSELA, J. – ONDŘEJEK, P. a kol.: Kolos na hliněných nohou? Praha: Leges, 2016.
- KYSELA, J. a kol.: Populismus v demokratickém právním státě: hrozba nebo výzva. Praha: Leges, 2019.
- KYSELA, J.: Ústava mezi právem a politikou. Praha: Leges, 2014.
- LAZAR, J. – GAJDOŠOVÁ, M. (eds.): Sociálna funkcia práva a narastajúca majetková nerovnosť. Trnava: TYPI Universitatis Tyrnaviensis, 2018.
- MARŠÁLEK, P.: Právo a společnost. Praha: Auditorium, 2008.
- MARŠÁLEK, P.: Příběh moderního práva. Praha: Auditorium, 2018.
- MUCHA, I.: Proměny práva a společnosti. Plzeň: Aleš Čeněk, 2015.
- NOVOTNÝ, O.: Hypertrofie práva, její aspekty a jak jí čelit. In: Právnik, 2016, č. 7.
- ONDŘEJKOVÁ, J.: Vnější limity soudcovské interpretace a argumentace. Praha: Leges, 2017.
- OVERY, R.: Diktátory. Praha – Plzeň: Beta-Dobrovský a Ševčík, 2006.
- PAVELEK, B.: Buržoazní společnost. Všeň: Grimmus, 2010.
- PINZ, J.: Úpadek právních jistot jako důsledek některých nových společenských jevů. In: Bárány, E. (ed.): Ako právo reaguje na novoty. Bratislava: AV SR, 2015.
- PŘIBÁŇ, J.: Právní symbolismus. Praha: Filosofia, 2007.
- PŘIBÁŇ, J.: Suverenita, právo a legitimita. Praha: Karolinum, 1997.
- SARTORI, G.: Pluralismus, multikulturalismus a přistěhovalci. Praha: Dokořán, 2005.
- SELTENREICH, R.: Dokonale nedokonalý svět. Praha: Auditorium, 2017.
- SCHROEDER, F. Ch. – PELIKÁN, D. – MALÝ, K. V.: Tři studie z novodobých dějin ruského práva. Praha, Univerzita Karlova, 1994.
- SKŘEJPKOVÁ, P. – SOUKUP, L.: Nedemokratické právní systémy ve vybraných státech Evropy první poloviny 20. století. Praha: Havlíček Brain Team, 2011.
- SMEKAL, H. – POSPÍŠIL, I. et al.: Soudcovská, nebo judicializace politiky? Brno: Masarykova univerzita, 2013.
- SOBEK, T. a kol.: Právní etika. Praha: Leges, 2019.

- SOBEK, T.: Právní myšlení: kritika moralismu. Praha – Plzeň: Ústav státu a práva AV ČR a Aleš Čeněk, 2011.
- SOROKIN, P.: Krise našeho věku. Praha: Tiskařské a vydavatelské družstvo československého obchodnictva v Praze.
- Soudcokracie v ČR: fikce, nebo realita? Centrum pro ekonomiku a politiku č. 52/2006.
- TAUCHEN, J.: Vývoj trestního soudnictví v Německu v letech 1933–1945. Ostrava: KEY Publishing, 2010.
- Theorie státu a práva. Praha: Orbis, 1951.
- URBAN, L.: Sociologie. Praha: Eurolex Bohemia, 2006.
- VEČEŘA, M. – MACHALOVÁ, T.: Evropeizace práva v právně teoretickém kontextu. Brno: Masarykova univerzita, 2010.
- VEČEŘA, M. – URBANOVÁ, M.: Sociologie práva. Plzeň: Aleš Čeněk, 2006.
- VONDRUŠKA, V.: Breviář pozitivní anarchie. Brno: MOBA, 2016.
- ŽÁK KRZYŽANKOVÁ, K. et al. (eds.): Právo jako multidimenzionální fenomén. Pocta Aleši Gerlochovi k 65. narozeninám. Plzeň: Aleš Čeněk, 2020.

Kontaktní údaje:

Doc. JUDr. PhDr. Pavel Maršálek, Ph.D.

marsalep@prf.cuni.cz

Právnická fakulta Univerzity Karlovy v Praze

nám. Curieových 901/7

116 40 Praha 1

Česká republika

HNEV AKO SOCIÁLNA A MORÁLNA EMÓCIA

Andrej Démuth

Centrum kognitívnych štúdií a Katedra teórie práva a filozofie práva Právnickej fakulty UK

Abstract: Theoretical and moral philosophers traditionally consider anger to be something irrational, undesirable and unsociable. In this study, I present anger as a social and moral emotion. I point out that, like other emotions, anger brings information about the significant undesirability of what evokes it to the one who is experiencing it. Its expression on the outside is an important informational message for others. In anger, we express the unacceptability of some form of behavior, phenomenon, situation, as well as our willingness to avert such behavior, phenomenon, situation. This gives others room to change their behavior and avoid more serious conflicts. Anger can thus be perceived not only as a social emotion, but through its indication of guilt for a given condition, situation, behavior also as an important regulator of intersubjective behavior.

Abstrakt: Tradičný názor teoretických a morálnych filozofov považuje hnev za niečo iracionálne, nežiadúce a nespoločenské. V predkladanej štúdií predstavujem hnev ako sociálnu a morálnu emóciu. Upozorňujem, že podobne ako iné emócie, i hnev prináša informácie tomu, kto ho prežíva, o významnej nežiadúcnosti toho, čo ho vyvoláva. Jeho expresia navonok je dôležitým informačným posolstvom pre ostatných. V hneve vyjadrujeme neprijateľnosť nejakej formy správania, javu, situácie, ako aj našu ochotu takéto správanie, jav, situáciu odvrátiť. Tým dávame druhým priestor na zmenu správania a vyhnutie sa vážnejším konfliktom. Hnev tak možno vnímať nielen ako sociálnu emóciu, ale prostredníctvom jeho indikovania viny za daný stav, situáciu, správanie sa aj ako významný regulátor intersubjektívneho správania.

Key words: anger, social, moral, emotion, cognition.

Kľúčové slová: hnev, sociálny, morálny, emócia, kognícia.

1 ÚVOD – PREČO SKÚMAŤ HNEV?

Hnev patrí medzi časté a celkom prirodzené reakcie človeka. Je zrejmé, že podobne ako všetky iné stavy či emócie má aj hnev svoje evolučné príčiny a dôvody, ale tie zväčša podrobne neskúmame. Naopak. Zväčša sa obmedzíme na konštatovanie, že jeho úlohou je mobilizovať človeka, prípadne že je reliktom súboru reakcií smerujúcich k sebazáchove jedinca, ale zároveň i na to, že hnev obmedzuje kognitívne schopnosti, šírku a presnosť vnímania a ešte častejšie schopnosť racionálneho rozhodovania sa. Napriek „všadeprítomnosti“ hnevu je až zarážajúce, ako málo sa filozofická tradícia na výskum hnevu zameriava. V dejinách nájdeme len niekoľko filozofických rozpráv venovaných hnevu – tomu, čo ho charakterizuje, čo je jeho podstatou, prejavom, či na čo slúži a akú spoločenskú či evolučnú funkciu plní. S istou dávkou nadsadenia je až (na hnev) podozrivé, ako málo priestoru sa venuje tomu, čo napr. dalailáma (súčasný 14. dalailáma Tändzin Gjamcho) považuje za najdeštruktívnejšiu a najnebezpečnejšiu emóciu človeka. Ako sa ale chceme vyhýbať nežiadúcim účinkom hnevu, ak ho nepoznávame? Je naozaj hnev len negatívnou, deštruktívnou a nebezpečnou emóciou?

2 AKO SKÚMAŤ HNEV?

Podrobná analýza hnevu predpokladá celú sériu krokov, ktoré je potrebné vykonať pri jeho skúmaní. A nakoľko hnev nie je len výlučne psychologickým problémom, ale zahŕňa viacero iných – filozofických, teologických, spoločenských, evolučných a iných aspektov či rovín skúmania – predpokladá potrebu interdisciplinárneho výskumu a bádania. Pri takomto výskume je samozrejme kombinovanie viacerých – často na prvý pohľad značne odlišných, či až protichodných, a možno aj nekompatibilných prístupov – ktoré sprístupnia viacero dôležitých rovín a rámcov hnevu a hnevania sa.

Nepochybne tým prvým, ktorý sa hneď ponúka, je analýza sémantického vymedzenia toho, čo máme na mysli pod pojmom hnev, a čo označuje v prirodzenom či odbornom jazyku. Existuje len jedna podoba hnevu, alebo je hnev všeobecnejším pojmom, ktorý zastrešuje viacero rozmanitých a vnútorne veľmi diferencovaných – špecifických mentálnych fenoménov (počnúc zášťou, nevraživosťou, cez pohrdanie, odpor, podráždenosť, zhnusenie, zlosť, až po nenávisť...). Sú uvedené pojmy významovo celkom odlišné alebo ich spája jednotiaci moment a samy predstavujú len rôzne modifikácie hnevu ako základnejšej emócie?¹ Vnímame hnev subjektívne identicky alebo existujú kultúrne podmienené formy vnímania, prežívania, hodnotenia či prejavovania hnevu?

Tým sa dostávame k ďalšej dôležitej rovine vnímania – k fenomenologickej analýze samotného prežívania a vnímania hnevu. Sú zdrojom hnevu tie isté veci alebo ide o paletu celkom odlišných a rôznorodých objektov, javov či situácií? Majú napriek svojej odlišnosti objekty niečo spoločné? Čo ich charakterizuje? Na druhej strane: ako prežívame samotné hnevania sa? Čo ho charakterizuje? Čo nám hnev a hnevania sa odkrývajú? Odpoveď na takúto otázku predpokladá nielen fenomenologickú analýzu samotnej subjektívnej skúsenosti hnevania sa, ale aj istú formu hermeneutiky – porozumenia hnevu a tomu, čo pre subjekt sám hnev znamená. A je len samozrejmé, že takéto porozumenie môže viesť k odhaľovaniu existenciálnych momentov v našom sebachápaní sa a v porozumení nášho bytia (s inými) vo svete. Po vzore Martina Heideggera² preto neprekvapí doplnenie predchádzajúcich otázok o teleologický rozmer pýtania sa – o čo v hneve jednoducho ide? – čo nám hnev umožňuje a chce ukázať? Zodpovedanie predchádzajúcich otázok sa samozrejme dá aj inou než fenomenologickou cestou opierajúcou sa o prizmu prvej osoby – teda toho, čo hnev znamená pre človeka ako jednotlivca. Dá sa na ich skúmanie zamerať podrobnou neurobiologickou analýzou, opierajúcou sa o skúmanie neuronálnych korelátov hnevu a ich vzťahu k iným stavom a emóciám, či komparáciou ľudského hnevu so správaním a reakciami iných druhov živočíchov, sociálnou a kultúrnou analýzou hnevu ako spoločenského fenoménu, či kognitívne evolučným skúmaním samotnej formy a existencie tohto druhu mentálnych reakcií a obsahov z pohľadu napríklad teórie somatických markerov, alebo rôznych teórií emocionality, či dokonca: z perspektívy evolučnej psychológie či epistemológie.

V predkladanom príspevku celkom vedome rezignujem na všetky spomínané roviny či aspekty skúmania, ktoré sú predmetom podstatne širšieho projektu skúmania hnevu ako sociálnej a morálnej emócie³, a pokúsim sa zamerať len na náčrt jedného – sociálne-morálneho aspektu hnevu a hnevania sa.

3 HNEV AKO MORÁLNA A SOCIÁLNA EMÓCIA

Hnev je totiž veľmi častým dôsledkom objavenia sa konfliktu medzi vonkajšími okolnosťami a vlastnými kompetenciami a objavenia sa nesúladu ba až krízy medzi želaním a reálnym. Osobitne vtedy, pokiaľ ide o krízu autorít a hodnôt v spoločnosti.

Väčšina filozofov považujú hnev za iracionálny a sebastredný – asocializujúci moment v správaní. Už Quintus Horatius Flaccus ho definoval slovami: „*Ira furor brevis est: animum rege, qui, nisi pareat, imperat*“ – „Hnev je krátke šialenstvo: ovládaj svoju myseľ, pretože ak sa nepodriadi, veľí,“⁴ a tak o hneve uvažuje aj Lucius Annaeus Seneca. Seneca vo svojich troch knihách o hneve (*De irae*) charakterizuje hnev týmito slovami: „Hnev sa podobne ako šialenstvo nedokáže ovládať, zabúda na slušnosť, nepamätá na medziľudské vzťahy, tvrdošijne a horlivo sa zamestnáva tým, čo začal, je neprístupný rozumu a radám, je štvaný ničotnými podnetmi, nie je schopný rozoznať, čo je správne a pravdivé, podobá sa bortiacemu sa domu, ktorý sa rozpadne nad tým, čo zavalil“⁵.

¹ René Descartes považoval hnev za jednu zo šiestich základných emócií – vášní duše. Pozri: DESCARTES, R. *Vášně duše*. (Prel. Švec, O.) Praha: Mladá fronta, 2002.

² HEIDEGGER, M. *Bytí a čas*, s. 167-169.

³ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. 19-0166 Analýza konceptuálnych a kvalitatívnych domén estetických a morálnych emócií.

⁴ HORATIUS, Q., *F. Epistularum Q. Horatii Flacci*, Huntsville: University of Alabama in Huntsville, (The Satires and Epistles of Horace, ed. J. B. Greenough, Ginn & Company: Boston, 1888, s. 62.) online. Dostupné na:

https://web.archive.org/web/20060221003430/http://www.uah.edu/student_life/organizations/SAL/texts/latin/classical/horace/epistulae102.html (cit. 22.4.2021).

⁵ SENECA, L., A. *O hněvu*. In SENECA, L., A. : *O duševním klidu*, s. 13.

Iracionálnosť tohto stavu dokladá explicitným vyjadrením, že „*tí, ktorých ovláda hnev, nemajú zdravú rozum*“⁶ a svoj argument dopĺňa farbistým opisom odpudivého výzoru hnevajúceho sa človeka. A hoci sebastrednosť a egoidnosť nie sú hlavnou témou Rimanovho opisu, je zrejmé, že antickí filozofi si dobre uvedomovali tento aspekt (ako hnevajúci sa snažím vziať „spravodlivosť“ do svojich rúk a zjednať poriadok sám, alebo naopak (v závislosti od prevládajúcej stratégie hnevania sa), robím všetko preto, aby zdroj môjho hnevu zmizol z môjho bezprostredného okolia – z mojich očí). Práve preto stoici odporúčajú hnevlivým a popudlivým ľuďom trpezlivosť, čas a štúdium astronómie, aby sa naučili trpezlivosť a pochopili, že oni aj ich problémy nie sú stredobodom vesmíru, ale skôr záležitosťou úplného okraja.

Senecovo upriamanie pozornosti na výraz a na prílišnú zameranosť na seba však prehládajú skutočne dôležité aspekty hnevania sa.

Hnev totiž patrí medzi tie emócie, ktoré sú primárne orientované na niekoho iného. Vo svojej najhlbšej povahe sú teda sociálne a sú dôsledkom nášho spoločenského súžitia. A to nielen preto, že nás často hnevajú iní, ale najmä v tom, že náš hnev je orientovaný práve k nim. Práve výraz emócií ich usvedčuje z toho, komu sú venované. Je zrejmé, že všetky emócie sú primárne adresované subjektu, ktorý ich prežíva.

Z James-Langeho teórie emócií či z Damasiovej teórie somatických markerov (Damasio 2000) môžeme tušiť, že všetky emócie sú prejavom somatických procesov a stavov organizmu, ktorými organizmus manifestuje subjektu dôležité informácie prostredníctvom vedomia. Inými slovami: každá emócia je principiálne subjektívne vnímateľná (je určená subjektu ako kvantum informácií o telesnom stave ako reakcii na podnety) a má teda svoj kognitívny obsah. Ak sa nám niečo páči, znamená to, že daný podnet ohodnocujeme, že ho víťame a reflektujeme na ňom isté estetické kvality⁷. Podobne tak, ak sa bojíme, vnímame reakciu tela na nejaký vonkajší napr. zrakový podnet, ktorý sa prejavuje pocitmi charakteristickými pre strach⁸. Tieto pocity sú primárne určené pre nás, a preto ich vnímame. Existujú emócie, ktoré sú primárne zamerané len na daný subjekt (ako napríklad smútok, hanba,...), teda na toho, kto ich pociťuje. Takéto emócie sa zväčša veľmi neprejavujú navonok, ale sú orientované dovnútra. Oproti tomu však existujú aj emócie, ktoré sú primárne orientované navonok. Ich hlavným adresátom je síce daný subjekt, ale zároveň, expresia ním prežívaných emócií je orientovaná von – mimo neho – niekomu druhému. Takýmto emóciami je napríklad radosť, ktorej prejavovanie má pobádať na prijateľnosť podnetu a jeho žiadúcnosť, ale aj hnev či hostilita, ktoré sú naopak výstražnými signálmi daného jedinca a prejavom odmietania určitého podnetu, situácie či javu. Je pravdou, že od detstva sa postupom času učíme jednotlivé emócie ovládať a kontrolovať, a práve to neraz vedie k obmedzovaniu sociálneho pnutia a konfliktov. A práve to má byť stoický spoločenský ideál vedúci k duševnému pokoji. Odmietaj zlo, ale bez hnevu či emócií. Robiť to apaticky – bez vášne a s duševným pokojom. Tým sa údajne vyhneme v spoločnosti konfliktom.

Nepochybujem o logike a význame stoického postoja, ktorý predpokladá, že duševný pokoj nájdeme len vtedy, keď nie sme zmietaní túžbami, emóciami a pocitmi. Nazdávam sa však, že prehliada význam emócií a ich kognitívnu funkciu v spoločenskom živote.

Samotný fakt, že disponujeme schopnosťou rozumieť emóciám, „čítať“ ich, empatizovať a dokonca sa vciťovať (sympatizovať), je natoľko závažný, že si zaslúži hlbšie zamyslenie sa. Práve emocionálnosť totiž plní dôležitú komunikačnú a informačnú funkciu v interpersonálnom živote človeka. Vďaka emóciám a ich vyjadrovaniu dokážeme porozumieť vnútornému svetu toho druhého, jeho intenciám, a to takmer od útleho detstva, často nezávisle od kultúrneho kontextu a vzdelávania, a to ponad rámce jednotlivých jazykových či iných zvyklostí.

Ako ukazujú Paul Ekman a Wallace V. Friesen,⁹ nie je potrebné byť znalcom psychológie, aby sme pochopili, že zvrátené obočie, ktoré sa stáča k sebe a nadol, zúžené až prížmúrené oči s prebodávajúcimi a upreným pohľadom, ktoré zospodu lemujú napnuté viečka, pokiaľ horné viečka vyzerajú pokleslo sú signálom nevoľe a pripravenosti na útok. Ak k tomu pridáme tvrdo zaťaté zuby spevňujúce celú tvár ako pri fyzickom útoku (alebo očakávaní úderu) či snahe namáhavo kontrolovať svoj verbálny prejav či dokonca do výkriku otvorené ústa s vycerenými zubami, hneď identifikujeme

⁶ Ibidem.

⁷ DÉMUTH, A. Krása, estetická skúsenosť a emocionálne afektívne stavy. Pusté Úľany: Schola Philosophica 2019.

⁸ HUSSERL, E. Logische Untersuchungen, s. 380.

⁹ EKMANN, P., FRIESEN, W., V. Emoce pod maskou, s. 77-96.

hrozbu, ktorá sa zračí za nahnevaným výzorom. Hnev má signalizovať nevôľu a pripravenosť vynaložiť energiu na odstránenie tejto nevôle.

Emócie tak plnia významnú kooperačnú funkciu – umožňujú na základe zjavnosti túžob, postojov a stavov predvídať správanie toho druhého a tým vytvárajú rámec pre úspešné a efektívne spolužitie s inými.¹⁰ Tam, kde zámerly jednotlivca nie sú čitateľné¹¹, alebo tam, kde chýba schopnosť ich spoľahlivej identifikácie a dostatočného porozumenia¹², často prichádza ku zbytočným konfliktom. Práve preto, že máme emócie, rozumieme sebe samým a zároveň vďaka tomu, že emocionalitu prejavujeme aj navonok, a tí druhí jej dokážu porozumieť, môžeme evolučne úspešne existovať ako spoločensky kooperujúce entity.

Sociálny aspekt je však len jeden moment prezentovanej emocionality. Prezentovanie pocitov a emócií ma ešte hlbšie a sofistikovanejšie funkcie.

Jonathan Haidt vo svojom slávnom článku o morálnych emóciách ukázal, že sociálne (v jeho prípade morálne) emócie sú „*tie emócie, ktoré súvisia so záujmami alebo blahobytom spoločnosti ako celku alebo prinajmenšom iných osôb*“¹³. Vo svojej argumentácii sa pritom opiera o slávnu Aristotelovu definíciu hnevu z jeho druhej knihy Rétoriky. Aristoteles tu bráni hnev ako „*žiadostivosť, spojenú s bolestným znášaním toho, čo sa nám zdá byť zadostučinením za niečo, čo pokladáme za zjavné pohrdanie nami alebo blízkymi, a to pohrdanie neprístojné*“¹⁴. Odhliada teda od toho, že hnevať sa možno na seba aj na iné veci, ale tematizuje najmä to, čo by sme mohli nazvať spravodlivým hnevom. Sociálny a morálny rámec hnevu nachádzame hneď v tom, že hnevať sa možno za príkoria a nespravodlivosť páchanú na druhých, a nielen na sebe samotných. Rovnako ho však nachádzame aj v tom, že Aristoteles spája takéto hnev s odplatou a predstavou trestu ako vyrovnávania neprávostí (vyrovnávajúca spravodlivosť).

Dajme na chvíľu bokom, či hnev za nespravodlivosť páchanú na iných nie je predsa len (podobne ako pri Schelerovom hanbení sa) hnevom za príkoria dotýkajúce sa nás, rovnako ako fakt, že Aristoteles spája hnev so slasťou prekonávajúcou naše vlastné utrpenie¹⁵. Zamerajme sa len na morálny aspekt prameniacy z prejavovania hnevu a hnevania sa.

Agnes Callard¹⁶ sa zamýšľa nad tým, prečo sa hneváme, a ako nás hnev opúšťa. Upozorňuje na to, že ak nám napríklad niekto niečo ukradne, v deň, kedy sa to dozvieme, sa iste môžeme na neho hnevať. Hnev môže pretrvávajúť značne dlho, ale ak sa nám vinník opravední, uviedie dôvody, pre ktoré to urobil (napríklad že mu nešlo o to poškodiť nás, ale o riešenie jeho ťaživej situácie), a najmä ak vinník svoj čin napraví vrátením odcudzeného predmetu, prípadne s ubezpečením, že mu to je ľúto a už sa to nebude opakovať, situácia sa často mení. Kým pred poskytnutím týchto informácií sme mohli na 50% vychádzať z predpokladu, že krádež nás v prvom rade mala poškodiť a rovnako na 50%, že k nej došlo bez záujmu nám spôsobiť škodu (napríklad v dôsledku odvracania núdze zlodca), po vysvetlení a ospravednení sa zväčša daný percentuálny podiel prehodnocuje v závislosti od toho, ako uveriteľné vysvetlenie a ospravednenie bolo. Navyše, pokiaľ bolo sprevádzané navrátením veci, hnev často slabne či dokonca vyprchá. Prečo sa teda nehneváme rovnako aj po ospravednení a odstránení škody či poskytnutí satisfakcie? Veď krádež zostáva krádežou.

¹⁰ DÉMUTH, A. Krása, estetická skúsenosť a emocionálne afektívne stavy, s. 145-162.

¹¹ Či už preto, že zámerly nie sú prezentované, alebo sú prezentované nejasne či celkom v rozpore so skutočnosťou (klamanie) alebo preto, že sú v protiklade s inými prejavmi (napr. priveľmi diplomatický jazyk).

¹² Simon Baron-Cohen predpokladá, že práve nedostatočná schopnosť empatizovať – porozumieť emóciám toho druhého, ktorá je charakteristická napr. pre niektoré poruchy autistického spektra, stojí v samotných základoch väčšiny zla, s ktorým sa v spoločnosti stretáme. Pozri: BARON-COHEN, S.: Věda zla. Nová teorie lidské krutosti. (Prelož. Barbarič, J.) Brno: Emitos 2014.

¹³ HAIDT, J. The Moral Emotions. In Davidson, R., Scherer, K., Goldsmith, H. (eds.). Handbook of Affective Sciences. Oxford University Press 2003, s. 853.

¹⁴ ARISTOTELES. Rétorika, s. 101.

¹⁵ Hnev môžeme chápať ako analgetikum – prostriedok k prekonávaniu bolesti – v prejavovanom hneve sa nám jednoducho uľaví, podobne ako pri fyzickom sebapoškodzovaní otváraním tkaním prekonávame psychické utrpenie. Porovnaj: ARISTOTELES. Rétorika, s. 102.

¹⁶ CALLARD, A. The Philosophy of Anger. In Boston Review. (22/04/2020), online: Dostupné na: <http://bostonreview.net/forum/agnes-callard-philosophy-anger> (cit. 22.4.2021).

Callardová uvádza,¹⁷ že zotrvať v hneve voči niekomu po celý život sa nám zdá byť v takomto prípade (oproti hnevu, kedy nepríde k vysvetleniu, ospravedlneniu a satisfakcii) neracionálne. Prečo? Nielen preto, že je to energeticky veľmi náročné, že nás to oberá o možnosti tešenia sa z výhody potenciálnej spolupráce,¹⁸ ale najmä preto, že vnímame, že sa situácia zásadne zmenila. Prinavratením veci, ospravedlnením sa a sľubom neopakovania sa činu došlo k zásadnej zmene toho, proti čomu sme hnevom protestovali. A práve tu sme pri jadre celého problému.

Hnev je jasným signálom toho, že s niečím nesúhlasíme, že sa nám niečo nepáči, že to nie je v súlade s našou vôľou a hodnotami, ktoré vyznávame. Avšak nielen to. To, že sa nám niečo nepáči, sa deje často, a nie vždy to dávame najavo. V hneve však naopak zreteľne prezentujeme svoj odmietavý postoj a tým, že hnev ukazujeme navonok (a to spôsobom, ktorý má byť jasne viditeľný, počuteľný a registrovaný – nehneváme sa v skrytosti mysle, ale často verejne, nahlas, a tak, aby nás bolo vidieť – demonštrujeme svoj hnev napríklad na demonštrácii) dávame jasne najavo aj to, že sme ochotní investovať energiu a niečo urobiť preto, aby sme tento jav – stav zmenili či odstránili. V tejto súvislosti je hnev mobilizačný – smeruje k aktivite zameranej na zmenu či odstránenie nežiadúceho. V tomto zmysle je aj spätý s revanšom.

Hnev je reaktívnou emóciou – je reakciou na niečo, čo vo svojom prostredí identifikujeme. Je aj morálnou emóciou, pretože mu predchádza zhodnotenie daného javu, stavu, situácie či vlastností, a to v intenciách prijateľnosti a žiadúcnosti, resp. nežiadúcnosti. Jeho morálny aspekt však spočíva aj v tom, že dáva druhému (vinníkovi či okoliu) jasne na vedomie neželanosť nejakého stavu či správania, a tým aj existenciu možných negatívnych dôsledkov. Či už v podobe priameho fyzického či verbálneho útoku smerujúceho k zmene správania toho, na koho sa hneváme (v extrémnom prípade smerujúc k odstráneniu samotného agresora), alebo, naopak, výsledkom hnevu môže byť urazenosť – obmedzenie akýchkoľvek kontaktov a z toho plynúcich benefitov prípadnej vzájomnej spolupráce.

Hnev je teda morálna emócia súvisiaca so spätnou väzbou tomu druhému. Je poukázaním na jeho vinu a neprijateľnosť prezentovaného či zamýšľaného konania.

Tak ako u väčšiny iných cicavcov i u človeka možno hnev vnímať ako prostriedok k morálnej korekcii správania toho druhého. Pes, keď sa mu niečo nepáči, keď sa cíti ohrozený alebo keď si chráni teritórium, najskôr vycerí zuby, naježí sršť, zavrčí a vyšle signál svojej nespokojnosti so správaním iného jedinca. Vycerenie zubov, odhalenie tesákov je však výstrahou pred útokom. Je oznámením, že má efektívne zbrane a je ich pripravený použiť. U väčšiny cicavcov je takáto forma vysoko efektívnym prostriedkom pre docelenie korekcie správania iných jedincov. Je podstatne efektívnejšie a bezpečnejšie toho druhého upozorniť na možnosť vlastného útoku, než útok priamo zrealizovať. Pokiaľ je ten druhý totiž schopný vnímať danú hrozbu, zväži či je dostatočne reálna alebo či môže spôsobiť škody, pre ktoré už nestojí zato riskovať alebo podstupovať samotný boj s tým súvisiace vynakladanie energie či možné zranenia¹⁹. Ak sa tak stane, zmení vlastné správanie a k fyzickému konfliktu či iným konzekvenciám nedochádza. Pokiaľ jedinec, ktorého správanie hnev vyvolalo, signály prehliada, či ich priamo ignoruje, hnevajúci sa buďto ustúpi, alebo svoj tlak ešte vystupňuje, napríklad aj samotným útokom. V takomto prípade však obe strany idú do rizika strát a možných zranení.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ DÉMUTH, A. Teória hier a problém rozhodovania. Trnava: FF TU v Trnave, 2013.

¹⁹ Susan Riechertová z univerzity Tennessee v Knoxville strávila podstatnú časť svojho vedeckého života skúmaním správania pavúka *Agelenopsis aperta*. Zistila, že mnohé pavúky vstupujú na pavučiny iných pavúkov a často z nich odchádzajú, alebo sa púšťajú do boja. Riechertovú zaujímalo, či existujú nejaké racionálne vysvetlenie ich správania. Početným a dlhotrvajúcim vážením pavúkov zistila, že k súbojom dochádza len vtedy, ak je hmotnosť oboch súperiacich pavúkov podobná. Ak výrazne prevyšuje hmotnosť domáceho pavúka, vtrelec rýchlo odchádza. Ak je väčšia hmotnosť uzurpátora, často (avšak menej častejšie ako v prípade útoku ľahšieho vtreleca pri ťažšom domácom pavúkovi) sieť opustí jej pôvodný majiteľ. Riechertová si zároveň všimla, že toto správanie je častejšie a boje početnejšie vtedy a tam, kde je menej potravy. Pavúky teda akoby zvažovali efektívnosť a rentabilitu výdaja energie na utkanie novej siete na novom mieste oproti riziku zranenia a smrti pri vzájomných bojoch. Každé zranenie totiž taktiež znižuje efektívnosť získavania potravy. Pozri: RIECHERT, S. E. Spider fights: A test of evolutionary game theory. In Amer. Sci., 1986, roč. 47, s. 604-610.

Prezentovaný hnev je teda významným signálom pre jedinca, ktorý hnev u druhého vyvoláva, aby zvážil formu svojho správania. Bez takejto spätnej väzby by nevedel, že jeho konanie sa stretáva s nevôľou iného, a teda asi by ho ani nekorigoval. To by však pravdepodobne viedlo k častejším konfliktom. Paradoxne, vyjadrovaný hnev má za úlohu „mierovou cestou“ predchádzať fyzickým konfliktom. Ako signalizátor neprijateľnosti nejakého stavu či správania umožňuje jedincom korekciu aktivít a postojov a tým smeruje lepšiemu a rýchlejšiemu dosiahnutiu paretovskeho optima.

V ostatnom období sledujeme častejšie globálne prejavy hnevu voči rozličným sociálnym či environmentálnym javom či problémom (napr. Black Lives Matter, Me Too, aktivity Greta Thunberg proti klimatickým zmenám...). Verejné demonštrácie, nepokoje, prejavy občianskej neposlušnosti sú len dôsledkami evolučne overeného mechanizmu prejavovania hnevu ako prostriedku na zmenu správania tých, ktorí majú moc, ale ju nepoužívajú v súlade s našimi potrebami, túžbami či očakávaniami. Dlhodobé ignorovanie takýchto prejavov hnevu či aktivizmu často vedie k radikalizácii správania a ku generalizácii hnevu na osoby či celé národy. Ako uvádza Neel Burton,²⁰ nepríjemnou zvláštnosťou hnevu je totiž to, že často kvôli zjednodušeniu smeruje k dispozičným faktorom. Ak nás hnevá nejaká forma správania jednotlivca, a to napriek tomu, že vníma naše signály, že nám to prekáža a že by sme privítali zmenu jeho správania, no k tej nedochádza – už nám bude prekážať nielen pôvodné správanie, ale aj neschopnosť či neochota daného jedinca svoje správanie modifikovať. Predmetom hnevu sa tak stáva nielen jeho delikt či správanie, ale aj jeho postoj či dokonca on sám. Od situačného hnevu tak často prechádzame k dispozičnému – k nenávisti k osobe, nie len k nej vyvolanej situácii – čo nás nabáda k poslednému možnému východisku – k odstráneniu zla prostredníctvom odstránenia celej „zlej“ osoby z nášho sveta. A je pritom jedno, či sa bavíme o používaní variantu fyzického odstránenia niekoho zo sveta (atentát, vražda, defenestrácia a pod.), alebo o takzvanom umiernenom a neškodnejšom (osobnom) postoji, v ktorom len odstraňujeme niekoho iného „len“ z nášho osobného sveta, prostredníctvom spretrhania všetkých možných väzieb a kontaktov (rozvod, nepriateľstvo, osobná nenávisť a cancel culture). V hneve (podobne ako pri láske) máme tendencie zosobňovať a ontologizovať, čo je nepochybne značným rizikom.

Senecovo, dalailamovo či Flanaganovo²¹ a Nussbaumove²² volanie po zmiernení či odstránení hnevu z nášho života je zrejým nepochopením jeho sociálnej a morálnej funkcie, ktorú v živote i v spoločnosti zohráva. Zároveň je však pochopiteľné a akceptovateľné to, že všetky uvedené signály sa dajú vyjadriť aj bez prejavov vonkajšieho hnevu – jednoducho pokojnými slovami a skutkami. Hnev však vzniká ako evolučná stratégia v situáciách, kedy jazyk neexistoval alebo nebol použiteľný, kvôli prípadnej rozdielnosti jazykových kompetencií jednotlivých aktérov. Komunikoval naše postoje zrozumiteľne aj mimo rámec jazyka.²³

4 ZÁVER

Iste, uvedomujem si, že moja úvaha postihuje len niekoľko momentov hnevu a jeho prežívania. Nevenoval som sa hnevu na seba, hnevu na predmety, hnevu ako analgetiku, vine ako hnevu obrátenému do vnútra, ani hnevu ako sociálnemu či politickému fenoménu a dôvodom, prečo je nám napr. politik prejavujúci hnev blízky a prečo mu rozumieme. Zameral som sa len na jeden drobný aspekt vnímania hnevu ako sociálneho a morálneho korektora nášho správania. Neznamená to, že hnev je vždy celkom žiadúci, práve naopak.

Od práva v našom systéme asi právom možno očakávať, že sa oprostí používania hnevu ako nástroja či formy, ktorá ovplyvňuje rozhodovanie. Očakávame, že rozsudky budú spravodlivé a *sine ira et studio* – bez hnevu a akejkoľvek zaujatosti²⁴, teda, že nebudú vynášané so zúrivosťou,

²⁰ BURTON, N. The Psychology and Philosophy of Anger. In Psychology Today. (09/12/2018), online. Dostupné na: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/hide-and-seek/201812/the-psychology-and-philosophy-anger> (cit. 22.4.2021).

²¹ FLANAGAN, O. The Moral Psychology of Anger (Moral Psychology of the Emotions). Londýn: Rowman & Littlefield International, 2019.

²² NUSSBAUM, M., C. Anger and Forgiveness: Resentment, Generosity, Justice. Oxford: Oxford University Press 2018.

²³ V tomto bode nemôžem iné, len súhlasiť s Paulom Bloomom, ktorý súhlasí s Callardovou, že „*emócie sú tým, čo nás robí morálnymi*“, avšak ako ju dopĺňa, „*nie sú jediným spôsobom, čo nás robí morálnymi*.“ (BLOOM, P. The Philosophy of Anger. Forum Response).

²⁴ TACITUS, P. C. Letopisy, s. 21.

pomstychtivosťou a osobnou zášťou. Naopak. Rozsudok má byť pokojne prednesený a má byť výsledkom pokojného racionálneho zvažovania a súdenia. Na druhej strane však stále cítime, že samotný právny systém musí pracovať s hnevom, ktorý v nás vyvoláva nepravosť či neprijateľné správanie iného, že práve právny systém – a osobitne trestný zákon sú tým, čo signalizuje, že niečo si nepravíme do takej miery, že to v nás vyvoláva odpor a tendencie to aktívne odmietiť. Právo pracuje s ideou zjednania nápravy i s ideou odplaty. Avšak nie vždy s ideou odplaty pre odplatu, ale skôr s víziou odplaty ako možného dôsledku, ktorý by mal demotivovať k páchaniu nežiadúceho konania. Preto je samozrejmé, že nás nepoburuje prejav lásky, veľkorysosti a odpustenia, pokiaľ je zlo jasne pomenované. To, čo nás hnevá, je skôr to, ak zlo tolerujeme, ak proti nemu nič nerobíme, alebo ak náš postoj moc – i súdna moc – ignoruje slovami: skutok sa nestal, alebo že nie je trestným činom, pokiaľ ho takým všetci vnímame. Hnev je teda často prejavom morálneho zhodnotenia, nesúhlasu. V tom je prejavom objavenia či pretrvávajúcej krízy. Avšak skutočnosť, že hnev je zároveň signálom k aktivite, k tomu, že sme pripravení vynaložiť isté penzum energie na odstránenie tohto stavu či javu, ktorý nás hnevá, je dôkazom, že autoritou, ktorú v tejto veci považujem za kompetentnú veci vyriešiť – som ja sám.

Použitá literatúra:

- ARISTOTELES: Rétorika. (Prelož. Kuklica, P.) Martin: Thetis 2009.
- BARON-COHEN, S.: Věda zla. Nová teorie lidské krutosti. (Prelož. Barbarič, J.) Brno: Emitos 2014.
- BLOOM, P.: The Philosophy of Anger. Forum Response. In Boston Review. (22/04/2020), online: Dostupné na <http://bostonreview.net/forum/philosophy-anger/paul-bloom-choosing-violence> (cit. 22.4.2021)
- BURTON, N.: The Psychology and Philosophy of Anger. Psychology Today. (09/12/2018), online. Dostupné na: <https://www.psychologytoday.com/us/blog/hide-and-seek/201812/the-psychology-and-philosophy-anger> (cit. 22.4.2021)
- CALLARD, A.: The Philosophy of Anger. In Boston Review. (22/04/2020), online: Dostupné na <http://bostonreview.net/forum/agnes-callard-philosophy-anger> (cit. 22.4.2021)
- DAMASIO, A., R.: Descartesův omyl, (Prelož. Hesová, A., Mottlová, L.) Praha: Mladá Fronta, 2000.
- DÉMUTH, A.: Krása, estetická skúsenosť a emocionálne afektívne stavy. Pusté Úľany: Schola Philosophica 2019.
- DÉMUTH, A.: Teória hier a problém rozhodovania. Trnava FF TU v Trnave, 2013.
- DESCARTES, R.: Vášně duše. (Prel. Švec, O.) Praha: Mladá fronta, 2002.
- EKMANN, P., FRIESEN, W., V.: Emoce pod maskou. Brno: BizBooks 2015.
- FLANAGAN, O.: The Moral Psychology of Anger (Moral Psychology of the Emotions). Londýn: Rowman & Littlefield International, 2019.
- HAIDT, J.: The Moral Emotions. In Davidson, R., Scherer, K., Goldsmith, H. (eds.). *Handbook of Affective Sciences*. Oxford University Press 2003, s. 852-870.
- HEIDEGGER, M.: Bytí a čas. (Prelož. Chvatík, I., Kouba, P., Petříček, M., Němec, J.,...) Praha: OIKOYMENH, 1996.
- HORATIUS, Q., F.: Epistularum Q. Horatii Flacci, Huntsville: University of Alabama in Huntsville, (The Satires and Epistles of Horace, ed. J. B. Greenough, Ginn & Company: Boston, 1888.) online. Dostupné https://web.archive.org/web/20060221003430/http://www.uah.edu/student_life/organizations/SAL/texts/latin/classical/horace/epistulae102.html (cit. 22.4.2021).
- HUSSERL, E.: Logische Untersuchungen. Hamburg: Felix Meiner Verlag 2009.
- NUSSBAUM, M., C.: Anger and Forgiveness: Resentment, Generosity, Justice. Oxford: Oxford University Press 2018.
- RIECHERT, S. E.: Spider fights: A test of evolutionary game theory. Amer. Sci., (1986) 47: 604-610.
- SENECA, L., A.: O hněvu. In SENECA, L., A.: O duševním klidu. (Prelož. Bahník V.) Praha: Odeon, 1999, s. 13-118.
- TACITUS, P. C.: Letopisy. (Prelož. Minařík, A, Hartmann, A.) Praha: Svoboda 1975.

Kontaktné údaje:

Prof. Mgr. et. Mgr. Andrej Démuth, PhD.

andrej.demuth@uniba.sk

Centrum kognitívnych štúdií,

Katedra teórie práva a filozofie práva,

Právnická fakulta UK v Bratislave

Šafárikovo námestie č. 6

810 00 Bratislava

SR

K VZŤAHU PRÁVA A PRÁVNEJ FILOZOFIE

Jarmila Chovancová

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Abstract:

The crisis in individual disciplines, whether in biology, psychology, mathematics, or law, passes through several dimensions, such as methodological, epistemological, worldview and, of course, practical-social. The real basis and support of science are and should be facts which are logically and empirically verified and definable. However, with regard to the practical application of the humanities, and in particular legal science, the matter is a bit more complicated. The paper points to the relationship between law and philosophy of law, the current shortcomings in the understanding of law and legal regulations, as well as their contradictions. In that context the author also touches on the issue of distrust in law, which is partially caused by these shortcomings, and she deliberates on possible solutions.

Abstrakt:

Kríza v jednotlivých disciplínach, či už v biológii, psychológii, matematike alebo i práve, prechádza niekoľkými dimenziami, napríklad metodologickými, epistemologickými, svetonázorovými a samozrejme prakticko-sociálnymi. Skutočným základom a oporou vedy sú a majú byť fakty a súvislosti logicky a empiricky overené a konštatovateľné. S ohľadom na praktické využitie humanitných vied, a najmä právnej vedy, je však situácia trochu zložitejšia. Príspevok poukazuje na vzťah medzi právom a filozofiou práva, na súčasné nedostatky v chápaní práva a zákona ako aj ich protirečenie. V daných súvislostiach si autorka tiež všima fenomén nedôvery v právo, ktorý je spôsobený aj týmito nedostatkami, a zamýšľa sa nad možnosťami jeho riešenia.

Key words: law, justice, legal philosophy, science.

Kľúčové slová: právo, spravodlivosť, právna filozofia, veda.

1 ÚVOD

Edmund Husserl vo svojej práci *Kríza európskych vied a transcendentálna filozofia* nemá na myslí iba krízu modernej prírodovedy, ale upozorňuje na kritický stav európskeho duchovného života súvisiaceho najmä s politikou a dejinami, a vôbec, s celou kultúrou. Jeho ambíciou je založiť vedu na zmysluplných základoch, kde svoje miesto majú i naše praktické skúsenosti. V právnej teórii sa všeobecne prijíma názor, že zákon má byť jasný, dostatočne úplný a výklad zákona jednoznačný. Aká je však realita? Neraz predstavuje pravý opak. Prijímajú sa „deravé“ a nejasné zákony, v ktorých si rôzni interpreti môžu nájsť to, čo im vyhovuje. Smutné konštatovanie, že zákon bol „šitý príliš horúcou ihlou“ spravidla nemôže ospravedlniť prijatie nekvalitnej úpravy. To vedeli už starí Gréci, ktorí tvrdili, že radšej žiadajú zákon ako zlý zákon. Obdobné platí o kvalite súdneho rozhodovania (pričom, chcem zdôrazniť, že samotná preťaženosť súdov samozrejme nie je chybou sudcov, ale systému; i mnohí sudcovia však majú svoj problém). Je neuveriteľné, aký aktuálny je William Shakespeare (ktorého rodina mala zlé skúsenosti so súdmi a nemala preto právnikov, či už advokátov alebo sudcov, veľmi v úcte), keď sa vo svojich *Sonetoch*, pýta: „[...] jak pokřiví se každá čistá věc [...] jak sprostota se sápe na slušnost, jak blbost na schopné si bere bič [...] jak hloupost spupně chytrým poroučí, jak prostá pravda je všem prostě na smích, jak zlo se dobru chechtá do očí [...]“¹

¹ SHAKESPEARE, W. *Sonety*, s. 114-115.

Aj naši renomovaní právnici Š. Luby² a P. Holländer³ zastávajú stanovisko, že jazyková zdatnosť a správnosť, odbornosť, jednoznačnosť a presnosť sú pri prijímaní zákonov nesmierne dôležité. Čosi podobné sa nepochybné týka i požiadaviek kladených na sudcov, ktorí právo aplikujú. Zákony však potrebujú tiež určitú „pružnosť“. V právnej vede sa dokonca explicitne hovorí o „prostrednej jasnosti“ zákonov, ktorá má umožniť, aby sudcovia mali istý priestor na zohľadnenie špecifik jednotlivkej situácie a vývoja spoločenského života. Mnohé potom predsa len končí v rukách interpretov (najmä sudcov), ktorí z rôznych, či už dobrých alebo zlých, dôvodov nemusia prichádzať k rovnakým záverom.

Čo môže pomôcť spravodlivosti a ďalším esenciálnym hodnotám, aby sa pri tvorbe a aplikácii práva nevytrácali a aby aj vďaka tomu ľudia nestrácali dôveru v právo (ktorá, ako je známe, aktuálne nie je príliš vysoká)? Tejto otázky sa stručne dotknem v nasledovných riadkoch, ktoré budú úvahou o vzťahu praxe a teórie, respektíve (aj) o vzťahu práva a právnej filozofie.

2 K POJMU PRÁVA

Právo predstavuje jednotný celok, ktorý môžeme pochopiť prostredníctvom väzieb medzi jeho jednotlivými časťami. Ak skúmame dualizmus medzi filozofiou práva a dogmatickou právnou vedou, tak ho predovšetkým chápeme ako dualizmus medzi pozitívno-právnymi orientáciami jednotlivých právnych disciplín a nadpozitívnu orientáciu filozofie práva. Ako tento dualizmus prekonať? Snáď zameraním právnej filozofie na teoretické zovšeobecnenie jednotlivých právnych odborov (čím sa však právna filozofia pretne, alebo v horšom prípade až splynie, s teóriou práva). Ak by to však aj nebola vhodná cesta, platí, že cieľ právnej filozofie spočíva predovšetkým v pochopení sveta práve takého aký je, a ak hovoríme o rovine toho, čo má byť, ide o rovinu „dôsledkov“ toho, čo je dané. Tiež platí, že pri hľadaní koreňov práva musíme akceptovať aj iné vedné disciplíny (etika, ekonómia, atď.), teda postupovať interdisciplinárne.

V súvislosti s právom a chápaním zákona a právnej normy možno spomenúť Hegla, Iheringa, Austina a ďalších. U Hegla nachádzame zmienku o vnútornej forme práva, u Iheriga chápanie zákona ako príkazu alebo zákazu, u Austina ide o imperatívnu povahu práva. Ak hovoríme o vzťahu prirodzeného a pozitívneho práva, tak druhá polovica 16. storočia je poznamenaná kopernikovskou zmenou európskej kultúry. V tomto smere treba spomenúť najmä dve výrazné osobnosti, a to D. Huma a T. Hobbesa. D. Huma preto, že sformuloval tézu o neprekonateľnej priepasti, ktorá oddeľuje fakty od hodnôt a noriem (hoci kritika tzv. „naturalistického omylu“ zo strany tých, čo sa na humovskú tézu odvolávajú, je neraz prepálená) a T. Hobbesa, preto, že položil základy právneho poriadku a právnej istoty vo väzbe na inštitúcie verejnej moci. Zákony v Hobbesovom chápaní sú pravidlá, ktoré sú buď spravodlivé alebo nespravodlivé a môže ich vydávať iba zákonodarca. Zákonodarca je teda ten, kto tvorí právo. F. C. von Savigny sa domnieva, že každá doba si svoj svet nevytvára svojvoľne. Právna história je podľa neho zdrojom poznania súčasného práva. Zastáva názor, že právna veda je historická a filozofická a hoci sú rozdielne, sú správne a treba ich prepojiť. Ihering prichádza so svojím postupom proti „kultu logického“ a konštatuje, že stvoriteľom práva je účel, ktorý je daný historicky sa nemeniacemi požiadavkami na šťastie. Svojím postojom je Ihering prvý, ktorý relativizoval meradlo práva. Savigny, Ihering alebo i ďalší (napr. Puchta) nasmerovali právnú vedu smerom k pozitívizmu. V priebehu 19. a 20. storočia sa tak sformulovala všeobecná teória práva charakteristická pozitívno-právnou orientáciou a skúmaním práva ako celku. Bola pre ňu charakteristická vysoká miera abstrakcie, analytický prístup, ako i prvky hermeneutiky. Túto skutočnosť síce neskôr nezanedbateľne poznačil povojnový návrat k prirodzenému právu, no dôraz na hodnotu právnej istoty pochopiteľne podržal zachovanie veľkého významu pozitívneho práva tvoreného štátom.

Vzhľadom k novým globálnym výzvam, ale samozrejme zďaleka nielen k nim, sa zdá zlyhávanie štátnej formy pri riešení problémov javom, ktorý je poznamenaný stratou dôvery občanov, ako i eróziou právneho systému. Túto skutočnosť navyše komplikuje (či do určitej miery dokonca umožňuje) istá rozporuplnosť samotného pojmu práva. Tento pojem sa nepochybné vzťahuje k hodnotám ako sú spravodlivosť, účelnosť, mier a istota. Ide pri nich o hodnoty, ktoré má právo rozhodne poskytovať. Avšak v súvislosti so spravodlivým právom sú požiadavka spravodlivosti

² LUBY, Š. Teoretické otázky právnej terminológie v normotvornom procese. In *Právnik* 1974, č. 8, s. 728.

³ HOLLÄNDER, P. In GERLOCH, A. – KYSELKA, T. (eds.) 20 let ústavy ČR: Ohlednutí zpět a pohled vpřed. Plzeň, 2013, s. 174.

a účelnosti voči sebe neraz rozporné.⁴ Spravodlivosť je rovnosť, rovnosť práva aj podľa G. Radbrucha požaduje všeobecnosť právnych ustanovení. Právna istota však požaduje pozitívitu. Pozitívne právo zo svojho vlastného uhla pohľadu platí bez ohľadu na spravodlivosť a účelnosť. Vo vývoji spoločnosti, v rámci dlhého historického vývoja, teda môžeme sledovať antinómie práva, ktoré predstavuje spravodlivosť, účelnosť a právna istota.

3 TEÓRIA A PRAX

Akú úlohu v tomto smere môže zohrať filozofia? Keďže podstatou filozofie je aj pochybovanie, dá sa len súhlasiť so stanoviskom G. Radbrucha, že filozofia by v tomto smere nemala robiť rozhodnutia, ale má sa pred rozhodnutia postaviť. Nemá nám život uľahčovať, ale robiť ho komplikovanejším. Aká podozrivá by bola filozofia, ktorá by nepovažovala svet za účelový vytvor rozumu. Povedané vo vzťahu k našej téme o čosi konkrétnejšie: Nedôvera v právo je vo svojich dôsledkoch spôsobená aj predpokladmi, ktoré vytvára samotná skutočnosť antinómie práva. Teda to, že základné hodnoty ako spravodlivosť, účelnosť a právna istota dokážu kolidovať, vytvára priestor pre problémy pri tvorbe zákonov ako aj pri ich interpretácii a aplikácii, následkom čoho je, okrem iného, nedôvera ľudí v právo (hoci nedôvera spôsobuje, samozrejme, v nemalej miere napríklad aj korupcia; avšak i tej môže byť v niektorých prípadoch chtiac-nechtiac nápomocná práve skutočnosť antinómie práva: úplatný sudca napríklad vydá rozhodnutie s odkazom na potrebu uprednostniť určitú hodnotu, o ktorej prvenstve v danom prípade vôbec nie je presvedčený, no zo zistných dôvodov použiť tento účelový „právny“ argument, keďže je aspoň čisto teoreticky možný; porušuje tým však imperatív konať podľa svojho najlepšieho vedomia a svedomia). Praktický problém nedôvery v právo je teda vo svojich dôsledkoch aj problémom právnej filozofie, do kompetencie ktorej problematika antinómie práva patrí. Právna filozofia síce tento problém nedokáže zrejme nikdy bezo zvyšku vyriešiť, nesmie sa však prestať o to snažiť.

No a ako to vyzerá s hierarchiou hodnôt v práve? Hoci sa spomínané hodnoty vyžadujú, ako už som uviedla, je zrejme, že niekedy si zároveň odporujú. Je potrebné dodržiavať zásadu *status populi suprema lex esto, iustitia fundamentum reguarum, fiat iustitue pereat mundus*.⁵ Stretávame sa aj so stanoviskom, kedy je účelnosť povýšená nad spravodlivosť. Problém je i vo vzťahu medzi spravodlivosťou a právnou istotou (napr. obdobie II. svet. vojny a jej dôsledkov). V tomto smere zohráva dôležitú úlohu otázka miery. Ako konštatoval Bacon – pre zákon je veľmi dôležité, aby bol istý, bez tohto predpokladu nemôže byť spravodlivý. „Princíp právnej istoty je princíp dôvery v právo. Ľudia musia mať dôveru v právo, pričom predpokladom tejto dôvery je ako obsahová, tak aj formálna kvalita práv, a rovnako tiež i kvalita jeho aplikácie a realizácie“.⁶ Zároveň treba podotknúť to, čo zdôrazňuje T. Gábriš, že „najmä odborná právnická verejnosť by sa mala vyvarovať automatického akceptovania akýchkoľvek ‘večných právd’ v práve“.⁷ V tomto smere je napokon opodstatnené i stanovisko J. Prusáka, ktorý s poukazom na jedného z prelomových právnych filozofov 20. storočia, Ronaldu Dworkina, skonštatoval, že „spôsob ako R. Dworkin vyplňa medzeru v pozitivizme, dôraz aký kladie na sudcovské právo a sudcovskú interpretáciu práva a faktov však svedčia o návrate k zdrojom sociologickej iurisprudencie a právneho realizmu.“⁸

Zákonom spoločnosti je zmena spoločenského života. V práve musíme mať preto schopnosť reagovať na tieto spoločenské zmeny. Právna norma by mala byť dostatočne flexibilná a pružná, aby vedela reflektovať zmeny v spoločnosti a potreby občanov. Stretávame sa však so situáciami, keď právna norma nie je taká pružná, aby dokázala na zmeny v spoločnosti adekvátne reagovať. Stáva sa, že prijaté zákony sú buď zbytočne hmlisté a až príliš „ohýbateľné“, alebo sú naopak príliš nepružné, pričom, hoci môžu byť ich novelizácie až extrémne časté („legislatívna smršť“), na konkrétnu novelu, ktorá je zrovna žiaduca „ako soľ“, niekedy, ako naschvál, dlho čakáme. Zákon sa

⁴ RADBRUCH, G. O napětí mezi účely práva, s. 79.

⁵ Záleží na účelnosti, spravodlivosť je základom práva, pozitívne právo musí platiť na úkor ostatných hodnôt.

⁶ MRVA, M. Sudca a právna istota. In GÁBRIŠ, T. (zost.) Sudcovské rozhodovanie. Bratislava: Wolters Kluwer, 2018, s. 110-111.

⁷ Bližšie pozri GÁBRIŠ, T. Sudcovské rozhodovanie z pohľadu súčasného právneho realizmu. In GÁBRIŠ, T. (zost.) Sudcovské rozhodovanie, s. 230.

⁸ PRUSÁK, J. Princípy v právnej teórii a v právnej praxi. In BOGUSZAK, J. a kol. Právni princípy. Pelhřimov, 1999, s. 43.

skutočne potrebuje „meniť“ (textovo alebo, pokiaľ je to možné, interpretačne) na základe spoločenskej reality. Má byť založený na logike aj na skúsenosti. Právo sa má prispôsobovať novej realite a zákon sa musí prispôsobovať potrebám života (teda, tak ako sa menia potreby a záujmy občanov, by mal túto zmenu reflektovať aj samotný zákon). Pružnosť a flexibilita by mali byť imanentnou vlastnosťou zákona. „[...] zákon je živý tvor, jeho interpretácia musí byť dynamická, musí byť chápaný spôsobom, ktorý zahŕňa a približuje modernú realitu.“⁹ Pri pružnosti platí, že jazyk zostáva rovnaký, mení sa obsah zákona. Ide o regeneračný proces, aby sa minimalizovala medzera medzi zákonom a životom. Samozrejme, že nie vždy je možné danú medzeru zaplniť. Potom je potrebná adekvátna novelizácia. Tá má byť sprevádzaná už uvedenými nárokmi na kvalitu, ktorá môže byť zabezpečená len príslušnou kvalitou tých, čo zákony tvoria – politikov a profesionálnych legislatívcoch. Čo sa týka práva ako takého, alebo zákonného práva, to musí zachovávať normatívnu koherentnosť v rámci daného systému.¹⁰

V rovine aplikácie si treba uvedomiť a zdôrazniť, že sudca musí vykladať zákon v súlade s právnym systémom, ktorý premostuje právo a potreby spoločnosti. Vieme, že realita je oveľa zložitejšia, a že nie vždy je to možné. V teórii je nám však jasné, že sudca by mal mať na zreteli hlavne dva momenty: (1) tým prvým je prispôbenie práva potrebám meniaceho sa života, a (2) tým druhým je ochrana ústavy a jej hodnôt. Čo môže k tomu sudcovi pomôcť? Sudca má v rukách relevantné nástroje, ako sú výklad, vyvažovanie a porovnávacie právo. Predstavujú legitímne prostriedky, pričom z hľadiska práva sa sudca v konečnom dôsledku zodpovedá predovšetkým ústave a jej hodnotám (zásadne dôležitá je preto ústavno-konformná interpretácia, ktorá musí mať principiálnu prednosť pred komparatívnym výkladom,¹¹ a to napriek prebiehajúcej europeizácii a globalizácii, ktoré význam porovnávacieho práva jednoznačne zvyšujú; mimochodom, všimnime si, že táto téza je politicko-filozofickou, resp. právno-filozofickou tézou a jej chápanie môže byť predmetom polemiky, pri ktorej si asi nevystačíme s právnym textom – takže netreba pochybovať o význame právnej a politickej filozofie zvlášť pre ústavného sudcu).

Áký by teda mal byť dobrý sudca, ktorého v dnešnej dobe tak veľmi potrebujeme? Myslím si, že veľmi precízne to vyjadril A. Barak, keď tvrdí: „Dobrý sudca dvíha svoj zrak a vidí právny systém vo všetkých jeho drobných rozdieloch, hodnotách a základoch [...], dobrý sudca si v skutočnosti nevystačí s poznaním práva. Mal by poznať spoločnosť, jej problémy a jej ambície [...]. Kvalita sudcu sa určuje skúmaním jeho rozhodnutí.“¹² Sudcovia by sa mali podľa A. Baraka riadiť textom zákona, ale zároveň rozvíjať i svoju sudcovskú filozofiu. V nej má svoje miesto aj intuícia, ale samozrejme by nemali konať iba na základe intuície. Ako konštatuje, je ťažké byť sudcom a ešte ťažšie je byť dobrým sudcom. Prečo? Pretože status sudcu si vyžaduje schopnosť abstrakcie ako i poznania práva v celej jeho šírke viazaného na hodnoty a princípy spoločnosti. Je umením vyjadriť to podstatné a pritom byť objektívny. Tým, že spoločenské zmeny sú čoraz intenzívnejšie, kvalitné premostenie práva a spoločnosti sa stáva čoraz náliehavejšie. Avšak status sudcu sa v turbulentných časoch posilní pri ochrane ústavy a jej hodnôt.

Domnievam sa, že sudcovia by v tomto smere mali rozvíjať teóriu moderného výkladu a že v súvislosti s globalizáciou bude, ako už som naznačila, svoju úlohu zohrávať porovnávacie právo ako nevyhnutný prostriedok výkladu práva. Kľúčovou požiadavkou je, samozrejme, nezávislosť súdnictva, ktorá musí ostať aj v budúcnosti zachovaná (hoci v mnohých demokraciách v súčasnosti zlyháva). Z tejto požiadavky by teda globalizácia nemala nič ubrať. Práve nezávislosť sudcu totiž umožňuje kvalitu jeho práce. Ako už som vyššie uviedla, poslanie sudcu je poslaním, ktoré je testované jeho rozhodnutiami a postojmi. V tomto zmysle je opäť potrebné pripomenúť práve úlohu sudcovskej filozofie, a tiež úlohu právnej politiky. Kým sudcovská filozofia predstavuje východiská, ktoré sudca zohľadňuje pri svojom zvažovaní, právna politika je založená na princípoch a štandardoch, ktoré sú základom normy, ktorá je využívaná napríklad pri ochrane ľudskej dôstojnosti a základných ľudských právach (a rešpektovanie základných ľudských práv by predsa malo byť prioritou). Záležitost' je teda viacvrstvová...

⁹ RADBRUCH, G. Legal Philosophy Series, s. 32.

¹⁰ Bližšie pozri Mc CORMICK, N. Legal Reasoning and Legal Theory. Londýn, 1993, s. 152.

¹¹ Dovoliť si poznamenať, že v danom ohľade sa javili problematickými práve niektoré nedávne argumentácie ohľadom neústavnosti referenda o skrátení volebného obdobia, ktoré sa opierali o absenciu či mlčanie o takejto možnosti vo väčšine okolitých štátov.

¹² BARAK, A. Sudca v demokracii, s. 419.

4 ZÁVER

Aké riešenia je potrebné prijať? Čo treba robiť, aby verejnosť získala dôveru v právo? Zastávam názor, že cesta k získaniu dôvery nie je, napriek vyššie uvedenému, v skutočnosti až taká zložitá. V prvom kroku stačí, ak sa verejnosti povie pravda (čo je však, na druhej strane, žiaľ neraz to najťažšie). Teraz narážam predovšetkým na politikov, ktorí sú zodpovední za prijímanie právnych úprav, prípadne na profesionálnych legislatívcoch, ktorí tieto úpravy niekedy „šijú horúcou ihlou“. A tiež, čo je veľmi jednoduché (i keď v praxi, pochopiteľne, ťažké), že poslanec aj legislatívca pripustia, že neprijali kvalitnú úpravu, a že sudca pripustí, že nerozhodol, ako mal. Teda, že priznajú vlastné chyby. To je jedna z ciest, ktorá prináša spravodlivosť v rámci určitých hraníc práva. Samozrejme, pri aplikácii práva je nevyhnutné spoliehať sa na sudcovskú odbornosť, profesionalitu ako aj na morálne zásady. Povedané inak: potrebujeme osobnosti. Prospešným sa tu, napokon, javí (aj/práve) adekvátne poznanie právnej filozofie. Tá síce veci neraz vôbec nezjednodušuje, no platí, že (1) sudca nejakú filozofiu práva potrebuje, pretože z nejakých právno-filozofických predpokladov vlastne vždy vychádza (či už si to uvedomuje alebo nie), a že (2) adekvátne poznanie právnej filozofie mu umožňuje zorientovať sa vo vlastných východiskách a v dlhodobom horizonte osobnostne rásť, čo sa na výkone jeho profesie istým spôsobom prejaví.¹³

Použitá literatúra:

- BARAK, A.: Sudca v demokracii. Bratislava: Kalligram, 2016, 419 s. ISBN 978-80-811-921-0.
Mc CORMICK, N. Legal Reasoning and Legal Theory. Londýn, 1993, 301 s. ISBN 978-1-35200399-4.
GÁBRIŠ, T.: Sudcovské rozhodovanie z pohľadu súčasného právneho realizmu. In GÁBRIŠ, T. (zost.) Sudcovské rozhodovanie. Bratislava: Wolters Kluwer, 2018, s. 216-233. ISBN: 978-80-8168-917-8.
HOBBS T.: Leviathan, Praha 2009, 513 s. ISBN 978-80-7298-1069.
HOLLÄNDER, P. In GERLOCH, A. – KYSELKA, T. (eds.): 20 let ústavy ČR: Ohlednutí zpět a pohled vpřed. Plzeň, 2013, 303 s. ISBN 978-808-1012440.
HUSSLER, E.: Kríza európskych vied a transcendentálna filozofia. Praha, 2000, 229 s. ISBN 807-298-0858.
LUBY, Š.: Teoretické otázky právnej terminológie v normotvornom procese. Právnik, 1974, č. 8.
MRVA, M.: Sudca a právna istota. In GÁBRIŠ, T. (zost.) Sudcovské rozhodovanie. Bratislava: Wolters Kluwer, 2018, s. 110-119. ISBN 978-80-8168-917-8.
PRUSÁK, J.: Princípy v právnej teórii a v právnej praxi. In BOGUSZAK, J. a kol.: Právní princípy. Pelhřimov, 1999. ISBN 978-80-89047-80-2.
RADBRUCH, G.: Legal Philosophy. Londýn, 1950, 215 s. ISBN 978-3-8252204-3.
SHAKESPEARE, W. Sonety. Brno, 2012, 176 s. ISBN 978-80-74293047.

Kontaktné údaje:

Prof. PhDr. Jarmila Chovancová, CSc.
jarmila.chovancova@flaw.uniba.sk
Katedra teórie práva a filozofie práva
Právnická fakulta UK
Šafárikovo nám č. 6
810 00 Bratislava
SR

¹³ Aj preto pre nás právnych filozofov ostáva úlohou byť zrozumiteľnými, znieť relevantne a tým zvyšovať autoritu nášho odboru ako osobitej súčasti právnej vedy, ktorá má svoj dopad aj na prax.

PRÁVNE A ETICKÉ ARGUMENTY ZA ASISTOVANÚ SAMOVRAŽDU V ROZHODNUTIACH ÚSTAVNÝCH SÚDOV SRN A RAKÚSKEJ REPUBLIKY

Ľubomír Batka

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Abstract: In 2020, the Federal Constitutional Court of Germany and the Supreme Constitutional Court of the Republic of Austria published decisions abolishing the absolute prohibition of assisted suicide. The article presents main arguments in respective decisions. The decision of the Federal Constitutional Court of Germany starts by the interpretation of human dignity and the resulting obligation of the state to respect personal individuality, identity and integrity – including the decision to end his or her life. The Supreme Constitutional Court of the Republic of Austria leans primarily on the interpretation of article 8 of European Convention of Human Rights in regard of freedom in self-determination of the end of life and of the right to accept assistance if offered. The last section of the article points to ethical questions related to those decisions.

Abstrakt: V roku 2020 vydali Ústavné sudy SRN a Rakúskej republiky rozhodnutia, ktorými zrušili absolútny zákaz asistovanej samovraždy. Článok predstavuje hlavné argumenty v predmetných rozhodnutiach. Rozhodnutie Ústavného súdu SRN vychádza z interpretácie ľudskej dôstojnosti a z nej vyplývajúcej povinnosti štátu rešpektovať osobnú individualitu, identitu a integritu – vrátane rozhodnutia o spôsobe ukončenia svojho života. Ústavný súd Rakúskej republiky sa opiera predovšetkým o interpretáciu článku 8 Európskeho dohovoru o ľudských právach v zmysle slobody v sebaurčení konca života a práva prijať asistenciu, ak sa ponúka. V poslednej časti článok poukáže na etické otázky spojené s týmito rozhodnutiami.

Key words: Assisted Suicide, Federal Constitutional Court of Germany, Supreme Constitutional Court of the Republic of Austria, Human Dignity, Article 8 European Convention on Human Rights.

Kľúčové slová: asistovaná samovražda, Ústavný súd SRN, Ústavný súd Rakúskej republiky, ľudská dôstojnosť, článok 8 Európskeho dohovoru o ľudských právach.

1 ÚVOD

Ani zlepšujúca sa zdravotná starostlivosť a zvyšujúca sa kvalita života v Európe nezabráni tomu, aby si niektorí pacienti žiadali ukončenie svojho života, obzvlášť, ak ide o neliečiteľné choroby a o terminálne štádiá. Vznikajú tak krízové situácie pre dotyčnú osobu, ktorá nemá istotu, ako bude jej žiadosť o pomoc pri samousmrtení prijatá a rovnako vznikajú etické konflikty aj vo svedomí lekárov alebo rodinných príslušníkov.

Viacere krajiny EÚ prijali zákony o asistovanej samovražde či dokonca o eutanázii. V roku 2020 prišlo k zmenám aj v SRN, aj v Rakúsku. Ústavné sudy oboch krajín vydali rozhodnutia, v ktorých konštatovali protiústavnosť zákazu asistovanej samovraždy¹ a zaviazali zákonodarné orgány prijatím legislatívy, ktorá umožní tak urobiť osobám žiadajúcim si ukončiť život s pomocou tretej strany. Pri lekárske asistovanej samovražde nie je priamy kauzálny vzťah medzi konaním lekára a smrťou pacienta. Lekár vytvára len možnosť pre pacienta spôsobiť sebe samému smrť, pričom pre

¹ Pridržame sa terminológii podľa BELEŠ, A. Niektoré aspekty účasti na samovražde a komparácia právnych úprav vo vybraných krajinách, s. 4-5. Širší pojem „účasť na samovražde“ treba odlíšiť od užšieho významu „lekársky asistovaná samovražda“ a „eutanázia“. „Asistovaná samovražda“ znamená, že vykonávateľom skutku, vedúcemu k sebausmrteniu, je osoba konajúca slobodne a vedome. Iná osoba poskytne pri príprave pomoc, napr. zabezpečením smrtiacej látky. Tému asistovanej samovraždy podáva aj VRÁBLOVÁ, M. – ZEMAN, Š. K niektorým aspektom problematiky eutanázie, s. 123-126.

kvalifikovanie samovraždy je dôležitý komponent naturalistický (konanie danej osoby) a normatívny (schopnosť úplnej slobody v rozhodovaní).

2 ROZHODNUTIE ÚSTAVNÉHO SÚDU SRN

Dňa 26. februára 2020 prijal Ústavný súd SRN (*Bundesverfassungsgericht*, BVerfG)² rozhodnutie, v ktorom konštatuje protiústavnosť zákazu „organizovaného podporovania samozabíania“ (*geschäftsmäßigen Förderung der Selbsttötung*).³ Toto rozhodnutie sa vzťahuje na „Zákon o trestnosti organizovaného podporovania samozabíania“, ktorý prijal Nemecký spolkový snem koncom roka 2015. Z toho vyplývajúca úprava v § 217 Trestného zákonníka (StGB)⁴ viedla *de facto* k zákazu pomoci pri samovražde (aj pre lekárov a rodinných príslušníkov). Cieľom zákonodarcu bolo zamedziť pôsobeniu občianskych združení, ktoré poskytujú organizované asistencie, ako napríklad EXIT alebo DIGNITAS. Ako sa dalo očakávať, výhrady proti zákonu skončili na Ústavnom súde v Karlsruhe.

Po dlhšej dobe na rozmyslenie dospel BVerfG k jasnému záveru. V rozhodnutí konštatoval protiústavnosť zákazu „organizovaného podporovania samozabíania“ a vyhlásil § 217 Trestného zákona za neplatný (*nichtig*), keďže tým bola znemožnená možnosť asistovaného sebausmrtenia (*assistierte Selbsttötung*) a obmedzila sa beztrestnosť pomoci pri samovražde, ktorá (ako aj samovražda) bola v Nemecku dekriminalizovaná už pred rokom 2015.⁵ Ústavný súd zdôraznil potrebu zákona, ktorý umožní predchádzať tabuizovaniu, právnej neistote, nekontrolovanej, nezdokumentovanej a zneužitiu náchylnej praxi, praxi ohrozujúcej život a súčasne bude garantovať telesnú integritu, sebaurčenie a slobodu osoby.⁶

Rozhodnutie Ústavného súdu SRN rieši kolíziu povinnosti štátu chrániť život a povinnosti rešpektovať autonómiu suicidenta. Na úvod možno povedať, že rozhodnutie sa jasne priklonilo na stranu autonómie osoby, ktorá vyplýva z dôstojnosti človeka, pričom ale skutočne ide o „osobu schopnú sebaurčenia a osobnej zodpovednosti“⁷. Čl. 2 ods. 1 Základného zákona SRN, ktorý chráni hodnotu života (a teda vylučuje úkladnú vraždu a usmrtenie na žiadosť) a čl. 1 ods. 1 Ústavy, ktorý chráni dôstojnosť človeka, obsahujú v sebe ako prejav osobnej autonómie aj právo na „samourčené umieranie“ (*selbstbestimmtes Sterben*) a právo využiť pri tom aj pomoc tretej strany. Štát a spoločnosť musia toto rozhodnutie rešpektovať.⁸

Z práva na život nevyplýva povinnosť žiť. Na druhej strane: „Právo vziať si život zabezpečuje, že jednotlivec môže autonómne o sebe rozhodovať v zhode s obrazom seba samého, a tak môže zachovať svoju osobnosť.“⁹ Spolkový ústavný súd pozdvihol rozhodnutie človeka ukončiť svoj život do existenciálnej roviny, keďže sa dotýka základov ľudského prebývania vo svete (*Dasein*) a „dotýka sa viac ako ktorékoľvek iné [rozhodnutie] jeho identity a individuality.“¹⁰ Z premisy nedotknuteľnosti dôstojnosti človeka štátnou mocou a slobody človeka pri osobnom rozvoji a samourčení vyplýva

² BVerfG, Judgment of the Second Senate of 26 February 2020, 2 BvR 2347/15, paras. 1-343. Dostupné na: http://www.bverfg.de/e/rs20200226_2bvr234715en.html. [cit. 2021-05-02].

³ Na rozdiel od komerčnosti (*Gewerbsmäßigkeit*), je organizovanosť (*Geschäftsmässigkeit*) širším pojmom, ktorý zahŕňa „akýkoľvek vlastný záujem na danej činnosti, pričom znakmi sú opakovanosť a koordinovanosť.“ BELEŠ, A. Niektoré aspekty účasti na samovražde, s. 14. Podľa Borasia ide o „trvanie“, nie o zisk. BORASIO, G. Selbstbestimmung im Sterben, s. 19-20.

⁴ § 217 StGB: „Kto inému úmyselne a organizovane poskytne, vytvorí alebo sprostredkuje príležitosť na samovraždu, potrestá sa odňatím slobody až na tri roky alebo peňažným trestom.“

⁵ Zákaz usmrtenia na požiadanie zostáva v SRN v platnosti (§ 216 StGB). K dnešnému dátumu umožňujú „usmrtenie na požiadanie“ po splnení zákonných požiadaviek krajiny Beneluxu, Kanada, Kolumbia a spolkový štát Victoria v Austrálii. V marci 2021 zlegalizovalo eutanáziu a asistovanú samovraždu Španielsko. V roku 2021 vstúpi do platnosti *End of Life Choice Act 2019* legalizujúci eutanáziu na Novom Zélande. Por. BORASIO, G. Selbstbestimmung im Sterben, s. 61-67.

⁶ V SRN existujú viaceré poslancecké návrhy. Návrh zákona podáva aj BORASIO, G. Selbstbestimmung im Sterben, s. 31-34. Spomenúť možno aj návrh právnikov univerzít v Augsburgu, Mníchove, Halle. DORNECK, C. Gesetz zur Gewährleistung selbstbestimmten Sterbens und zur Suizidprävention, 2021.

⁷ 2 BvR 2347/15, Rn. 209.

⁸ 2 BvR 2347/15, Leitsatz 1. Rn. 204, Rn. 210.

⁹ 2 BvR 2347/15, Rn. 209.

¹⁰ 2 BvR 2347/15, Rn. 209.

„zachovanie osobnej individuality, identity a integrity,“¹¹ ktorá sa prejavuje v „slobodnom rozvíjaní sebaurčenia a osobnej zodpovednosti.“¹² Z dôvodu „osobnej autonómie“ nesmie byť nikto tlačенý do rozhodnutí, ktoré by stáli v „neriešiteľnom protiklade k obrazu seba samého a sebauvedomiu.“¹³ Úlohou štátu je primárne chrániť suicidentov pred vplyvom tretej strany, ktoré by mohli ovplyvňovať ich dobre uvážení, vážny a trvalý zámer podstúpiť samousmrtenie.¹⁴

ÚS konštatuje, že pomoc pri samovražde nepatrí k úlohám lekára a nikto nemôže byť k takýmto úkonom nútený.¹⁵ Na druhej strane, asistencia pri suicídii sa nevníma ako porušenie uvedených dvoch článkov Ústavy. K základnému právu (*Grundrecht*) vziať si život patrí aj sloboda využiť pritom pomoc tretej strany, ak ju niekto ponúka¹⁶, pretože základé právo zahŕňa aj slobodu poskytovať asistenciu pri suicíde.¹⁷ Zákonnodarca preto môže túto prax regulovať, ale nemôže ju úplne zakázať.

Okrem formulácií o ochrane práva suicidenta „na samourčenie pri umieraní“ (*Recht auf selbstbestimmtes Sterben*) sa v závere rozhodnutia objavujú aj formulácie o „práve na sebazabíjanie“ (*Recht auf Selbsttötung*)¹⁸. Tu vzniká otázka, či súd postuloval aj všeobecné právo na pomoc pri samovražde, keď v závere rozhodnutia vyslovene hovorí aj o „práve jednotlivca, na základe slobodného rozhodnutia ukončiť život s podporou tretích osôb.“ (*Recht des Einzelnen, aufgrund freier Entscheidung mit Unterstützung Dritter aus dem Leben zu scheiden.*)¹⁹ Eticky zásadná je výpoveď, že toto právo sa netýka len prípadov choroby či terminálnych štádií, ale existuje v „každej fáze ľudskej existencie.“²⁰

3 ROZHODNUTIE ÚSTAVNÉHO SÚDU RAKÚSKEJ REPUBLIKY

V roku 2015 prebiehala v Rakúsku diskusia o „práve zomrieť dôstojne“ a o návrhu pozdvihnúť platnú zákonnú úpravu o zákaze „spolupôsobenia na samovražde“ na úroveň ústavného zákona. Tento návrh schválený nebol, a tak zostala zákonná úprava v Rakúsku identická s úpravou na Slovensku²¹ a v Českej republike. Trestný zákonník zakazoval pohnutie k samovražde a pomoc pri samovražde.

Ústavný súd Rakúskej republiky (*Verfassungsgerichtshof*, VfGH) vo svojom náleze z 11. decembra 2020 konštatoval, že zákaz „usmrtenia na požiadanie“ (§ 77 StGB) a trestnosť „pohnutia k samovražde“ (§ 78a StGB) je v súlade s Ústavou.²² Avšak Ústavný súd Rakúska zrušil formuláciu v § 78b Trestného zákona: „alebo mu pri tom poskytuje pomoc“ ako protiústavnú. Vyzdvihnutie platnosti má účinnosť od 1. januára 2022, keďže v Rakúskom ústavnom práve má VfGH postavenie „negatívneho zákonodarcu“, to znamená, VfGH môže zákony rušiť, nie ich vydávať. Zákonnodarca má možnosť do 31. decembra 2021 prijať zákonné úpravy, ktoré budú v súlade s Ústavou. Je možné očakávať, že rakúsky zákonodarca upraví pomoc pri samovražde buď

¹¹ 2 BvR 2347/15, Rn. 206.

¹² 2 BvR 2347/15, Rn. 210.

¹³ 2 BvR 2347/15, Rn. 207.

¹⁴ 2 BvR 2347/15, Rn. 104, Rn. 204, Rn. 340.

¹⁵ 2 BvR 2347/15, Leitsatz 6. Podľa rozhodnutia platí, že ani ústavou chránená sloboda výkonu povolania nesmie viesť ku všeobecnému zákazu pomoci pri samovražde.

¹⁶ 2 BvR 2347/15, Leitsatz 1: „vyhľadávať pomoc“, a pokiaľ sa taká ponúka, tak „ju aj využiť.“ Ibid. Rn. 208, Rn. 212.

¹⁷ 2 BvR 2347/15, Rn. 213.

¹⁸ 2 BvR 2347/15, Rn. 208, Rn. 264, Rn. 278, Rn. 283.

¹⁹ 2 BvR 2347/15, Rn. 341.

²⁰ 2 BvR 2347/15, Rn. 210, Rn. 340.

²¹ KOVÁČ, P. Eutanázia a asistovaná samovražda z hľadiska trestného práva, s. 219-220. Por. aj BURDA, E. Vražda verzus úkladná vražda a problematika eutanázie v rekodifikovanom Trestnom zákone, s. 31-39.

²² G 139/2019. Dostupné na: https://www.vfgh.gv.at/downloads/VfGH-Erkenntnis_G_139_2019_vom_11.12.2020.pdf. [cit. 2021-05-02]. Analýzu rozhodnutia podáva BIRKLBAUER, A. Teilweise Verfassungswidrigkeit der Mitwirkung am Selbstmord (§ 78 StGB), s. 189-198.

v trestnom práve, alebo v zákone o lekároch (ÄrzteG), je však jasné, že pomoc pri samovražde nezostane v Rakúsku bez výnimky neprípustná.²³

Právo na „pomoc pri samovražde“ vyplýva z práva na sebaurčenie človeka a rešpektovanie súkromného života (čl. 8 EDLP), práva na život (čl. 2 EDLP) a práva na rovnosť pred zákonom (čl. 2 StGG, čl. 7, ods. 1 B-VG).²⁴ Ide o pomerne široké zdôvodnenie, no zásadná interpretácia práva na sebaurčenie zahŕňa právo jednotlivca na formovanie svojho života, ako aj právo na dôstojné umieranie (*menschenwürdiges Sterben*).²⁵ S odvolaním na rozhodnutia ESĽP *Pretty, Haas a Koch*, VfGH konštatuje, že čl. 8 EDLP zahŕňa aj „právo osoby rozhodnúť kedy a akou formou by mala skončil svoj život.“²⁶ Z Dohovoru nevyplýva povinnosť štátu zakázať pomoc pri zomieraní, resp. povinnosť jednotlivca na „život v utrpení“.²⁷ Úplný zákaz pomoci pri samovražde môže viesť k formám samovraždy, ktoré sú ponižujúce pre dôstojnosť človeka.

Podľa VfGH patrí k právu na samourčenie pri dôstojnom zomieraní aj možnosť, aby pri svojej samovražde prijal pomoc tretej strany, ak sa taká ponúka.²⁸ Dôležitou podmienkou je, že ide o slobodné, trvalé a vedomé rozhodnutie suicidenta.²⁹ Z dôvodu zachovania tohto predpokladu má štát povinnosť chrániť zraniteľné skupiny.³⁰ Rovnako má štát povinnosť poskytovať ochranu pred úmyselným zabitím (čl. 2 EDLP), ako aj povinnosť prijať opatrenia zamedzujúce zneužitiu. Rakúske občianske právo pozná inštitút informovaného súhlasu (§ 252 ABGB), ako aj zákon „o dispozícii pacienta“ (*Patienten Verfügung-Gesetz, PatVG*). Tým je zákonodarcom garantované právo na samourčenie pri pacientoch. Z pohľadu VfGH nie je podstatný rozdiel, či človek ukončí život formou odmietnutia život predlžujúcej liečby alebo v podobe prijatia pomoci pri samovražde od tretej strany.³¹ Vzhľadom na to, že „aktívna nepriama pomoc pri usmrtení“ (doktrína dvojitého efektu) nie je predmetom TZ a je kvalifikovaná ako „sociálne adekvátne správanie“ (uznanie spoločnosťou)³², neexistuje dôvod na odopretie pomoci tretej strany suicidentovi.³³

Dôležité je, že VfGH ponecháva v platnosti prvú časť § 78 StGB, ktorá zabraňuje „pohnutiu k samovražde“ (*Verleiten zum Suizid*), t.j., že tretia strana vzbudí v osobe rozhodnutie vykonať suicídium. O pohnutie k samovražde sa nejedná, ak osoba prijme rozhodnutie dobrovoľne a bez nátlaku (potom ani pomoc pri nej nie je trestná). V porovnaní s Nemeckom, kde pohnutie k samovražde nie je trestné, rozhodnutie Ústavného súdu Rakúska zostáva na tomto bode pri prísnejšej úprave. Na druhej strane ide ďalej ako vo Švajčiarsku, kde je trestné nielen „pohnutie k samovražde“, ale aj „pomoc pri samovražde“, pokiaľ by sa takáto pomoc konala zo „sebeckých pohnútok“ (*aus selbstsüchtigen Beweggründen*).³⁴

Ústavný súd konštatoval, že nikto nemôže byť nútený asistenciu vykonať. Právo sa týka len využitia dobrovoľne poskytovanej pomoci. Otvoreným zostáva, či sa aj v tomto prípade z negatívnej povinnosti (*Abwehrrecht*, štát nesmie zasahovať) neprechádza k právu na povinnosť (*Anspruchsrecht*, nárok na pomoc treťou stranou). Hoci VfGH vychádzal zo situácie terminálneho štádia, argumentácia založená na slobodnom samourčení nevyžaduje na právo asistencie predpoklad utrpenia alebo prežívania terminálneho štádia.³⁵

²³ Návrh zákona ponúka napr. BIRKLBAUER, A. Die Kriminalisierung des assistierten Suizids (§ 78 StGB), s. 88.

²⁴ G 139/2019, Randzahl 65.

²⁵ G 139/2019, Randzahl 72-74.

²⁶ G 139/2019, Randzahl 68.

²⁷ G 139/2019, Randzahl 36.

²⁸ G 139/2019, Randzahl 74.

²⁹ G 139/2019, Randzahl 85.

³⁰ G 139/2019, Randzahl 99-102. Zákonodarcu musí zabezpečiť, aby bolo k dispozícii slobodné rozhodnutie spojené s poučením. Umožnenie asistovanej samovraždy nevyklučuje paliatívnu starostlivosť a VfGH odporúča posilnenie paliatívnej medicíny.

³¹ G 139/2019, Randzahl 92.

³² G 139/2019, Randzahl 92-94.

³³ G 139/2019, Randzahl 98.

³⁴ Čl. 115 schwStGB.

³⁵ G 139/2019, Randzahl 103.

4 ETICKÉ ASPEKTY

Možno súhlasiť s tézou, že právo na život neznamená povinnosť žiť.³⁶ Ak je pacient v terminálnej fáze, terapia viac škodí ako pomáha, a ak pacient vyjadrí súhlas, ukončenie úmernej liečby, ako aj miernenie bolesti s rizikom skrátenia života (doktrína dvojitého efektu) je z hľadiska medicínskej etiky odporúčané.³⁷ Aj z hľadiska kresťanskej etiky je v tomto prípade možné nájsť konsenzus.³⁸ Ak nie je známy alternatívny spôsob zníženia rizika smrti a súčasného zmierňovania utrpenia, takýto postup by bol považovaný za *lege artis* aj z hľadiska práva.³⁹ Právo na rešpektovanie súkromného života (čl. 8 Dohovoru) obsahuje aj právo na sebaurčenie a právo slobodnej voľby, vďaka ktorému má pacient možnosť odmietnuť liečbu.⁴⁰ Z diskusie o asistovanom samousmrtení celkom jasne vyplýva medicínsky aj etický imperatív budovať celoplošný a komplexný systém paliatívnej zdravotnej starostlivosti⁴¹, ako aj preventívne poradenstvo pri suicide.

Rozhodnutia BVerfG a VfGH reflektujú situáciu sekulárnej a hodnotovo pluralitnej spoločnosti. BVerfG vedome argumentoval pomimo „všeobecných hodnotových predstáv, náboženských príkazov, spoločenských vzorov v zaobchádzaní so životom a smrťou, ako aj objektívnej rozumnosti.“⁴² Cielene sa dištancoval od kresťanského nazerania na dôstojnosť človeka ako vyjadrenie *imago dei*, no odmietal aj deontologickú etiku povinnosti. V etickej teórii I. Kanta autonómia označuje schopnosť človeka chcieť prijať mravný zákon. Maxima ukončiť život zo sebalásky odporuje možnosti stať sa „všeobecným zákonom“⁴³, a preto je samovražda neetická. Autonómia v podaní BVerfG je predstavená predovšetkým ako odhodlanie človeka vzoprieť sa mravnému zákonu⁴⁴ či prirodzenému zákonu zachovať svoj život.⁴⁵

Podľa názoru ústavných sudcov z Karlsruhe sa apriórny zákaz samovraždy nedá zdôvodniť z ústavného práva.⁴⁶ Právo na samovraždu je právo odvoditeľné. „Právo odvoditeľné predstavuje právo, ktoré vzniklo na základe iných, už existujúcich práv a vzniklo ako právo, ktoré sa z týchto práv

³⁶ G 139/2019, Randzahl 84.

³⁷ KRÍŽANOVÁ, K. Etické hľadiská paliatívnej sedatívnej liečby, s. 25.

³⁸ Na druhej strane, z hľadiska teologickej etiky je samovražda neprípustná. Pastoralna konštitúcia *Gaudium et spes* (1965, bod 27) ju odsúdila spolu s inými zločinmi proti životu: „všetko, čo je proti samému životu, teda vraždy každého druhu, genocída, potraty, eutanázia, ako aj samovraždy [...] všetky tieto a im podobné veci sú naozaj nehanebné a poškodzujú civilizáciu [...] a sú ťažkou urážkou Stvoriteľa.“ Lekár, ktorý schvaľuje samovražedný úmysel suicidenta a zohráva príčinnú úlohu pre úspešné zavŕšenie samovraždy, sa z takéhoto morálneho hľadiska dopúšťa rovnakého morálneho zla ako pri usmrtení na žiadosť. Protestantské cirkvi v Európe sa viac zameriavajú na tragický aspekt v samousmrtení, no odmietajú suicídium, ako aj asistenciu pri ňom. Usmerenie Spoločenstva evanjelických cirkví v Európe (GEKE/CPCE) *Leben hat seine Zeit, und Sterben hat seine Zeit*, s. 94-95.

³⁹ VRÁBLOVÁ, M. – ZEMAN, Š. K niektorým aspektom problematiky eutanázie, s. 123. § 49a ÁřzteG.

⁴⁰ VOZÁR, J. Eutanázia, právne aspekty, s. 98.

⁴¹ Stanovisko Etickej komisie Ministerstva zdravotníctva SR. Dostupné na: <https://www.health.gov.sk/?eticcka-komisia>. [cit. 2021-05-02].

⁴² 2 BvR 2347/15, Rn. 210. Podobne VfGH: G 139/2019, kap. 4.2 Grundsätzliches, s. 20-21.

⁴³ KANT, I. Základy metafyziky mravov, s. 49: V prípade samovraždy „maximou však je: zo sebalásky urobím svojim princípom to, že keď mi život pri svojom dlhšom trvaní hrozí väčším utrpením než príjemnosťou, ktorú sľubuje, tak si ho skrátim. [...] Tu však skoro vidíme, že taká príroda, ktorej zákonom by bolo zničiť sám život tým istým pocitom, ktorého určením je viesť k podporovaniu života, odporovala by sama sebe.“

⁴⁴ SLIPKO, T. Hranice života, s. 250: „Samovražda aj v krajnej situácii zničenia a degradácie je skutok objektívne zlý, ak ho človek vykonáva sám alebo na splnomocnenie spoločnosti [...]. [Človek] bol podriadený mravnému zákonu, ktorý mu ukladá povinnosť byť verný tomuto poslaniu v celom svojom uvedomelom konaní.“

⁴⁵ J. Finnis považuje život za „základné dobro“ a spolu so „základnými požiadavkami praktickej rozumnosti“ odmieta konzekvencializmus ako iracionálny. FINNIS, J. Prirodzený zákon a prirodzené práva, s. 183-185. Súhlasí s názorom Barryho, že „rozhodnutie ukončiť ľudský život a jeho možnosti“ je „hrubým zneužitím ľudskej pozície“. Ibid. s. 191, pozn. 11. Ďalšie konzekvencie aj na ibid. s. 173.

⁴⁶ 2 BvR 2347/15, Rn. 127.

dá logicky vyvodit'.⁴⁷ Je možné namietat', že rozhodnutie pre samousmrtenie ako prejav autonómneho rozvoja osobnosti (čl. 2 nemeckého Základného zákona), ktoré je zakorenené v ľudskej dôstojnosti, ako to BVerfG predpokladá, predstavuje konzekventne libertariánsku pozíciu, čím nie je hodnotovo neutrálne. Občan nemusí voči štátu zdôvodňovať svoje zásadne rozhodnutia o živote a smrti. Štát má zaujať neutrálnu pozíciu, keďže štátu neprislúcha hodnotiť vôľu niektorých občanov ukončiť svoj život. Takého rozhodnutia môže iba rešpektovať. Štát nemá sledovať všeobecné blaho obmedzovaním osobných slobôd a práv, ale má zabráňovať tomu, aby osoba pri naplňaní svojich životných rozhodnutí bola poškodzovaná, manipulovaná či obmedzovaná inou osobou. Prakticky to vedie k tomu, že v pluralitnom štáte zaniká povinnosť štátu garantovať všeobšahlu ochranu života. Z judikátu ESĽP *Haas vs. Švajčiarsko* (2011, sťažnosť č. 31322/07) pritom jasne vyplýva, v ktorých situáciách štát má povinnosť ochrany života aj v prípade samovraždy.⁴⁸

Z argumentácie v rozhodnutiach oboch ústavných súdov vyplýva, že mierou na posúdenie vhodnosti samousmrtienia je jedine človek vo svojej existenciálnej situácii. Garancia autonómie človeka znamená, že človek „je vo svojej osobe a individualite zodpovedný sám sebe.“⁴⁹ Posilnením dôrazu na článok 8 Dohovoru sa právo na asistenciu pri suicíde netýka len situácií choroby či terminálnych štádií, ale existuje v každom období, v ktorom je človek schopný rozhodovať autonómne. BVerfGH jednoznačne konštatuje, že toto právo nesmie byť obmedzené „materiálnymi kritériami ako neliečiteľná choroba alebo smrteľná choroba.“⁵⁰ V podstate ide o liberálnejšiu argumentáciu, ako keď sa napríklad možnosť eutanázie zdôvodňuje s ohľadom na utrpenie, bolesť či terminálne štádium.⁵¹ Odkaz na slobodné a sebaurčujúce rozhodnutie vylučuje právo na asistenciu pri samousmrtení psychicky chorých ľudí alebo ľudí v pokročilom štádiu demencie. V logike rozhodnutia BVerfGH splňa akt samousmrtienia predpoklad autonómie viac ako eutanázia. Je ľahšie predpokladať skutočne autonómne konanie v prípade, že osoba chce sama užiť smrtiacu látku, ako pri usmrtení na želanie, keď to už nemusí byť také jednoznačné.

Z pohľadu VfGH nie je podstatný rozdiel v tom, či človek ukončí život formou odmietnutia život predlžujúcej liečby, alebo v podobe prijatia pomoci pri samovražde od tretej strany. Rozhodujúce je, že toto rozhodnutie pri samourčení je slobodné. Toto celkom isto platí pri pohľade na suicidenta. (V tomto kontexte bola rozvinutá argumentácia VfGH.) Avšak z pohľadu lekára vyzerá situácia inak. Na jednej strane je zmysluplné, aby asistenciu vykonával len lekár. Na druhej strane, asistenciu mení postavenie lekára, keďže stojí v protiklade k Hippokratovej prísaha.⁵² Skutok liečenia, resp. rešpektovanie odmietnutia liečby, sa pri asistencii mení na pomoc pri aktívnom ukončení života, a to v určitom prípade aj pri človeku, ktorý nie je smrteľne chorý a netrpí. Očividne sa asistenciu dotkne lekárskej profesie a bude potrebné vypracovať štandardy *best practice*, ako aj evidencie a kontroly. Aj v oblasti sprevádzania možno očakávať, že situácia „neznámeho času svojej smrti“ sa pri zmene na „známy čas svojej smrti“ prejaví novými otázkami ošetrovateľskej etiky. Je preto zrejmé, že ani z hľadiska lekárskej etiky a ani z hľadiska práva nie je možné lekárov ani ošetrojúci personál nútiť k poskytovaniu pomoci pri suicíde.⁵³ Žiaden lekár ani ošetrojúci personál nesmie byť viazaný povinnosťou asistenciu poskytnúť, na druhej strane, by žiaden lekár nemal byť znevýhodnený kvôli poskytnutej pomoci.

Napriek tomu, že zákonodarca stanoví podmienky, ktoré dekriminalizujú nezabránenie vykonaniu samovraždy, otvorenou zostane morálna otázka neposkytnutia pomoci po samovražde. Možno sa pýtať, aký je morálny status asistovanej samovraždy s ohľadom na jej právny status. Aj keď

⁴⁷ KEREČMAN, P. Eutanázia, asistovaná samovražda – právne aspekty, s. 86-89.

⁴⁸ ČAHOJOVÁ, K. – MURÁŇOVÁ, M. Eutanázia a asistovaná samovražda z pohľadu judikatúry Európskeho súdu pre ľudské práva, s. 236.

⁴⁹ G 139/2019, Randzahl 73.

⁵⁰ 2 BvR 2347/15, Rn. 340.

⁵¹ Návrh v Rakúsku na obmedzenie na stavy „fyzického a psychického utrpenia“ a „smrteľne chorých“ podáva: BURDA, G. Ein Reformvorschlag für Verbot des Assistierten Suizids, s. 272-277. Na Slovensku je známy návrh *de lege ferenda* podľa KEREČMAN, P. Eutanázia, asistovaná samovražda, s. 18-19. Kerečman vychádza z holandských návrhov.

⁵² BORASIO, Selbstbestimmung im Sterben, s. 20. V Nemecku nie je stavovské právo pri lekároch jednotné. Zatiaľ čo Nariadenie Lekárskej komory obsahuje zákaz poskytnutia pomoci pri samovražde, doslovne ho prebralo len 10 zo 17 krajských lekárskeho komôr.

⁵³ ŠOLTÉS, L. Niektoré etické a právne aspekty eutanázie, s. 5.

legislatíva nadradí právo sebaurčenia nad záujem ochrany života a zdravia osoby, ktorá plánuje samousmrtenie a pri pomáhajúcej osobe dôjde k úprave ustanovenia trestného činu neposkytnutia pomoci podľa § 177, ods. 1 TZ, neruší sa tým morálna povinnosť pre tretie osoby, ktoré by pri nebezpečenstve smrti mali povinnosť poskytnúť pomoc na záchranu života. Napriek tomu, že zákonodarca, podobne ako v SRN, stanoví zánik povinnosti garanta v prípade jednoznačného prejavu vôle vykonať samousmrtenie⁵⁴, morálna dilema, napr. pre ošetrojúci personál či rodinných príslušníkov, tým nutne nezaniká. V prípade zariadení so svetonázorovým či náboženským pozadím, ktoré vnímajú samousmrtenie ako negatívny spoločenský jav, sa táto otázka posunie do roviny dopadov na vnútornú „kultúru“ zariadenia. Zákonodarca musí stanoviť, či a za akých okolností môžu organizácie odmietnuť poskytovanie asistencie. Rovnako sa zákonodarca musí vysporiadať s otázkou pôsobenia organizácií, ktoré asistenciu poskytujú (napr. EXIT, DIGNITAS), keďže je zrejmé, že pôjde o poskytovanie služieb a otázku profitu, prípadne reklamy. Tieto a podobné úvahy naznačujú, že diskusia o asistovanej samovražde sa dotýka celého spektra etických otázok.

Aj keď argumenty v rozhodnutiach ústavných súdov Nemecka a Rakúska vyznievajú libertariánsky v príkaze nezasahovať do života druhého a nezabraňovať v realizácii jeho práv (povinnosť „byť nechaný na pokoji“), závisí od zákonodarcu, akú zákonnú úpravu napokon prijme, teda ako sa bude nazeráť na právo na asistenciu pri suicide v prípade, že je niekto ochotný asistenciu poskytnúť. Ak sa bude dané právo vnímať negatívne, pôjde len o povinnosť štátu nebrániť človeku vo voľbe a výkone samousmrtenia. Ak sa bude chápať ako pozitívne právo, bude predstavovať povinnosť štátu zabezpečiť občanovi prístup k asistencii či smrť pôsobiacim farmakologickým prostriedkom – analogicky i potratom. Z dikcie rozhodnutí ústavných súdov nevyplýva explicitne povinnosť štátu poskytovať asistenciu, skôr hovoria o práve suicidenta prijať pomoc, ak je ponúkaná.

V diskusii o asistovanej samovražde a eutanázii sa používa aj argument „šikmej plochy“ (*slippery slope*). Z pohľadu ústavných súdov ponúka dekriminalizácia asistencie pri samozabíí možnosť nevzdať sa ľudskej dôstojnosti v útrpnom umieraní. Aj keď z hľadiska empirie možno namietat, že mnohí ľudia sa rozhodujú pre samousmrtenie z pocitu straty hodnoty, zmyslu života, zúfalstva a depresie⁵⁵, platí argument, že asistovaná samovražda ponúka humánnejšie spôsoby ukončenia života v porovnaní s tými, ku ktorým bežne siahajú suicidenti dnes. Za povšimnutie stojí aj argument, opierajúci sa o skúsenosti z Oregonu, že transparentná legislatívna úprava môže mať napokon suicidálne preventívny účinok.⁵⁶ Ak človek vie, že možnosť ukončiť život s asistenciou mu zostáva otvorená, viaceré osoby samousmrtenie odložia, resp. nevykonajú.⁵⁷ Na druhej strane, štatistiky ukazujú, že argument „šikmej plochy“ platí pri eutanázii. Podobne platí, že ak osoby majú na výber asistovanú samovraždu a eutanáziu, rozhodnú sa radšej pre druhý spôsob ukončenia života.⁵⁸

Je zrejmé, prečo Ústavný súd Nemecka stavia svoju argumentáciu na hodnote dôstojnosti človeka. No je diskutabilné, či nedochádza k príliš úzkemu prepojeniu autonómie a dôstojnosti

⁵⁴ V tomto ohľade prešlo nemecké právo svojou genézou. V súdom rozhodnutí *Wittig-Peterle* z roku 1984 spolkový súdny dvor konštatoval povinnosť pomôcť suicidentovi akonáhle stratí vedomie, podľa hesla: „*podat' lano je dovolené, ale potom je povinnosť odrezať slučku.*“ Dnes je pozícia taká, že povinnosť pomôcť končí pri odmietnutí dotknutej osoby. Lekár, ktorý pozná vôľu dotknutej osoby, nemôže byť pod hrozbou trestu donútený konať proti vôli suicidenta. Rozhodnutie z 3. júla 2019: 5 StR 393/18. Por. BORASIO, G. *Selbstbestimmung im Sterben*, s. 40-41.

⁵⁵ ŠOLTĚS, L. *Problémy eutanázie*, s. 151: „*Túžba zomrieť signalizuje ťažké utrpenie človeka, spojené s depesiou a často i nedostatky našej starostlivosti o terminálne chorého. Nesmierne dôležitý je účinný boj proti bolesti a utrpeniu, psychická i duchovná podpora.*“

⁵⁶ Od prijatia zákona v Oregonu v roku 1997, recept na smrtiacu látku obdržalo 2 895 osôb. Z toho látku napokon užilo 1.905 osôb, čo predstavuje 66%. Z toho vyplýva, že tretina tých, ktorí recept dostali túto možnosť nevyužili alebo ešte nevyužili. Por. Oregon Public Health Division, Center for Health Statistics (21 Februar 2021) *Death with Dignity Act: Data summary 2020*. Dostupné na: https://www.oregon.gov/oha/PH/PROVIDERPARTNERRESOURCES/EVALUATIONRESEARCH/D_EATHWITHDIGNITYACT/Documents/year23.pdf. [cit. 2021-05-02].

⁵⁷ G 139/2019, Randzahl 36, Randzahl 81.

⁵⁸ BORASIO, G. *Regulation of assisted suicide limits the number of assisted deaths*. Dostupné na: [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(18\)32554-6/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(18)32554-6/fulltext). [cit. 2021-05-02].

človeka, keď sa v rozhodnutí konštatuje: „Dôstojnosť človeka, ktorá garantuje jednotlivcovi život v autonómii, nestojí v protiklade k rozhodnutiu zabiť sa u človeka schopného slobodného sebaurčenia a prevzatia vlastnej zodpovednosti. [...] dôstojnosť človeka nie je hranicou na sebaurčenie človeka, ale jej základom: človek zostáva len vtedy osobou schopnou osobnej zodpovednosti, uznaný ako subjekt, ktorému je zachovaný jeho nárok na uznanie a úctu, keď môže o svojej existencii rozhodovať podľa vlastných, sebou stanovených kritérií.“⁵⁹ Autonómia a rozhodnutia o pomoci pri samoumrtení sa odohrávajú v určitých hodnotových kontextoch a názoroch o tom, v čom spočíva dôstojný život, ako aj to, ako možno zachovať dôstojnosť ťažko chorého a umierajúceho človeka. Choroba a utrpenie nezavaruje človeka dôstojnosti. Je správne ak netvrdíme, že základom dôstojnosti je autonómia, pretože potom by strata autonómie viedla k strate ľudskej dôstojnosti. Autonómia a dôstojnosť človeka nie sú synonymá aj preto, že o ukončení života človeka nerozhodujeme na základe straty autonómie (napríklad pri strate vedomia). Základom autonómie je v prvom rade život človeka, no takáto formulácia by smerovala proti intencii autorov rozhodnutia, a zdá sa, že autori rozhodnutia sa jej cielene vyhli.⁶⁰ Snaha o zdôvodnenie autonómie pri rozhodovaní o samoumrtení v hodnote dôstojnosti človeka rozmazáva hranice medzi slobodou a dôstojnosťou.⁶¹ Človeku zostáva zachovaný nárok na uznanie a úctu aj vtedy, keď nemá autonómiu rozhodovať o svojej existencii podľa vlastných, sebou stanovených kritérií.

V etike sa dôstojnosť človeka formuje v postoji a v prístupe k iným ľuďom. Každý človek získava ľudskú dôstojnosť v spleti spoločenských vzťahov. Asistovaná samovražda nie je len osobná záležitosť, ale má dopad na iných ľudí a deje sa v celospoločenskom kontexte. Možno súhlasiť s Lubanom v tom, že „ľudská dôstojnosť určuje spôsob, ako byť ľudským, nie vlastnosť ľudského bytia.“⁶² Ani zákon o asistovanej samovražde nevyrieši otázku etického prístupu k umierajúcim ľuďom, keďže „pomáhanie núdzným je interakcia, a nielen akcia.“⁶³ Človek sa „samovrahom“ stáva až v momente „samovraždy“. Dovtedy máme pred sebou človeka, ktorého rozhodnutie nemusíme chápať, schvaľovať alebo dokonca prijímať ako prejav autonómneho samourčenia. Preto je etické hľadať spôsoby pre vyjadrenie a formovanie dôstojnosti človeka aj v takejto hraničnej situácii.⁶⁴

Na druhej strane platí, že individuálne osoby nie sú rovnaké v prepokladoch, schopnostiach, vnútornom rozpoložení človeka. Preto možno považovať zámer ústavných sudcov chrániť rovnosť v zaobchádzaní s individuálnou autonómiou za správny. Aj v oblasti práva rešpektovanie ľudskej dôstojnosti znamená, že „každý človek má podľa práva nárok na úctu od iného a súčasne je ňou k inému tiež viazaný.“⁶⁵

5 ZÁVER

Rozhodnutia Ústavných súdov SRN a Rakúskej republiky sa vedome dištancovali od etických súdov o samovražde. Neriešia suicídium ako morálny problém. Konštatovali, že v rovine práva nie je možné zakázať asistenciu pri samoumrtení absolútne. Nespochybnujú potrebu sociálnej normy prevencie suicídia, ale zasadzujú sa o jednoznačnú ochranu zraniteľných skupín. Jednoznačným predpokladom pre dekriminalizáciu pomoci pri samovražde je právo na samourčenie človeka, založené na predpoklade trvalého, slobodného a vedomého rozhodnutia osoby. Ani jedno rozhodnutie pritom nepodmieňuje právo asistencie pri samovražde chorobou, terminálnym štádiom alebo utrpením.

Ústavný súd SRN opiera svoje rozhodnutie o interpretáciu ľudskej dôstojnosti a z nej vyplývajúcej povinnosti štátu rešpektovať osobnú individualitu, identitu a integritu – vrátane rozhodnutia o spôsobe ukončenia svojho života. Jasnejšie vyznieva argumentácia Ústavného súdu

⁵⁹ 2 BvR 2347/15, Rn. 211.

⁶⁰ K tomu bližšie 2 BvR 2347/15, Rn. 146-148.

⁶¹ BELEŠ, A. Niektoré aspekty účasti na samovražde, s. 19. Z hľadiska ľudských práv „tvorí jadro diskusie o eutanázii konflikt práva na život a práva na rešpektovanie súkromného života.“ Ako príklad možno uviesť Taliansko, Zákon Nr. 219/2017 La Legge sul Testamento Biologico, Disposizioni Anticipate di Trattamento (DAT).

⁶² LUBAN, D. Lawyers as Upholders of Human Dignity, s. 66.

⁶³ LUBAN, D. Lawyers as Upholders of Human Dignity, s. 96.

⁶⁴ BATKA, L. Ľudská dôstojnosť ako cieľ právnej etiky, s. 13-14.

⁶⁵ FÁBRY, B. Nové biotechnologické výzvy hodnote ľudskej dôstojnosti, s. 372.

Rakúskej republiky, ktorá vychádza z článku 8 Európskeho dohovoru o ľudských právach a konštatuje právo na sebaurčenie pri konci života a právo prijať ponúkanú asistenciu.

Zákaz usmrtienia na žiadosť, ako úmyselného aktívneho ukončenia života treťou stranou, zostáva v platnosti v SRN (§ 216 dStGB), v Rakúsku (§ 77 StGB) i vo Švajčiarsku (čl. 114 schwStGB). Rozhodnutie Ústavného súdu Rakúskej republiky môže byť vnímané ako konzervatívnejšie, resp. poskytujúce väčšiu ochranu života ako v Nemecku a Švajčiarsku, keďže v Rakúsku zostáva trestná aj skutková podstata „pohnutia k samovražde“ (§ 78a StGB). Rakúska pozícia je liberálnejšia v porovnaní so švajčiarskou v tom, že neskúma motív pomoci pri suicide. V tejto chvíli zostáva ešte otvorenou otázka definitívnej podoby zákonov, no už teraz je jasné, že absolútny zákaz asistovanej samovraždy v SRN a v Rakúsku nebude možný.

Použitá literatúra:

BATKA, L.: Ľudská dôstojnosť ako cieľ právnej etiky. In: SZAKÁCS, A., HLINKA, T. (eds.): Bratislavské právnické fórum 2020. Právnické profesie v paradigmách. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie organizovanej Univerzitou Komenského v Bratislave, Právnickou fakultou v dňoch 6. – 7. februára 2020. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta, 2020, s. 6-15. ISBN 978-80-7160-569-0. Dostupné na:

https://www.flaw.uniba.sk/fileadmin/praf/BPF/2020/ZBORNI_K_TEORKA_2020_-_final_ocislovane.pdf. [cit. 2021-05-02].

BELEŠ, A.: Niektoré aspekty účasti na samovražde a komparácia právnych úprav vo vybraných krajinách. In: Acta Facultatis Iuridicae, 2017, č. 1, s. 3-20. ISSN 1336-6912.

BIRKLBAUER, A.: Die Kriminalisierung des assistierten Suizids (§ 78 StGB): Eine (un)notwendige Strafbestimmung zum Schutz des Lebens? In: Recht der Medizin, 2016, č. 62, s. 84-90. ISSN 1022-9434.

BIRKLBAUER, A.: Teilweise Verfassungswidrigkeit der Mitwirkung am Selbstmord (§ 78 StGB): Erste Analyse des Erkenntnisses und weiterführende Überlegungen. In: Journal für Medizin- und Gesundheitsrecht, 2020, č. 4, s. 189-198. ISBN 2415-6868.

BORASIO, G.: Regulation of assisted suicide limits the number of assisted deaths. Dostupné na: [https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736\(18\)32554-6/fulltext](https://www.thelancet.com/journals/lancet/article/PIIS0140-6736(18)32554-6/fulltext). [cit. 2021-05-02].

BORASIO G. a kol.: Selbstbestimmung im Sterben - Fürsorge zum Leben. Ein verfassungskonformer Gesetzesvorschlag zur Regelung des assistierten Suizids. 2. vyd. Stuttgart: Kohlhammer W., 2020. 141 s. ISBN 978-3-17-039064-5.

BURDA, E.: Vražda verus úkladná vražda a problematika eutanázie v rekodifikovanom Trestnom zákone. In: Bulletin slovenskej advokácie, 2005, č. 12, s. 31-39. ISSN 1335-1079.

BURDA, G.: Ein Reformvorschlag für Verbot des Assistierten Suizids. In: Recht der Medizin, 2020, č. 6, s. 272-277. ISSN 1022-9434.

ČAHOJOVÁ, K. – MURÁŇOVÁ, M.: Eutanázia a asistovaná samovražda z pohľadu judikatúry Európskeho súdu pre ľudské práva. In: Justičná revue, 2014, č. 2, s. 233-241. ISSN 1335-6461.

DORNECK, C. a kol.: Gesetz zur Gewährleistung selbstbestimmten Sterbens und zur Suizidprävention. Augsburg-Münchener-Hallescher-Entwurf (AMHE-SterbehilfeG). Tübingen: Mohr Siebeck, 2021. 84 s. ISBN 978-3-16-160067-8.

DRUHÝ Vatikánsky koncil: konštitúcia Gaudium et spes, 1965. Dostupné na: <https://kbs.sk/obsah/sekcia/h/dokumenty-a-vyhlasenia/p/druhy-vatikansky-koncil/c/gaudium-et-spes>. [cit. 2021-05-02].

FÁBRY, B.: Človek ako osoba v práve a bioetike. In: Filozofia, 2007, č. 3, s. 216-222. ISSN 0046-385X.

FINNIS, J.: Prírodný zákon a prirodzené práva. Bratislava: Kalligram, 2019. 709 s. ISBN 978-80-89916-78-8.

GEKE/CPCE: Leben hat seine Zeit, und Sterben hat seine Zeit. Eine Orientierungshilfe des Rates der GEKE zu lebensverkürzenden Maßnahmen und zur Sorge um Sterbende. Wien: GEKE 2011. 104 s. Dostupné na: https://evang.at/wp-content/uploads/2015/07/110509_GEKE_Leben_hat_seine_Zeit.pdf [cit. 2021-05-02].

KANT, I.: Základy metafyziky mravov. Bratislava: Kalligram, 2004. 96 s. ISBN 80-7149-635-9.

KERECMAN, P.: Eutanázia, asistovaná samovražda – právne aspekty. Bratislava: Eurounion, 1999. 277 s. ISBN 80-88984-01-7.

KOVÁČ, P.: Eutanázia a asistovaná samovražda z hľadiska trestného práva. In: Via Practica, 2005, č. 4, s. 216-220. Dostupné na:

<https://www.solen.sk/storage/file/article/5188a03b3b8b14de11ea3eeb3462c99d.pdf>. [cit. 2021-05-02].

KRIŽANOVÁ, K.: Etické hľadiská paliatívnej sedatívnej liečby. In: Paliatívna medicína a liečba bolesti, 2009, č. 2, s. 24-25. Dostupné na:

<https://www.solen.sk/storage/file/article/c21ab76127b3206418a96e59cf73b001.pdf>. [cit. 2021-05-02].

LUBAN, D.: Lawyers as Upholders of Human Dignity, s. 65-95. In: Legal Ethics and Human Dignity, Cambridge: Cambridge University Press, 2007. 337 s. ISBN 978-0-511-35551-6.

SLIPKO, T.: Hranice života. Dilemy súčasnej bioetiky. Bratislava: Dobrá kniha, 1997, 399 s. ISBN 80-7141-185-X.

ŠOLTÉS, L.: Niektoré etické a právne aspekty eutanázie. In: Medicínska etika a bioetika, 1994, č. 1, s. 5-6. Dostupné na: <http://www.bioethics.sk/files/journal/1994-3.pdf>. [cit. 2021-05-02].

ŠOLTÉS, L. a kol.: Problémy eutanázie, s. 149-151. In: ŠOLTÉS, L., PULLMANN, R.: Vybrané kapitoly z medicínskej etiky. Martin: Osveta, 2008. 257 s. ISBN 978-80-8036-287-8.

VOZÁR, J.: Eutanázia, právne aspekty. Pezinok: Formát, 1995. 171 s. ISBN 80-967469-2-8.

VRÁBLOVÁ, M. – ZEMAN, Š.: K niektorým aspektom problematiky eutanázie, s. 105-132. In: MARKOVÁ, V. Aktuálne otázky trestného práva v teórii a praxi. Bratislava: Akadémia policajného zboru v Bratislave, 2019. 376 s. ISBN 978-80-8054-812-4.

Dostupné na:

<https://www.akademiapz.sk/sites/default/files/KTP/AOTPVtaP/7roc/3%20Aktuálne%20otázky%20-%207.%20ročn%C3%ADk%20-%20e-verzia.pdf>. [cit. 2021-05-02].

Kontaktné údaje:

Prof. Ľubomír Batka, Dr. theol.

lubomir.batka@flaw.uniba.sk

Právnická fakulta UK v Bratislave

Šafárikovo nám. č. 6.

810 00 Bratislava

SR

SLOBODA SLOVA PODĽA „INTELLECTUAL DARK WEB“ A PRÍBUZNÝCH INICIATÍV

Martin Turčan

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Abstract: The paper deals with the issue of freedom of speech in the context of the concepts of political correctness and hate speech. The author focuses on the initiative of the Intellectual dark web movement (abbrev. "IDW"), which is a vocal critic of free speech restrictions nowadays. He also touches on the observations of other intellectuals who are currently pointing to the problem. As part of his reflections, the author presents his own view of the issue, which to a certain (nonnegligible) extent agrees with the view of IDW and the like initiatives.

Abstrakt: Príspevok sa zaoberá problematikou slobody slova v kontexte pojmov politickej korektnosti a nenávisťného prejavu. Autor si všíma apely hnutia Intellectual dark web (v skratke „IDW“), ktoré je dnes hlasným kritikom obmedzovania slobody slova, i postrehmi niektorých iných intelektuálov, ktorí aktuálne poukazujú na obdobný problém. V rámci svojich úvah autor predkladá vlastný pohľad na danú problematiku, ktorý do istej (nie zanedbateľnej) miery s pohľadom IDW a podobných iniciatív súznie.

Key words: freedom of speech, political correctness, hate speech.

Kľúčové slová: sloboda slova, politická korektnosť, nenávisťný prejav.

1 ÚVOD

Intellectual dark web (ďalej iba „IDW“) je mladé hnutie, ktoré tvorí pomerne pestrá skupina mysliteľov kritizujúcich niektoré postupne sa presadzujúce sociokultúrne a politické tendencie západných spoločností. Ide o rôznorodú zmes ľudí, ktorých spája predovšetkým dôraz na slobodu slova, ktorá sa podľa nich v dôsledku neprimeraných snáh o ochranu (niektorých) menšín z liberálnych demokracií postupne vytráca. Medzi výrazné postavy IDW patria najmä kanadský psychológ Jordan Peterson, americký evolučný biológ Bret Weinstein (kvôli ktorému sa o celom hnutí s pomenovaním „Intellectual dark web“ vlastne začalo hovoriť),¹ politickí komentátori Douglas Murray, Dave Rubin, Ben Shapiro, kognitívny vedec Steven Pinker, skeptik Michael Shermer, komik Joe Rogan a ďalší (donedávna sem patril aj známy propagátor scientizmu a ateizmu Sam Harris, ktorý sa však aktuálne s hnutím rozišiel²).

Predmetom kritiky tejto rozmanitej skupiny ľudí, do ktorej patria pravicovo i ľavicovo zmýšľajúci, veriaci i zásadne neveriaci atď. (skrátka, ľudia, ktorých až tak veľa nespája), je súčasný trend v politike i v kultúre spoločnosti, ktorý podľa nich predstavuje krízu autority rozumu a trpí na chorobu zvanú politická korektnosť. V jej dôsledku sú, ako tvrdia, cenzurovaní a stigmatizovaní tí, čo sa neprispôbia dnešnému „progresívnemu“ zmýšľaniu, obhajujú konzervatívne hodnoty, alebo len uchopujú liberalizmus inak, než sa pretláča, či sa iba snažia o úplnú slobodu vedeckého bádania a akademickej a/alebo verejnej diskusie.³

¹ Názov hnutia položartovne vymyslel jeho brat, Eric Weinstein, ktorý týmto pomenovaním označil skupinu nonkonformistov v súčasných diskusiách o slobode slova (či o ľudských právach a kultúre západnej spoločnosti všeobecne), jedným z ktorých bol práve Bret. Ten bol prinútený opustiť školu, na ktorej učil, kvôli svojmu postojovi voči istej antirasistickej študentskej aktivite v r. 2017, ktorú stručne spomínam nižšie.

² Pozri napríklad: „Republic Of Lies (Episode #225),“ dostupné na internete: https://www.youtube.com/watch?v=lmcdU6B_YUU [09-04-2021].

³ Jedným zo znakov hnutia je tiež skutočnosť, že jeho členovia prezentujú svoje názory zväčša mimo priestoru mainstreamových médií, no treba povedať, že to neplatí o všetkých z nich. Spomenúť možno najmä Douglasa Murraya, ktorý v rámci polemík a rôznych interview často vystupuje i v komerčných

Hnutie predstavuje anglo-americký fenomén, no určité jeho obdoby (a to aspoň čiastkové) možno nájsť aj v kontinentálnej Európe (pričom ide skôr o jednotlivcov). Výrazným kritikom politickej korektnosti je tu dnes napríklad známy slovinský filozof Slavoj Žižek⁴. V našich domácich podmienkach sa dá teoreticky poukázať na politológa Romana Michelka⁵ v Českej republike na konzervatívneho filozofa Jiřího Fuchsa⁶, prípadne na podnikateľa-aktivistu Daniela Vávru⁷ a ďalších.

Predmetom tohto príspevku, ktorý bude mať skôr charakter poznámky než štúdie, bude kritické zastavenie sa nad súčasnými diskusiami o slobode slova (slobode prejavu)⁸, ktoré v kontexte západnej civilizácie aktuálne prebiehajú⁹ a v ktorých hrajú predstavitelia IDW a im podobní autori neignorovateľnú rolu.

2 STRUČNE O IDW

Ako už som uviedol, členovia hnutia IDW kritizujú tlak, ktorý je podľa nich v západnom prostredí čoraz viac vyvíjaný na väčšinovú spoločnosť výraznými a hlučnými menšinami, ktoré postupne formujú kultúry, mediálny i politický mainstream a ktoré sa usilujú o vynútenie „politicky korektného“ vyjadrovania, o šírenie „politicky korektných“ názorov a tiež o umlčanie nesúhlasu. V tomto zmysle sa hovorí aj o tzv. „cancel culture“ ako o novodobej forme ostrakizmu, ktorá spočíva v neposkytnutí priestoru „politicky nekorektným“ rečníkom. V anglo-americkom svete bol tento problém v posledných rokoch pertraktovaný napríklad v súvislosti s protestmi niektorých progresivistov či členov niektorých menšín proti usporadúvaniu určitých hosťovských prednášok na univerzitách (ide o prednášky, ktoré majú byť prednesené „politicky nekorektnými“ rečníkmi).¹⁰ Obdobný problém sa čiastočne týka sveta mainstreamových (a to aj/najmä verejnoprávnych) médií, kde podľa oponentov politickej korektnosti isté „politicky nekorektné“ hlasy nezaznievajú, alebo aspoň nedostávajú dostatočný priestor.

Dovolím si povedať, že v súvislosti s kritikou problému politickej korektnosti je dnes argumentačne najvýraznejšou postavou hnutia IDW renomovaný britský politický komentátor Douglas Murray. Svoj pohľad na problematiku politickej korektnosti a slobody slova kontinuálne prezentuje v rôznych debatách a rozhovoroch.¹¹ Nedávno tak spravil aj v knižnej podobe v diele s názvom *The Madness of Crowds*. Murray sa v predmetnej knihe sústreďuje na rasové, genderové a sexuálno-

a verejnoprávnych televíziách. Podobné platí o Jordanovi Petersonovi (pozri napríklad jeho rozhovor s Cathy Newmanovou na Channel 4 News: „Jordan Peterson debate on the gender pay gap, campus protests and postmodernism,“ dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=aMcjxSThD54> [15-06-2021]).

⁴ Debata medzi Žižekom a Petersonom, ktorá sa konala v r. 2019 to azda len potvrdzuje („Marxism: Zizek/Peterson: Official Video,“ dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=IsWndfzuOc4> [16-02-2021]), hoci rozdiely medzi oboma, samozrejme, existujú (napríklad vzhľadom na skutočnosť, že Žižek istým spôsobom súhlasí s marxizmom a odmieta Petersonovo tvrdenie, že súčasné multikultúrne a genderové politiky sú odrodami marxizmu, teda že ide o tzv. *kultúrny marxizmus* či *neomarxizmus*, ako ho Peterson nazýva).

⁵ Pozri napríklad: MICHELKO, R. Eseje o globalizácii, s. 79-87.

⁶ Pozri napríklad: FUCHS, J. Morálka bez mezí? Krize etického myšlení, s. 65-104; „089 Jiří Fuchs FILOSOFIE - XIX.3) Politická korektnost - 16 11 2011,“ dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=bOlGjZxnr2c> [02-06-2021].

⁷ Ktorý, ako je známe, bojuje proti cenzúre na internete (pozri: <https://stop-cenzure.cz/> [28-05-2021]).

⁸ Výrazy *sloboda slova* a *sloboda prejavu* na účely tohto príspevku pokladám za synonymá.

⁹ Polemika o slobode slova však dnes, pochopiteľne, nie je obmedzená iba na americké a európske prostredie. Zdá sa, že pomerne vitálna diskusia existuje napríklad aj v Indii (pozri: „#JLF 2016 DEBATE: Is Freedom of Speech Absolute and Unconditional?,“ dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=7gxDVHOMhWQ> [11-06-2021]).

¹⁰ Pozri napríklad: „Is Free Speech On College Campuses At Risk? | NBC News Now,“ dostupné na internete: https://www.youtube.com/watch?v=i_eWqPKqCiw [31-05-2021].

¹¹ Pozri napríklad: „Douglas Murray on freedom of speech,“ dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=jhvbvkvumGw> [28-05-2021]; „Is Free Speech Dead? With Douglas Murray,“ dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=d2mofDMXB6o> [28-05-2021].

menšinové iniciatívy, v súvislosti s ktorými podľa neho v posledných rokoch dochádza na Západe k „šaleniu davov“. Uvádza tu viacero prípadov, v ktorých boli vyjadrenia rôznych (známych i neznámych) protagonistov posudzované s ohľadom na ich rasu, sexuálnu orientáciu či pohlavie, nie s ohľadom na to, čo dotyčný povedal/napísal. Murray ostro kritizuje prílišné vychýlenie kyvadla, ktoré v snahe zabrániť nespravodlivej diskriminácii menšín podľa neho dnes vedie k novej diskriminácii príslušníkov „dominujúcej väčšiny“, čo nemožno ospravedlniť tým, že ide len o nejaký prechodný stav, ktorý je nutný na to, aby sa kyvadlo dostalo do pomyselného stredu.¹²

Rovnaký názor zastáva aj nepochybne najznámejší predstaviteľ IDW, Jordan Peterson, ktorý sa zviditeľnil v roku 2016, keď v Kanade verejne kritizoval návrh pripravovaného zákona (tzv. „Bill C-16“), ktorý zahrnul právo na rodovú identitu do katalógu ľudských práv takým spôsobom, že sa, ako tvrdí Peterson, „nesprávne“ označenie transsexuálnej osoby ako „on“ alebo „ona“ stáva sankcionovateľné ako *nenávisťný prejav* (*hate speech*). Peterson argumentuje, že zákonom vynútená povinnosť oslovovať spoluobčana istým spôsobom je nelegitímnym obmedzením slobody slova. Pokladá, samozrejme, za správne pristupovať k spoluobčanom s úctou, no odmieta zákonnú *povinnosť* robiť tak (a najmä robiť tak daným, špecifickým, spôsobom). Zvlášť problematické je to podľa neho v prípadoch, keď ide o osoby, ktoré sa hlásia k tretiemu, štvrtému až x-tému rodu (z hľadiska ich vlastného chápania teda nie sú ani „him nor her“, ale napríklad „zim or zir“). Peterson poukazuje na skutočnosť, že takýto „vynútený prejav“ (compelled speech) nemá v histórii common law obdobu a tvrdí, že ide o maskovanie prenášania marxistického triedneho boja na nové (neekonomické) skupiny, pričom súcit s marginalizovanými je len zásterkou. Dodáva, že súcit nie je tou najvyššou hodnotou, ale že je ňou *pravda*, objavovanie ktorej si vyžaduje čo najširšiu slobodu slova, čiže aj možnosť, že niekoho urazím. V skutočnosti teda v danom kontexte, ako tvrdí, ide o omnoho viac než len o problém „správneho“ označovania svojho blížneho. Legislatívne zakotvenie povinnosti oslovovať druhých určitým spôsobom je podľa neho nebezpečným precedensom so širšími dopadmi na slobodu slova v budúcnosti.¹³ Mimochodom, v kritike, že súčasné snahy o protežovanie niektorých menšín a o obmedzovanie „politicky nekorektného“ správania predstavujú formu neomarxizmu, sa viacerí členovia IDW zhodujú.¹⁴

Aspoň stručne treba ešte spomenúť aj tretieho člena IDW, ktorého pokladám za kľúčovú postavu daného hnutia. Ide o učiteľa evolučnej biológie Breta Weinsteina, ktorý bol kvôli svojmu postoju proti, podľa jeho presvedčenia excesívnej, antirasistickej kampani na Evergreen State College v r. 2017 zaangažovanými študentmi označený za rasistu a následne dotlačený ukončiť svoje pôsobenie na danej univerzite. Ťažisko sporu spočívalo v požiadavke príslušníkov rasových menšín, aby v určitý deň, ktorý bol na danej škole tradične venovaný ich právu *nezúčastniť sa* vyučovania, sa garde obrátilo a aby príslušníci väčšiny (belosi) tento krát neprišli do školy, a nechali jej priestory k dispozícii menšinám. Weinstein (ako príslušník väčšiny) túto požiadavku odmietol a v daný deň riadne začal vyučovanie. Reakciou boli krik a nadávky nespokojných členov menšín a ich prívržencov, ktorí prerušili jeho vyučovanie. Udalosť vyhrotili až do akejsi študentskej vzbury.¹⁵ Tento incident vzbudil obdobnú pozornosť ako Petersonova kritika kanadského zákona C-16; Weinstein bol pozvaný hovoriť o ňom i na pôde amerického Kongresu.¹⁶

¹² S tým sa čiastočne viaže i kritika multikulturalizmu, v ktorej sú viacerí predstavitelia IDW pomerne zvuční. Napríklad Douglas Murray napísal ešte v r. 2017 knihu *The Strange Death of Europe* (ktorá sa stala bestsellerom a bola preložená aj do slovenského jazyka – *Zvláštna smrť Európy*), v ktorej kritizuje postoje európskych štátov k migračnej kríze a snaží sa poukázať na riziko postupnej islamizácie Európy.

¹³ K tomu pozri napríklad: „Heated debate on gender pronouns and free speech in Toronto,“ dostupné na internete: https://www.youtube.com/watch?v=SiiJS_9hPkM [09-04-2021]; „2017/05/17: Senate hearing on Bill C16,“ dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=KnlAAkSNtqo> [09-04-2021].

¹⁴ Napríklad v knihe *The Madness of Crowds* na to v osobitnej kapitole poukazuje už spomínaný Douglas Murray (MURRAY, D. *The Madness of Crowds*, s. 51-63).

¹⁵ „Campus Argument Goes Viral As Evergreen State Is Caught In Racial Turmoil (HBO),“ dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=2cMYfxOFBBM> [20-05-2021].

¹⁶ „Bret Weinstein Testifies to Congress on The Evergreen State College riots, Free Speech & Safe Spaces,“ dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=uRIKJCKWla4> [08-04-2021].

Aktivizmus niektorých členov hnutia je teda daný aj ich osobnou skúsenosťou, nielen teoretickým nesúhlasom s tým, čo sa podľa nich naokolo deje. Bolo by možné spomínať ďalšie a ďalšie postavy hnutia (relevantným predstaviteľom je napríklad Steven Pinker, ktorý sa za výraznú slobodu slova zasadzuje už dlhší čas a povšimnutiahodnými postavami sú rozhodne aj Ben Shapiro či Jonathan Haidt),¹⁷ no mojím cieľom nie je toto hnutie komplexne predstavovať, ale skôr zamerať sa na základný problém, na ktorý poukazujú jeho členovia – na problém politickej korektnosti a nenávisťného prejavu v súvisi s mimoprávnymi i právnymi dimenziami problematiky slobody slova.

3 POLITICAL CORRECTNESS, HATE SPEECH

Politická korektnosť predstavuje snahu znižovať napätia medzi ľuďmi úpravou jazyka (v pozadí sa skrýva presvedčenie, že jazyk formuje ľudské zmýšľanie a návyky) takým spôsobom, že sa ako neprípustné eliminujú tie vyjadrenia či prejavy, ktoré by mohli vyvolať urážku alebo nevôľu určitých (spravidla menšinových) skupín. Cieľom je zabrániť používaniu niektorých výrazov a tiež vyjadrovaniu istých stanovísk, či vôbec otváraní určitých tém, ktoré sú pre niektorých ľudí (spravidla príslušníkov rasových, sexuálnych či náboženských menšín) citlivé (pohoršujúce, urážlivé, zraňujúce atď.).¹⁸ Nenávisťné prejavy (alebo tiež extrémistické prejavy) predstavujú množinu výraznejšie nekorektných vyjadrení, ktoré sú, ako spoločensky nebezpečné, obvykle i trestno-právne postihnuteľné.¹⁹

Snaha o presadzovanie politickej korektnosti a o zabránenie hate speech-u je teda, logicky, snahou o isté (či už mimoprávne alebo právne) polozenie hraníc verbálnym či iným prejavom.

Zástancovia absolútnej či takmer absolútnej slobody slova (free speech absolutists) však uznávajú nanajvýš jeden či dva dôvody pre legitímnosť právneho obmedzenia slobody slova, a to pokyn (1) k násiliu alebo vyhrážaniu sa násilím, prípadne (2) šírenie falošnej poplašnej správy.²⁰ Predstavitelia IDW spravidla patria medzi zástancov absolútnej či takmer absolútnej slobody slova a tvrdia, že právo urážať musí ostať zachované a že nemožno uvažovať o existencii žiadneho „práva nebyť urážaným“. Ich dôvod pre takúto pozíciu je buď principiálny (a týka sa tých z nich, ktorí sa klonia ku klasickému „na práva orientovanému“ liberalizmu, aký sa zrodil v lockovskej tradícii) alebo pragmatický (a týka sa tých, ktorých dôvody pre širokú slobodu slova sú dané skôr jej užitočnosťou; môže ísť napríklad o millovský liberalizmus). Pragmatické dôvodenie sa zakladá na epistemicky neostrejšej hranici medzi urážkou a „neurážkou“ a na zdôrazňovaní hodnoty poznania. Tvrdí, že bránenie určitým vyjadreniam či púhmu otváraní niektorých tém ako „politicky nekorektných“ alebo až „nenávisťných“ predstavuje obmedzovanie ľudského poznania. Ak o niektorých veciach, ktorými nikoho nevyzývam k násiliu, ale len komunikujem svoje presvedčenie či výsledky svojho vedeckého bádania, nesmiem hovoriť iba preto, že sú pre niekoho urážlivé, druhých i seba ukracujem o poznanie pravdy, ktorá môže z dialógu o danej téme vziť.²¹ Námietku, že urážajúci nemá záujem o dialóg, ale len o hanobenie iných, zodpovedajú prívrženci (takmer) absolútnej slobody slova tvrdením, že vždy

¹⁷ Pozri napríklad: „Steven Pinker on Taboos, Political Correctness, and Disent,“ dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=B0W9sSqeJnA> [27-05-2021]; „Ben Shapiro NAILS Hate Speech and Censorship in 2 Minutes,“ dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=6kap5ZVPLRw> [28-05-2021].

¹⁸ Iný britský kritik politickej korektnosti, ktorý nepatrí do hnutia IDW, Anthony Browne v danom kontexte uvádza: „*Celé bloky tém verejnej diskusie sa uzavreli pod drvivým tlakom moralistickej ideológie politickej korektnosti.*“ (pozri: BROWNE, A. Zbohom zdravý rozum, s. 21).

¹⁹ CURTIS, W. M. „Hate speech,“ in *Britannica*, dostupné na internete: <https://www.britannica.com/topic/hate-speech> [26-05-2021]. Pozri napríklad tiež: „Stefan Segi: Politická korektnosť v ČR (7. 11. 2018),“ dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=DWL-6x3Cvdo> [02-06-2021].

²⁰ K tomu pozri napríklad: TURČAN, M. Sloboda slova v kontexte libertarianizmu. In MĚSZÁROS, T. – KASINEC, R. (zost.) *Trezorové filmy – interdisciplinárny pohľad*. Bratislava: Právnická fakulta UK, 2019, s. 47-69. K „free speech absolutizmu“ pozri napríklad názory anarchistov: „Studio Svobodného prístavu: Hajlování a svoboda slova,“ dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=4KpGIg2-whU> [07-06-2021].

²¹ Podobne sa vyjadruje aj Anthony Browne: „*Potláčaním diskusie a obmedzovaním objektívnej analýzy škodí politická korektnosť tým, ktorým chce pomôcť. Učí obeť viniť za svoju zraniteľnosť ostatných a odvádza ich od vlastnej zodpovednosti za zlepšenie svojho života, ak si za svoje problémy môžu sami.*“ (BROWNE, A. Zbohom zdravý rozum s. 23).

nie je jasné, ktoré vyjadrenie druhého urazí a ktoré nie, a pokiaľ ide o tých rečníkov, ktorí sú naozaj len zlými hulvátmi, klamárami a pod., platí známe liberálne príslovie, že *remedy for bad speech is more speech*. Reakciou na urážky a klamstvá teda nemá byť cenzúra, ale verbálna odozva, ktorá ostatných (ktorí chcú počúvať) môže presvedčiť o tom, aká je pravda.

Predstavitelia IDW zároveň poukazujú na skutočnosť, že idea politickej korektnosti je vlastne metódou dvojakého metra. Douglas Murray to ilustruje na viacerých príkladoch z praxe v už spomínanej knihe *The Madness of Crowds*. Nielen obdobné, ale aj zjavne horšie vyjadrenia boli posudzované spoločensky tolerantne, pokiaľ ich vyslovil/napísal príslušník určitej menšiny, a naopak, obdobné či zjavne miernejšie vyjadrenia boli posudzované prísne, ak pochádzali od príslušníka „dominujúcej“ či „utláčateľskej“ väčšiny (povedané inak: najmä ak išlo o bieleho heterosexuálneho muža).²² Nielen v súvislosti s právnou, ale aj spoločenskou stránkou Murray pripomína štyri millovske dôvody, prečo je široká sloboda slova pre slobodnú spoločnosť nevyhnutná: „Prvým a druhým dôvodom je, že opačný názor môže byť pravdivý, alebo pravdivý v časti, a preto, ak si máš opraviť svoje mylné pohľady, je potrebné, aby si si ho vypočul; tretím a štvrtým je to, že aj keď je opačný názor mylný, jeho prevetranie môže pomôcť ľuďom pripomenúť si pravdu a zabrániť sklznutiu k ignorantkej dogme, ktorá, ak nebude sponchybná, môže časom sama zblúdiť.“²³

Samozrejme, problém spoločensko-morálneho postihu politickej nekorektnosti (a vo výnimočných sférach i právneho; ako je napríklad oblasť pracovného práva), je vyhrtenejší v anglo-americkom prostredí než u nás, a pokiaľ ide všeobecne o právnú rovinnu, povedzme, že je vyhrtenejší v západnej Európe. Vzhľadom na postupujúcu globalizáciu, amerikanizáciu, europeizáciu a pod. však platí, že keď „vonku leje, i dnu trochu zateká.“ Jav, ktorý pomenúvajú predstavitelia IDW teda má, svoj odraz aj inde, hoci nie v rovnakom rozsahu a kvalite. Okrem toho, ako už som uviedol, aj v našom či nám blízkom prostredí nájdeme intelektuálov kritizujúcich tendencie, ktoré kritizujú predstavitelia IDW. Rovnako ako oni aj títo intelektuáli argumentujú, že ide o prejavy istej formy marxizmu. Napríklad český konzervatívny filozof Jiří Fuch uvádza: „Kultúrní marxisté tedy zproletarizovali všechny možné menšiny, které se dají odvodit z jejich esenciální nenávisti k bílému hetero-muži. Přisoudili jim status oběti a vybavili je výsadou nekritizovatelnosti. Podle jednoduché až prostoduché logiky těchto akčních ideologů jsou přece utlačováni vždycky v právu. Kdo na takovou spravedlnost nepřistoupí, pohrdá prý lidskými právy a je sám opovrženímhodným rasistou, xenofobem, homofobem..., je plný nenávisti k menšinám. Jako takový zasluhuje úděl na smetišti dějin.“²⁴

Slovenský politológ Roman Michelko zas už pred niekoľkými rokmi v podobnom duchu uviedol: „Nedávno vyvolala veľkú polemiku kniha českého biológa Petra Bakalára *Tabu v sociálnych vedách*. Aj vďaka hlasnému odporu 'politicky korektných' žurnalistov, vedcov či mediálnych expertov kniha mala až nebývalú publicitu. Autor v nej na základe vedeckej metodológie (biologickej a sociologickej) meral 'skupinové stratégie' aškenázskych Židov a z toho vyvodzoval ich nadpriemernú úspešnosť, na druhej strane porovnal inteligenciu a fyzické schopnosti bielej, negroidnej a ázijskej rasy. Mimochodom, okrem výšky IQ meral aj ich fyzickú výkonnosť, dokonca aj dĺžku falusov. Všetko dal do tabuliek a potom 'sine ira et studio' to z hľadiska vedca biológa a sociológa interpretoval. Mimochodom, vo výške IQ bielu rasu, i keď veľmi tesne, predčila žltá, obe však mali značný náskok pred negroidmi. Tí však bezpečne viedli v dĺžke falusov. Táto práca mala všetky náležitosti 'politicky nekorektného štúdia' a autor si to aj poriadne 'mediálne' odskákal. Ak by sa však ochrana politicky korektného názoru inštitucionalizovala, podobné výskumy by boli trestné.“²⁵

Daný výskum sa síce týka spoločenského odsúdenia P. Bakalára, nie právneho, no Michelko ho zmieňuje v kontexte právnej problematiky, a to existencie skutkovej podstaty trestného činu popierania holokaustu. Problémom tejto skutkovej podstaty je podľa Michelka „precedens vylúčenia slobodnej (často aj hlúpej) diskusie o nejakom probléme a zákonná ochrana jednej interpretácie dejín. Ak prijmeme tézu, že obmedzenie diskusie o tejto jednej téme zásadným spôsobom neohrozí slobodu slova, ale aj bádania či vedeckého skúmania, sám akt zákonnej ochrany jedného názoru a trestného postihu opačného názoru je veľmi nebezpečný precedens. Čo ak zajtra bude trestné označiť homosexualitu za chorobu (s čím sa ja osobne nestotožňujem, ale ak by také tvrdenie bolo trestné, bol by to skutočný koniec demokracie), alebo bude trestné označovať delikventov trestnej činnosti

²² MURRAY, D. *The Madness of Crowds*, napríklad s. 156-159.

²³ Tamtiež, s. 17-18 (vlastný preklad).

²⁴ FUCHS, J. *Morálka bez mezí? Krize etického myšlení*, s. 82.

²⁵ MICHELKO, R. *Eseje o globalizácii*, s. 86-87.

podľa ich etnickej príslušnosti?“²⁶ Michelko, samozrejme, pokladá spochybňovanie holokaustu za blud, no protestuje proti zákonnému vynucovaniu zákazu takéhoto spochybňovania: „Je samozrejmé, že ak sa dnes nájde popierač holokaustu, ktorý to myslí vážne, tak je to poľutovaniahodný človek, ktorý sa nielenže sám vydeľuje z normálnej spoločnosti, ale ak sa dokonca ‘pasuje’ za historika, tak sa v odbornej komunite totálne znemožní a deklasuje. Podstatné je, že takíto ľudia rozhodne nemôžu byť reálnou hrozbou pre spoločnosť a preto trestnoprávny postih pre nich je niečo, čo veľmi zásadne ohrozuje nielen slobodu slova, ale aj celú demokraciu.“²⁷

Zakotvenie skutkovej podstaty trestného činu popierania holokaustu do trestných zákonov je, mimochodom, jedným z rozdielov medzi európskym a americkým právnym prostredím. Zatiaľ čo európske štáty v druhej polovici 20. storočia pomerne bežne pristupovali k zavedeniu takéhoto trestného činu,²⁸ USA ostali v tejto otázke liberálnejšie (hoci je v spoločenskej oblasti tlak na politickú korektnosť v Amerike väčší, ako napríklad u nás) a popieranie holokaustu ponechali právne dovolené vzhľadom na výrazne širokú interpretáciu prvého dodatku americkej ústavy.²⁹

Možno skonštatovať, že v súvislosti s problematikou politickej korektnosti a nenávisťných prejavov sa dá hovoriť o snahe predísť dvom druhom urážania – o snahe predísť urážaniu založenému na používaní určitých výrazov a o snahe predísť urážaniu založenému na vyjadrovaní určitých stanovísk, tvrdení. Predstavitelia IDW a podobných iniciatív v zásade odmietajú právny postih obidvoch a vymedzujú sa i voči ich spoločenskému odsúdeniu, ktoré síce je a má byť legálne dovolené (napríklad *cancel culture* rozhodne nenavrhujú právne zakázať,³⁰ len morálne kritizujú jej excesívnu povahu), no v ich chápaní sa uberá nezdravým smerom a preto voči nemu aspoň verbálne protestujú.

4 STRUČNÁ DISKUSIA

Máme právo nebyť urážaní? Ak sa pýtame na *morálne* právo, odpoveď závisí od individuálno-etickej doktríny, ktorú zastávame. Väčšina ľudí nepochybne odpovie, že máme prinajmenšom morálnu povinnosť druhých cielene neurážať. Vo veľkej časti etických teórií možno z tejto povinnosti odvodiť príslušné právo – t. j. ak som morálne *povinný* urobiť či neurobiť X, druhá strana má morálne právo žiadať odo mňa, aby som urobil či neurobil X. Nesúhlasili by snáď len altruisti (prípadne zástancovia nejakej inej etickej teórie zdôrazňujúcej výlučne morálne povinnosti či záväzky). Altruizmus totiž vychádza z tézy, že každý z nás má voči druhým len záväzky (povinnosti) a že nikto z nás nemá práva. Skutočnosť, že druhý je morálne povinný ma neurážať, teda v takejto perspektíve neznamená, že sa smiem domáhať (alebo, že mám *právo*), aby ma neurážal. Dominantné etické teórie však s prevodom morálnych povinností na morálne práva v zásade počítajú. Povedzme teda, že morálne právo nebyť (cielene) urážaným je relatívne nesporné.

Podstatnejšou otázkou však je, či má byť garantované *legálne* právo nebyť urážaným. Ide o priester, v ktorom sa odohráva časť diskusie medzi predstaviteľmi IDW a proponentmi príbuzných snáh na jednej strane (keďže v Amerike, ktorá je z hľadiska právnych garancií slobody slova výrazne slobodným priestorom, sa títo obávajú právnych posunov, ktoré sú, mimochodom, v Európe omnoho ľahšie, keďže tu nemáme čosi ako prvý dodatok americkej ústavy; miešanie anglo-americkéj

²⁶ Tamtiež, s. 86.

²⁷ Tamtiež, s. 85-86.

²⁸ Je však vhodné podotknúť, že v Európe nejde zďaleka o všetky štáty.

²⁹ K tomu pozri napríklad polemiku medzi Nadine Strossenovou a Danom Shefetom: „The Hate Speech Debate: Should Free Speech Be Limited?“ Dostupné na internete: https://www.youtube.com/watch?v=Izjmc_Tn-Xk [27-05-2021].

³⁰ Napokon, platí, že „demokratické štáty sú povinné zabezpečiť a garantovať neobmedzený informačný tok s prihliadnutím na ostatné ústavné práva a slobody,“ pričom „v tomto vzťahu medzi štátnou mocou a občanmi významnú úlohu zohráva občianska spoločnosť.“ (KASINEC, R. – ŠURKALA, J. Právne aspekty cenzúry československého filmu v období normalizácie, s. 11). Súčasťou garantovania tohto „informačného toku“ je sloboda slova, sloboda bádania a sloboda umeleckého prejavu. Teda, kritika prednášok či umeleckých diel musí byť občianskej spoločnosti umožnená a z hľadiska zástancov absolútnej slobody slova musí mať, logicky, (takmer) absolútnu prioritu pred štátnou mocou (na túto skutočnosť v istom zmysle správne poukazujú aj autori M. Káčer a P. Šajmovič: KÁČER, M. – ŠAJMOVIČ, P. Obmedzovanie slobody prejavu v radikalizujúcej sa spoločnosti, s. 16).

„progresívnej“ kultúry s európskym právom teda vytvára omnoho väčšie riziko právnych obmedzení slobody slova) a progresivistami na strane druhej (jedna rovina diskusie sa týka *spoločensko-morálneho* tlaku, druhá rovina sa týka *právneho* tlaku), ktorá ma teraz bude zaujímať predovšetkým. Otázka *de lege ferenda* tohto typu nie je individuálno-etickou, ale sociálno-etickou (prípadne politicko-filozofickou) otázkou: Aká pozitívno-právna úprava slobody slova je v kontexte problému urážania *spravodlivá, legitímna*?

V hre sú pritom dva druhy urážania, a to bez ohľadu na to, či ide o problém používania určitých výrazov alebo o problém vyjadrovania určitých *postojov* alebo *konštatovaní*, – (1) *cielené* urážanie a (2) *necielené* urážanie. Cielené urážanie predstavuje priamy úmysel konajúceho (dotýčný chce iných uraziť), necielené urážanie predstavuje čosi ako nepriamy úmysel alebo vedomú nebanalnosť (dotýčný predvída, že jeho vyjadrenie niekoho urazí, alebo že môže niekoho uraziť, no z nejakého dôvodu sa predsa len rozhodne vysloviť ho; napríklad preto, že toto vyjadrenie pokladá za vedecky prínosné alebo za osvetové, pričom nie je jeho cieľom nikoho uraziť); prípadne sem možno zaradiť tiež nevedomú nebanalnosť či absenciu akéhokoľvek zavinenia, dôsledkom ktorého je, každopádne, urazenie iného.³¹ Zdá sa, že predstavitelia IDW a podobných iniciatív odmietajú medzi týmito dvoma druhmi urážania relevantne diferencovať, a to buď preto, že sú *principiálnymi* zástancami absolútnej či takmer absolútnej slobody slova (čo znamená, že rozdiel medzi cieľným a necieľným urážaním je pre nich irelevantný, keďže oboje má byť právne dovolené), alebo preto, že hranicu medzi oboma druhmi urážania považujú za *prakticky problematickú, neostrú, často ťažko posúditelnú* atď. a v akomkoľvek obmedzovaní možnosti urážať vidia ďalšie *dopady* na slobodu slova, slobodu vedeckého bádania a v rozdochádzaní ľudského poznania a pokroku.

Je teda namieste tieto dva druhy urážania (cielené a necielené urážanie) právne rozlišovať?

Zdá sa, že je rozdiel, ak niekto povie: „Černosi sú biednou podradnou rasou,“ a keď napríklad už spomínaný P. Bakalář napíše, že černosi majú v priemere citeľne nižšie IQ než belosi. Druhý uvedený výrok síce môže ľudí čiernej farby pleti tiež urážať, no jeho cieľom vôbec nemusí byť urážanie rasy (ide predsa o konštatovanie záverov vedeckého výskumu).³² Avšak, teoreticky tiež môže. Jednak to bude, pochopiteľne, platiť, ak budú výsledky takéhoto výskumu sfaľované alebo vedome skreslené, a jednak to tiež bude platiť vtedy, keď budú tieto výsledky síce pravdivé, no dôvodom ich publikovania bude snaha nejakého vedca-rasistu uraziť či ponižovať nimi tých, v koho neprospech

³¹ Príkladom cieleného urážania založeného na použití istého výrazu môže byť označenie homosexuála za „buzíka“, „faggota“ atď., príkladom necieleného urážania tohto druhu môže byť použitie výrazu „odchýlka“ či „anomália“ v rámci diskusie o homosexualite či použitie záměna „on“ alebo „ona“ pre osobu, o ktorej je známe, že sa hlási k tretiemu či x-tému rodu, no rečník buď presne nevie, ako ju označiť, alebo je jednoducho presvedčený, že použitie iného záměna skresľuje realitu. Príkladom cieleného urážania založeného na vyjadrení určitého stanoviska môže byť výrok neonacistu: „Životy farebných nemajú hodnotu.“ Príkladom necieleného urážania založeného na vyjadrení určitého stanoviska môže byť výrok: „Transsexuálni muži nie sú skutočnými ženami,“ (ako poukazuje Douglas Murray, dnes to tvrdia najmä viaceré feministky; pozri: MURRAY, D. *The Madness of Crowds*, s. 210-217). Príkladom nevedomej nebanalnosti môže byť škandál britského herca Benedicta Cumberbatcha, ktorý v r. 2015 v rozhovore pre istú americkú televíziu hovoril o hercoch inej farby pleti ako o „coloured actors“ namiesto o „actors of colour“. Vo Veľkej Británii sa údajne v tom čase ešte daný výraz pomerne bežne používal, no v USA už bol pokladaný za nezdvorilý a bol nahradený druhým zmieným výrazom. Hoci Cumberbatch v rozhovore hovoril o svojej *podpore* takýchto hercov a celkový kontext jeho slov bol zjavne pravým opakom rasizmu, kvôli použitiu daného výrazu bol obvinený z rasistického prejavu, a za svoje vyjadrenie sa opakovane ospravedľoval (tamtiež, s. 157-158).

³² Autori Marek Káčer a Peter Šajmovič, ktorí sú názorovo zjavne inde než oponenti politickej korektnosti, to podávajú trochu inak: „Je iné keď povie, že príslušníci určitej menšiny sú od prírody imbecilní, ako keď povie, že títo príslušníci dosahujú v nejakom type testu inteligencie v priemere nižšie skóre ako príslušníci väčšiny. Prvý spôsob vyjadrenia indikuje, že primárnym úmyslom autora je šírenie neznášanlivosti, zatiaľ čo druhý spôsob vyjadrenia umožňuje otvoriť serióznu debatu napríklad o validite rôznych druhov inteligentných testov a o okolnostiach, ktoré ovplyvňujú výkonnostné skóre testovaných osôb.“ (KÁČER, M. – ŠAJMOVIČ, P. *Obmedzovanie slobody prejavu v radikalizujúcej sa spoločnosti*, s. 55).

svedčia.³³ Znamená to však, že je legitímne zakazovať hlásanie niektorých pravdivých tvrdení (faktov) len preto, že iného urážajú, alebo preto, že sú prezentované zo zlých (nenávisťných, nemorálnych) pohľadov?

Niektorí riešia problém nejasnosti cieľa toho, kto používa isté výrazy, či vyjadruje isté tvrdenia, tým, že pojem nenávisť nemá byť považovaný za definičný znak pojmu nenávisťného prejavu. Medzi aktuálnych proponentov tohto prístupu patrí napríklad britský filozof Alexander Brown,³⁴ ktorý na ideu nenávisťného prejavu (hate speech) aplikuje Wittgensteinovu teóriu rodinne podobného pojmu. To znamená, že každý z významov pojmu nenávisťného prejavu má s každým z významov daného pojmu aspoň jeden spoločný znak, no nemusí existovať žiadny spoločný znak, ktorý by všetky tieto významy spájal (zastrešoval). Ako však nedávno správne poukázal Marián Kuna, riziko takéhoto chápania spočíva vo výraznom rozšírení (extenzii) pojmu nenávisťného prejavu, v dôsledku čoho sa čoraz viac vyjadrení stane nielen morálno-spoločensky, ale napokon aj právne sankcionovateľných, čo z hľadiska slobody slova istotne nie je šťastné.³⁵

Druhým riešením je práve prístup zástancov absolútnej či takmer absolútnej slobody slova, ktorí tvrdia, že nie je legitímne uvažovať o žiadnom legálnom práve nebyť urážaným a že jediným limitom slobody slova má byť skutočnosť, že rečník vyzýva k násilliu, alebo že sa niekomu násillím vyhráza (prípadne, že šíri nepravdivú poplašnú správu; tá sa však netýka problematiky urážania, na ktorú sa teraz zameriavam).³⁶ Takéto zúženie obmedzenia slobody slova (čiže vlastne takáto široká sloboda slova) však znamená, že treba povoliť napríklad ohováranie, a to či už v rámci „bežných“ vzťahov medzi občanmi alebo osobitne v rámci nekalej obchodnej súťaže. Ak si aj prizmou „free speech absolutizmu“ vieme predstaviť zrušenie občiansko-právnych ustanovení o možnosti domáhať sa satisfakčnej sankcie za nactiutňanie, ostane ťažšie predstaviť si napríklad zrušenie obchodno-právnych ustanovení o zákaze zľahčovania konkurencie (kde dochádza k vyčísliteľným ekonomickým škodám a poškodzovaniu nielen súťažiteľa, ale aj spotrebiteľa; kvôli tomu sa zdá problematické akceptovať hospodársku súťaž, v ktorej sa praktizujú takéto nekorektné spôsoby). Na druhej strane sa však možno pýtať, aký význam má existencia trestného činu ohovárania, a napríklad tiež existencia trestného činu popierania holokaustu. Prečo vôbec tieto alebo podobné činy trestno-právne stíhať?³⁷

Pokiaľ ide o popieranie holokaustu, zastávam názor, že so zástancami (takmer) absolútnej slobody slova, treba v zásade súhlasiť v tom, že odlišná interpretácia dejín (akokoľvek pomýlená) by nemala byť predmetom trestného postihu, pretože nie je tým istým ako výzva k násilliu či vyhrážanie. Chápem emóciu, pod ktorou k prijímaniu trestno-právnych úprav popierania holokaustu v Európe v dôsledku hrôz nacizmu dochádzalo. Domnievam sa však, že táto emócia ich dostatočne nelegitimizuje. O ich legitimitu ma zatiaľ nepresvedčajú ani argumenty zo *zneistenia istej časti populácie o jej plnoprávnom postavení ako členov spoločnosti*.³⁸ Akým spôsobom odlišná interpretácia dejín v tejto veci zneisťuje istú časť populácie o jej plnoprávnom členstve v spoločnosti? A ak odpovieme, že nejakým spôsobom určite áno (napríklad, že zvyšuje riziko opakovania podobnej udalosti), je tento stupeň zneistenia (pravdepodobnosť opakovania) dostatočne vysoký na to, aby sme v otázke popierania holokaustu prestali rozlišovať medzi úprimnými pomätencami a zlomyseľnými klamármi a aby sme proti takejto lži bojovali nielen osvetou, ale aj prostriedkami trestného práva?

³³ Pričom Bakalárove dáta, samozrejme, nijako nehodnotím (netvrdím teda, že sú nepravdivé, ani to že sú pravdivé; čiže netvrdím ani to, že nižšie IQ černochovej je *fakt*), ani nijako nehodnotím jeho motiváciu (rozhodne netvrdím, že je vedcom-rasistom). Pre zaujímavosť pozri polemiku medzi ním a Fedorom Gálom: „Petr Bakalář / Fedor Gál - Tabu v sociálnych viedach - Debatní klub,“ dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=xmQel2SkdaA> [02-06-2021].

³⁴ Netreba si ho mýliť s už spomínaným kritikom politickej korektnosti Anthonym Browne-om.

³⁵ KUNA, M. Kritika Brownovej koncepcie nenávisťného prejavu. In *Filozofia*, 2020 (roč. 75), č. 2, s. 77-90.

³⁶ Pričom, aj tu môžu, samozrejme, vzniknúť rôzne polemiky (pozri napríklad: TURČAN, M. Sloboda slova v kontexte libertarianizmu).

³⁷ Zdá sa, že čosi iné je *schvaľovanie* holokaustu, ktoré predstavuje akúsi (nepriamu, ale závažnú) podporu (výzvu) k páchaniu násillia; môže byť teda teoreticky považované za podnecovanie k násilliu.

³⁸ KÁČER, M. – ŠAJMOVIČ, P. Obmedzovanie slobody prejavu v radikalizujúcej sa spoločnosti, s. 30 a n.

Mimochodom, v niektorých prípadoch môže byť existencia skutkovej podstaty trestného činu popierania holokaustu zneužitá práve neonacistami, ktorí vďaka nej zo seba spravia obeť. Ako poukazuje Nadine Strossenová, známa americká advokátka, zástankyňa (takmer) absolútnej slobody slova (Židovka, ktorej rodina trpela počas vojny v koncentračnom tábore), už Weimarská republika mala prísne zákony proti nenávisťným prejavom, a práve to nacisti využili pre vytvorenie akéhosi trpiteľského obrazu seba samých a pre získanie sympatií a popularity v ťažkých časoch, keď vinu za ekonomickú situáciu krajiny zvalovali na Židov.³⁹ Toto je však, samozrejme, len sekundárny dôvod pre odmietnutie trestno-právneho postihu popierania holokaustu. Zastávam názor, že kľúčovým ostáva princíp vyplývajúci z (1) idey ľudskej autonómie (ktorá je úzko spojená s ideou inherentnej ľudskej dôstojnosti), ktorá je v rovine vzťahu jednotlivca a štátu zdôvodnením zásadnej slobody človeka mylíť sa, a tiež jeho slobody správať sa nielen morálne, ale do značnej miery i nemorálne bez toho, aby jeho konanie štát trestno-právne postihoval (trest musí byť v takomto prípade ponechaný spoločenskej mienke, svedomiu, Bohu či inej inštancii), a (2) z idey liberálnej demokracie, ktorej optimálne fungovanie je umožnené práve širokou slobodou slova (a v spojitosti s tým i so slobodou vedeckého bádania a s rôznymi akademickými slobodami). Tento princíp káže, aby sloboda slova bola čo najširšia, hoci by aj umožňovala hlásanie bludov, ktoré budú niekoho pohoršovať či urážať.

Čosi podobné, podľa môjho názoru, platí o zlomyseľnom prezentovaní niektorých *faktov*, o ktorých ich šíriteľ vie, že môžu urážať príslušníkov určitých skupín a dokonca je to i jeho cieľ. Hoci ide o morálne nechvályhodný čin, skutočnosť, že dané fakty určitých ľudí urážajú, rozhodne nemožno *právne* pripisovať „na vrub“ toho, kto ich hlása. Jednoducho, nie je legitímne trestno-právne, priestupkovo a dokonca ani súkromno-právne postihovať *pravdivé tvrdenia*, len preto, že niekoho urážajú a že sú vyslovené zo zlej (teda nemorálnej) pohnútky. Zastávam názor, že takáto cenzúra je v kontexte liberálnej demokracie nenáležitá.

Na druhej strane sa mi však javí problematické zúžiť reštrikcie slobody slova len na výzvy k násiliu a vyhrážanie (prípadne na šírenie falošných poplašných správ)⁴⁰ a vôbec nezohľadňovať napríklad aj vedomé šírenie *nepravdivých* informácií, ktoré zhoršujú *povesť* inej osoby. Takéto šírenie znevažujúcich nepravd však, podľa môjho názoru, nemá byť predmetom trestného práva. Trestné právo je predsa *ultima ratio* a kriminalizácia spoločnosti prostredníctvom zakotvovania či dokonca množenia skutkových podstát týkajúcich sa hanenia, očierňovania a pod. nemôže byť v liberálnej demokracii principiálne optimálnym riešením. Aj existencia skutkovej podstaty trestného činu ohovárania (či podobných trestných činov) sa mi preto javí ako problematická a dovoľím si povedať, že prehrešky tohto druhu by mali byť ponechané výlučne na súkromno-právnu úroveň, pričom i tu by sa mali vnímať skôr reštriktívne, teda interpretovať skôr v prospech slobody slova než v jej neprospech a malo by sa tiež rozlišovať medzi cieleným a necieleným urázaním (s tým, že teraz hovorím o občiansko-právnej rovine; hospodárska súťaž môže mať v tomto ohľade vlastné právne pravidlá, ktoré budú vhodnejšie na jej podmienky).

Obdobné napokon, domnievam sa, platí o trestnom čine hanobenia rasy, národa a presvedčenia či o iných podobných trestných činoch. Javí sa mi, že legitímnym je len trestno-právny postih takého prejavu nenávisťi k rase, národu či presvedčeniu, ktorý predstavuje zrejmu výzvu k násiliu či vyhrážanie sa násilím, nie samotné vyjadrovanie nesympatií voči niektorým skupinám ľudí (akokoľvek nemorálne takéto vyjadrovanie bude). Úlohou liberálnej demokracie predsa nie je presadzovať trestanie nemorálnosti pre nemorálnosť samotnú. Ako kresťan sa napríklad rozhodne zasadzujem za to, aby „militantní“ ateisti neboli trestno-právne postihovaní za znevažovanie kresťanstva, hoci by sa vyjadrovali nevyberane hrubo. Teda, aby im bolo garantované *legálne právo* slobody prejavu aj v takomto rozsahu, i keď, podľa môjho presvedčenia, na to nemajú *morálne právo*. Povedané voltairovsky: *Nesúhlasím s tým, čo hovoríte, ale vždy budem hájiť Vaše právo to hovoriť.*⁴¹

³⁹ „The Hate Speech Debate: Should Free Speech Be Limited?“ Dostupné na internete: https://www.youtube.com/watch?v=Izjmc_Tn-Xk [27-05-2021].

⁴⁰ Možno pripomenúť starú-známú holmesovskú tézu, že *nikto nemôže kričať „horí!“ v preplnenom divadle*.

⁴¹ Ako správne podotýka Roman Bisták: „*Práve hrozba trestného stíhania je totiž často jedným zo podprahových prostriedkov, ktoré osoby odrádzajú zverejňovať svoje názory a postoje na verejných fórach, čo raz môže vyústiť do stavu, kedy jediné názory, ktoré nájdeme na diskusných fórach budú iba tie, ktoré sú 'spoločensky konformné'.*“ Dodáva, že „*dôkazom takýchto tendencií je aj nová taktika českého syndikátu novinárov, ktorý sa snaží bojovať proti urážlivým príspevkom voči novinárom.*“

V tomto ohľade sa teda, (do určitej miery) prikláňam k dôrazom hnutia IDW a podobných iniciatív.⁴² Môj názor by mohli zmeniť empirické štúdie, ktoré by ukázali, že daň, ktorá sa za takúto slobodu v spoločnosti platí, je privysoká (napríklad, že dochádza k výrazne väčšej radikalizácii spoločnosti spojenej s citeľným nárastom násilnej kriminality, než je tomu pri trestno-právnom zákaze daných prejavov). Inak kultúru, v ktorej sa jednotlivci či skupiny postupne začínajú predháňať v tom, kto je viac urazený (zranený prejavom druhého), považujem za nezdravú a právnu (či už legislatívnu alebo právno-aplikačnú) podporu takýmto tendenciám vnímam ako rizikovú pre budúcnosť slobody všeobecne.⁴³

5 ZÁVER

V príspevku som si všimol problematiku slobody slova v súvislosti s pojmami politickej korektnosti a nenávisťného prejavu, ktoré sú aktuálne pertraktované členmi hnutia IDW aj inými intelektuálmi podobného razenia. Problém som najskôr stručne načrtnol a následne som sa v rámci vlastnej úvahy do istej miery priklonil k ich apelu na širokú slobodu slova (a to po právnej i mimoprávnej stránke). Príspevok si dovoľím ukončiť konštatovaním, že hoci nemusíme súhlasiť so všetkým, čo predstavitelia IDW a im podobní „nemainstreamoví“ intelektuáli ohľadom problematiky politickej korektnosti, nenávisťných prejavov a slobody slova tvrdia, je fér prinajmenšom uznať ich za relevantný hlas v súčasných diskusiách o slobode slova, akýsi pomyselný vektor, ktorý je vhodné vziať do úvahy a pomeriavať s inými vektormi, ktoré sú aktuálne o čosi hlasnejšie a ktoré nás vedú odlišným smerom. Zastávam názor, že nie všetko, čo sa dnes v západnom svete deje, je zdravé a diskusia o danej téme nesmie byť monotónna, ale potrebuje inteligentné a seriózne protiváhy, ktoré nás, povedané aristotelovsky, budú vracieť do rozumne širokých hraníc „zlatého streda“, aby sme kamsi neuleteli.

Použitá literatúra:

BISTÁK, R.: Sloboda prejavu verzus politická korektnosť. In VEČEŘA, M. – SMEJKALOVÁ, T. – VALDHANS, J. (eds.) *Dny práva 2018, Část VIII*. Brno: Masarykova univerzita, 2019, s. 8-21. 978-80-210-9511-3, dostupné na internete: <http://www.dnyprava.cz/dokumenty/51581> [08-06-2021].

*Prostřednictvím aplikace Social Watch, mají v úmysle sledovat diskuse pod článkami a následně, po ich posúdení právnikmi chcú predložiť dané výroky orgánom činným v trestnom konaní. Ako uviedol na kameru ČT24 jeden z predstaviteľov syndikátu, za príspevky, ktoré boli urážlivé a prekročovali hranice znesiteľnej kritiky boli posúdené komentáre, ktoré obsahovali slovné spojenia ako napr. 'presstitúti' alebo 'mediálna žumpa'. Vo svetle týchto argumentov, nemožno nepochybnit' [vzhľadom na kontext vyjadrenia chcel R. Bisták zrejme uviesť „nemožno spochybnit“; pozn. autora] škodlivosť takéhoto konania súkromných iniciatív vo vzťahu k slobode prejavu ako k najdôležitejšej demokratickej slobode. Aj napriek tomu, že úmysel ako taký môže byť v zásade dobrý, avšak jeho realizácia smeruje k zjavnému obmedzeniu slobody prejavu v internetovom priestore.“ (BISTÁK, R. Sloboda prejavu verzus politická korektnosť. In VEČEŘA, M. – SMEJKALOVÁ, T. – VALDHANS, J. (eds.) *Dny práva 2018, Část VIII*. Brno: Masarykova univerzita, 2019, s. 19).*

⁴² Osobne som, samozrejme, zásadne proti rasizmu, homofóbií a ďalším predpojatostiam, no zároveň mám, rovnako ako členovia IDW, výhrady voči západnej „woke culture“ alebo príbuzným snahám, ktoré sa postupne čiastočne vlamujú aj k nám a ktoré umožňujú označovať za rasistov, sexistov, homofóbov, xenofóbov a pod. neraz i tých, ktorí nimi nie sú.

⁴³ Nie som si istý tým, že je to len „rozsah, v akom sa nenávisť a hrubosť prejavuje v digitálnom svete,“ čo „vytvára optickú ilúziu, akoby sa dnes sloboda slova obmedzovala v historicky nevidaných proporciách.“ (KÁČER, M. – ŠAJMOVIČ, P. Obmedzovanie slobody prejavu v radikalizujúcej sa spoločnosti, s. 7). Spoločenské a, povedzme, čiastočne i politicko-právne presadzovanie sa „kultúry bdelosti“ či iných podobných „kultúr“, ktoré majú tendenciu generalizovať a v horšom prípade predpokladať kolektívnu vinu členov „ovládajúcej“ či „utláčateľskej“ skupiny a preventívne na nich nazeráť ako na podozrivých z diskriminácie a nenávisťi, zatiaľ čo členom „utláčaných“ skupín tolerujú najrôznejšie vyjadrenia namierené proti „utláčateľskej väčšine“, pokladám za nespravodlivú a s Douglasom Murrayom súhlasím v tom, že ide o nebezpečný fenomén, ktorý môže spoločenské napätia len zvyšovať.

- BROWNE, A.: *Zbohom zdravý rozum*. Bratislava: Eko-konzult, 2017, 152 s. ISBN 978-80-8079-249-7.
- CURTIS, W. M.: „Hate speech,“ in *Britannica*, dostupné na internete: <https://www.britannica.com/topic/hate-speech> [26-05-2021].
- FUCHS, J.: *Morálka bez mezí? Kríze etického myslenia*. Praha: Academia Bohemica, 2017, 200 s. ISBN 978-80-904469-7-7.
- KASINEC, R. – ŠURKALA, J.: *Právne aspekty cenzúry československého filmu v období normalizácie*. Bratislava: PraF UK, 2017, 106 s. ISBN 978-80-7160-451-8.
- KÁČER, M. – ŠAJMOVIČ, P.: *Obmedzovanie slobody prejavu v radikalizujúcej sa spoločnosti*. Praha: Leges, 2021, 188 s. ISBN 978-80-7502-487-9.
- KUNA, M. Kritika Brownovej koncepcie nenávisťného prejavu. In *Filozofia*, 2020 (roč. 75), č. 2, s. 77-90. ISSN 0046-385X.
- MICHELKO, R.: *Eseje o globalizácii*. Martin: Matica slovenská, 2009, 130 s. ISBN 978-80-7090-895-2.
- MURRAY, D.: *The Madness of Crowds: Gender, Race and Identity*. London: Bloomsbury, 2020, 293 s. ISBN 978-1-4729-7957-5.
- TURČAN, M.: Sloboda slova v kontexte libertarianizmu. In MÉSZÁROS, T. – KASINEC, R. (zost.) *Trezorové filmy – interdisciplinárny pohľad*. Bratislava: Právnická fakulta UK, 2019, s. 47-69. ISBN 978-80-7160-524-9.
- „#JLF 2016 DEBATE: Is Freedom of Speech Absolute and Unconditional?,“ dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=7gxDVHOMhWQ> [11-06-2021].
- „089 Jiří Fuchs FILOSOFIE - XIX.3) Politická korektnost - 16 11 2011,“ dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=bOlqjZxnr2c> [02-06-2021].
- „2017/05/17: Senate hearing on Bill C16,“ dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=KnIAAkSNtqo> [09-04-2021].
- „Ben Shapiro NAILS Hate Speech and Censorship in 2 Minutes,“ dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=6kap5ZVPLRw> [28-05-2021].
- „Bret Weinstein Testifies to Congress on The Evergreen State College riots, Free Speech & Safe Spaces,“ dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=uRIKJCKWla4> [08-04-2021].
- „Douglas Murray on freedom of speech,“ dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=jhvbvkvumGw> [28-05-2021].
- „Heated debate on gender pronouns and free speech in Toronto ,“ dostupné na internete: https://www.youtube.com/watch?v=SijjS_9hPkM [09-04-2021].
- „Is Free Speech Dead? With Douglas Murray,“ dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=d2mofDMXB6o> [28-05-2021].
- „Is Free Speech On College Campuses At Risk? | NBC News Now,“ dostupné na internete: https://www.youtube.com/watch?v=i_eWqPKqCiw [31-05-2021].
- „Jordan Peterson debate on the gender pay gap, campus protests and postmodernism,“ dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=aMcyjSThD54> [15-06-2021].
- „Marxism: Zizek/Peterson: Official Video,“ dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=IsWndfzuOc4> [16-02-2021].
- „Petr Bakalář / Fedor Gál - Tabu v sociálních vědách - Debatní klub,“ dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=xmQel2SkdaA> [02-06-2021].
- „Republic Of Lies (Episode #225),“ dostupné na internete: https://www.youtube.com/watch?v=lmcdU6B_YUU [09-04-2021].
- „Stefan Segi: Politická korektnost v ČR (7. 11. 2018),“ dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=DWL-6x3Cvdo> [02-06-2021].
- „Steven Pinker on Taboos, Political Correctness, and Disent,“ dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=B0W9sSqeJnA> [27-05-2021].
- „Studio Svobodného přístavu: Hajlování a svoboda slova,“ dostupné na internete: <https://www.youtube.com/watch?v=4KpGlg2-whU> [07-06-2021].
- „The Hate Speech Debate: Should Free Speech Be Limited?“ Dostupné na internete: https://www.youtube.com/watch?v=lZjmc_Tn-Xk [27-05-2021].
- <https://stop-cenzure.cz/> [28-05-2021].

Kontaktné údaje:

doc. JUDr. Mgr. Martin Turčan, PhD.
martin.turcan@flaw.uniba.sk
Katedra teórie práva a filozofie práva,
Právnická fakulta UK
Šafárikovo nám. č. 6
810 00 Bratislava
SR

PÁR POZNÁMOK K CHÁPANIU AUTORITY V KONTEXTE MORÁLNEJ EMÓCIE OBDIVU¹

Renáta Kišoňová

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Abstract: In this paper, I will focus on the analysis of the moral emotion of admiration, the experience of which can be a source of authority. The interpretation will be based on H. Arendt's concept, with her definition of the term authority and power, and H. L. A. Hart. In the text I will describe the very emotion of admiration, the mechanism of its action on a biological and physiological level up to the social experience and effect of this emotion.

Abstrakt: V predložennom príspevku sa zameriam na analýzu morálnej emócie obdivu, prežívanie ktorej môže byť zdrojom vzniku autority. Podkladom výkladu budú koncepcie H. Arendtovej, s jej vymedzením pojmu autorita a moc a H. L. A. Harta. V texte popíšem samotnú emóciu obdivu, mechanizmus jej pôsobenia na biologickej a fyziologickej úrovni až k sociálnemu prežívaniu a pôsobeniu tejto emócie.

Key words: the authority, Arendt, Hart, moral emotion, admiration

Kľúčové slová: autorita, Arendtová, Hart, morálna emócia, obdiv

1 ÚVOD

V nasledujúcom príspevku budem uvažovať o morálnej emócií obdivu v súvislosti s fenoménom autority. Túto úvahu budem rozvíjať jednak na pozadí filozofickej koncepcie Hannah Arendtovej a právnofilozofickej koncepcie Herberta Lionela Adolphusa Harta, ktorí pôsobili v rovnakom období a v ich uvažovaní možno nájsť množstvo prienikov² a jednak na pozadí výkladu morálnej emócie obdivu.

2 ETYMOLOGIA A VYMEDZENIE POJMOV AUTORITA A OBDIV

V úvode rozvíjania analýzy chápania autority v súvislosti s morálnou emóciou obdivu vymedzím najprv významy pojmov autorita a obdiv. Začnem etymológiou výrazu autorita, ktorý sa viaže so slovom autor³. Pojem autorita sa používa od 17. storočia, z latinského *auctoritas*, čo možno prekladať ako "vážnosť", "moc", "vplyv", pričom latinské *auctor* znamená "tvorca", "pôvodca", "predchodca", "vzor", "príklad".⁴ Z etymológie sa dá usudzovať, že pôvodne mal výraz autorita iba pozitívne významy a bol spojený so začiatkom (tvorca, pôvodca, predchodca), ideou (vzor, príklad) a v neposlednom rade významnými spoločenskými mechanizmami (moc, vplyv). Podnetné sa ukazuje aj analyzovanie etymológie pojmu obdiv, ktorá odkazuje k výrazu dívať sa⁵. Z neho vzniklo *obdivať sa*, čudovať sa. Etymológia pojmu obdiv však zároveň odkazuje aj k výrazu diviť sa. Odvodeniny sú

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-19-0166.

² H. Arendtová sa narodila len o rok skôr ako H. L. A. Hart, v roku 1906, po druhej svetovej vojne sa preslávila spisom *Pôvod totalitarizmu*, v ktorom podala hlbokú analýzu mechanizmov totalitných ideológií nacizmu a komunizmu a hoci nebola právnička, v jej tvorbe je téma ľudských práv, predovšetkým právo na dôstojnosť, eminentným motívom. H. L. A. Hart bol zase na druhej strane primárne právny teoretik, skúmal vzťah morálky a práva a kĺbil právnu dogmatiku so sociologickými a lingvistickými metódami.

³ Výraz autor má latinský pôvod, používal sa od 16. storočia vo význame "pôvodca", "tvorca", ten, kto rozmnožuje, ten, kto zveľaďuje, zväčšuje (pozri: KRÁLIK, L. Stručný etymologický slovník slovenčiny, s. 56).

⁴ Tamtiež, s. 56.

⁵ Výraz „dívať sa“, sa používal v praslovančine od 15. storočia (divati se), odvodzuje sa od indoeurópskeho "dei-", čo možno prekladať ako "lesnúť sa", "žiarit", "svietiť".

potom údiv, podivovanie sa, podivuhodný, napodiv. Možno tu vnímať súvislosť s latinským výrazom *admiratio*, pričom prefix *ad* prekladáme ako "ku" "smerom k niečomu" *miró* ako "dívať sa", takže *admiratio* sa používalo vo význame diviť sa, byť užasnutý, v úžase. Latinské *admiratio* vo význame úžasu, či podivovania sa postupne od 16. storočia slablo a nadobúdalo skôr význam "mať v úcte". Obdiv patrí medzi pozitívne emócie, vyjadruje ocenenie druhých, súvisí s ďalšími pozitívnymi emóciami ako úžas, bázeň, adorácia, fascinácia. Ak niekoho obdivujeme, pretože nás napríklad inšpiruje, vzbudzuje v nás podľa Paula Ekmana⁶ podobné pocity ako úžas. Ide však o samostatnú emóciu a treba ju voči úžasu odlišovať. Pri zažívaní emócie obdivu nenastávajú rovnaké fyziologické zmeny ako pri úžase, pri obdive sú takými sprievodnými fyziologickými zmenami tzv. husia koža, zmeny v dýchaní, prípadne krútenie hlavou⁷. "*Predmet nášho obdivu chceme nasledovať, cítime sa byť k nemu priťahovaní, avšak pri úžase len nehybne stojíme, nemáme potrebu nejakej akcie.*"⁸ Podrobnejší pohľad na dejiny filozofie ukazuje, že autori nevenovali emócií obdivu vo svojich skúmaniach rozsiahlejší priestor. Obdiv sa zdá sa byť takmer zanedbaný u gréckych filozofov a etikov.

Aristoteles predstavil základné emócie hnev, lásku, nenávisť, miernosť, strach, odvahu, hanbu, láskavosť, súcit, závisť a súperenie v 2. knihe *Rétoriky*⁹ v súvislosti s rečníkovou osobnosťou. Nerobí výklad emócie obdivu, ani nepoužíva v *Rétorike* tento pojem, vykladá tzv. *zelos*¹⁰, teda súperenie a jeho opak, *kataphronesis*, pohŕdanie. Avšak zo všetkých emócií, ktorým Aristoteles venoval pozornosť, má práve *zelos*, súperenie najbližšie k emócií obdivu a k tomu, čo je jeho predpokladom aj výsledkom, k autorite. "*Preto je súperenie šľachetné, a vyskytuje sa u dobrých ľudí, kým závisť je čosi nízke a vyskytuje sa u ľudí zlých, lebo dobrý človek sa súperením usiluje dosiahnuť, čo chce, kým zlý sa v závisť usiluje o to, aby to druhý nemal. K súperivosti sú nevyhnutne náchylní všetci ľudia, ktorí sa pokladajú za hodných mať isté dobré, ktoré nemajú; lebo nik sa neusiluje o veci, ktoré sa mu zdajú nemožné.*"¹¹ Aristoteles započal touto úvahou predstavu, ktorú rozviedla neskôr sociálna psychológia v súvislosti s koncepciou tzv. identifikácie¹², podľa ktorej jedinec nenapodobňuje iný subjekt preto, lebo je to preňho zdroj uspokojenia, ale preto, že sa tak správa ako obdivovaná osoba a tým zvyšuje vlastné sebahodnotenie.¹³

Veľmi stručnú reflexiu obdivu nachádzame prekvapivo aj u Darwina¹⁴, ktorý skúmal emócie vo vzťahu k výrazu tváre a tela. Obdiv charakterizoval len pár vetami: "*Obdiv. O tejto emócií je treba povedať len málo. Obdiv tkvie zrejme v prekvapení združenom s nejakou úľubivosťou a pocitom súhlasu. Počas prežívania živého obdivu sú oči otvorené a obočie zdvihnuté, bezvýrazné ako počas prostého údivu a ústa sa rozširujú dokorán, namiesto toho, aby zostali otvorené dokorán.*"¹⁵

3 K CHÁPANIU AUTORITY

Právni teoretici uvažujú o autorite ako o dostatočnom dôvode na prijatie príkazu.¹⁶ Dôvodom môžu byť rôzne motivácie, napríklad životná múdrosť, skúsenosť, vzdelanie a podobne. "*Podstatou autority je viera tých, ktorí sa nechávajú viesť v správnosť vedenia. Autorita nemusí byť a spravidla ani nie je založená na akejsi univerzálnej racionalite. Dôvody, ktorými určitý subjekt alebo skupina racionalizuje svoje správanie, nemusia byť nevyhnutne prijímané inými subjektmi.*" Na tomto mieste

⁶ Paul Ekman je americký psychológ, priekopník analýzy emócií vo vzťahu k mimike tváre, pozri bližšie jeho práce napríklad *Emotions Revealed* (2003), *What the face reveals* (1997) *Emotion in the human face* (1972).

⁷ EKMAN, P. Odhalené emócie, s. 257-258.

⁸ Tamtiež, s. 258.

⁹ ARISTOTELES. *Rétorika*, s. 126-127.

¹⁰ Anglický preklad gréckeho *zelos* je *emulation*.

¹¹ ARISTOTELES. *Rétorika*, s. 128.

¹² Typický príklad, ktorý sociálni psychológovia v tejto súvislosti uvádzajú, je napodobňovanie otca synom.

¹³ NAKONEČNÝ, M. *Sociálna psychológia*, s. 230.

¹⁴ Darwinov spis *Výraz emócií u človeka a zvierat* je jeho poslednou knihou, komplexne sa v nej venuje výrazovým prostriedkom, ktoré zažívajú zvieratá a človek pri vyjadrovaní emócií, pričom najdôležitejším orgánom vyjadrovania emócií je tvár.

¹⁵ Tamtiež, s. 229.

¹⁶ MRVA, M. Moc, autorita a právo. In: Kolektív autorov. *Aktuálne otázky teórie práva*, s. 61.

vnímam prienik takto chápanej autority v právnej teórii s chápaním morálnej emócie obdivu v interdisciplinárnom skúmaní. Kým subjekt pociťuje obdiv, necháva sa viesť tým, ku komu ho cíti, teda autoritou.

Prienik medzi autoritou a emóciou obdivu budem ďalej vykresľovať na pozadí koncepcie Hannah Arendtovej.

4 K CHÁPANIU AUTORITY U HANNAH ARENTOVEJ

Na porozumenie Arendtovej chápania autority je vhodné najprv zamerať pozornosť na jej porozumenie pojmu moc. Zdá, že tam, kde sa objavuje násilie, moc sa postupne vytráca. Arendtová chápe moc (power) ako ľudskú schopnosť konať v súlade. Teda v kooperácii a koordinácii. Konať spolu. *„Moc nie je nikdy vlastnosťou jednotlivca; patrí skupine a existuje len tak dlho, pokiaľ skupina zostáva pohromade. Keď o niekom hovoríme, že má moc, v skutočnosti poukazujeme na to, že je zmocnený, aby konal v mene určitého množstva ľudí.“*¹⁴ Keď sa skupina, od ktorej moc pochádzala rozpadá, vytráca sa taktiež moc. Zaujímavá súvislosť medzi mocou a násilím sa vynára v podobe davu. Viacerí teoretici (Le Bon, Ortega y Gasset, Elias Canetti, Hermann Broch a i.) si všímajú spojitosť moci a davu, ktorá častokrát preniká do násilia. Podľa Ortegu y Gasset napríklad, je dav psychologický fenomén, ktorý pre svoju existenciu nepotrebuje nevyhnutne zhluk jednotlivcov, ale to, aby sa títo jedinci cítili stotožnení, aby cítili ako tí druhí. *„Dav koná priamo, bez zákona, fyzickým nátlakom, vnučovaním svojich priání a svojho vkusu.“*¹⁷

4.1 Vymedzenie pojmu individuálna sila

Tento pojem je významovo úzko spätý s pojmom násilie, keďže aj samotná doktrinálna definícia hovorí o používaní fyzickej sily (jedinca, alebo i viacerých). Podľa Arendtovej ide pri individuálnej sile (strenght) o označenie individuálnej entity, pričom je to schopnosť (predmetu, alebo osoby), ktorá prináleží jej povahe, alebo prirodzenosti. Individuálna sila jedinca bude vždy premožená tými, ktorých je viac.

4.2 Vymedzenie pojmu sila a autorita

Arendtová vníma jemný rozdiel medzi pojmami sila a individuálna sila a pojem sila radí používať skôr vo význame prírodnej sily, sile okolností a teda energie.

Autorita podľa Arendtovej prináleží osobám, alebo úradom, pričom je charakteristická tým, že sa jej dostáva nespochybniteľné uznanie tými, od ktorých sa vyžaduje poslušnosť. Netreba používať nijaké donucovacie prostriedky, tobôž násilie. Najväčším nepriateľom autority je podľa Arendtovej opovrhovanie, ktoré prerastá až do hnusu a znechutenia. Tie sú čitateľné výrazom tváre (nepatrné ohnutie nosa, ľahké odfrknutie, alebo výdych – teda činnosti, ktoré sú prítomné vtedy, keď vnímame odporný zápach a prajeme si ho vypudiť). Autorita súvisí aj s pojmom obdiv, ktorý na tomto mieste možno vnímať ako protiklad k pocitu hnusu, opovrhovania a znechutenia. Osoby, ku ktorým cítime obdiv, nepotrebujú používať násilie a iné donucovacie prostriedky na to, aby si vyžiadali našu poslušnosť. Arendtová doslova hovorí o vyjadrovaní úcty: *„K udržaniu autority je treba úctu voči osobe alebo úradu. Najväčším nepriateľom autority je preto opovrhovanie a najspôhlivejšou cestou k jej podkopaniu smiech.“*¹⁸

4.3 Vymedzenie pojmu násilie

Násilie (violence), má vždy inštrumentálny charakter. „Fenomenologicky je blízke individuálnej sile, pretože prostriedky násilia, rovnako ako všetky ostatné nástroje, sú určené a používané za účelom znásobenia prirodzenej individuálnej sily, až ju konečne v poslednej fáze svojho vývoja môžu nahradiť.“¹⁹

Arendtová uvažuje o násilí v súvislosti s vedením štátu. Podľa jej presvedčenia vláda, ktorá by vládla výlučne prostriedkami násilia neexistuje, každá vláda potrebuje určitú formu moci, mocenskej základne (v prípade totalitných vlád je ňou tajná polícia, sieť informátorov a podobne). Aj tá najdespotičejšia, najtvrdšia vláda spočíva v nadradenom postavení organizácie moci. Jednotlivci,

¹⁷ Y GASSET, J. O. Vzpora davů, s. 40.

¹⁸ ARENTOVÁ, H. O násilí, s. 35.

¹⁹ Tamtiež, s. 35.

ktorým chýba podpora ostatných, nedisponujú mocou, aby mohli úspešne využívať násilie. To sa opäť vraciame k myšlienke, ktorá už bola spomenutá: moc sa vytráca tam, kde sa siaha výlučne po násilí. Arendtová na tomto mieste spomína aj príklad z vojny vo Vietname: „*videli sme vo Vietname, ako sa môže obrovská prevaha v prostriedkoch násilia stať bezmocnou, ak čelí zle vyzbrojenému, avšak dobre zorganizovanému protivníkovi, ktorý je oveľa mocnejší.*“²⁰

5 K CHÁPANIU AUTORITY U HARTA

Hart spochybňuje funkčnú existenciu právneho systému, ktorý by bol vystavaný na príkazoch podložených hrozbami. Za nevyhnutnú podmienku existencie donucovacej moci považuje, aby aspoň niektorí ľudia dobrovoľne spolupracovali a prijímali pravidlá systému. Inými slovami, „*donucovacia moc práva predpokladá, že je jej autorita akceptovaná.*“²¹

Hart tematizuje predovšetkým autoritu v zmysle inštitúcie, systému, pravidiel, nezaobera sa konkrétnym nasledoviahodným, alebo obdivovaným subjektom. I tak však podľa môjho názoru možno usudzovať, že systém, alebo inštitúcia sú nasledované väčšmi, ak je v nasledovateľoch prítomná emócia obdivu. Samotný Hart sa vyjadril: „*Tí, ktorí prijímajú autoritu právneho systému, vnímajú systém z vnútorného hľadiska a svoje pochopenie jeho požiadaviek vyjadrujú formou vnútorných výpovedí pomocou normatívneho jazyka, ktorý je spoločný pre právo i morálku – Mal by som (Mal by si), Musím (Musíš), Mám (Máš) záväzok.*“²²

Podstatný je tu moment tzv. „prevyšovania“, anglický jazyk používa pojem „elevation“, čo možno chápať ako charakteristiku obdivovaných subjektov, alebo inštitúcií, noriem, systémov, ideí a podobne. Jonathan Haidt²³ si v tejto súvislosti napríklad všima tri zložky emócie obdivu. Prvou zložkou je spôsob, akým je táto emócia vyvolaná. Takými spôsobmi môžu byť napríklad pozitívne vlastnosti, alebo črty, cnosti, spôsoby správania obdivovaného subjektu (dobročnosť, vernosť). Druhou zložkou je meniac sa fyziológia pri prežívaní emócie obdivu (vrátane rozšíreného, alebo otvoreného hrudníka, pocitom vznášania sa, nadnášania a podobne). Treťou zložkou je mechanizmus, ktorý vnímam ako najsilnejší dôvod, prečo považovať obdiv za morálnu emóciu. Je to vytvorenie motivácie, podnetu konať tak, ako koná obdivovaný subjekt, akési „ideálne ja“. To potom vystupuje ako nepochybniteľná autorita.

6 ZÁVER

K záveru uvediem, že na zreteli treba mať samozrejme aj problém autority, ktorá je nepochybniteľne nasledovaná a obdivovaná, hoci nie je mravnou autoritou, tenduje k popieraniu základných ľudských práv, násilium, ovládaniu druhých atď. Obdiv je síce pozitívna emócia, ale viaže sa nielen na pozitívne idey, alebo subjekty. Medzi obdivom a opačnými emóciami – pohŕdaním, odporom, znechutením je v sociálnom živote veľmi tenká deliaca línia. Ako uvažoval Le Bon (a táto úvaha je implicitne prítomná aj u Arendtovej aj u Harta), „*hrdina, ktorého dav včera nadšene obdivoval a vítal, ním bude zajtra oplúťý, ak ho postretne nezdar. Reakcia bude tým silnejšia, čím väčšia bola prestíž. Veriaci vždy rozbíjajú sochy svojich starých bohov s veľkou zúrivosťou.*“²⁴

Použitá literatúra:

- ARENDOVÁ, H.: O násilí. Praha: OIKOYMENH, 2004. 87 s. ISBN 9788072984640.
ARISTOTELES: Rétorika. Bratislava: Thetis, 2009. 260 s. ISBN 9788097011512.
DARWIN, CH.: Výraz emocií u človeka a u zvierat. Praha: Portál, 2020. 352 s. ISBN 9788026215837.
EKMAN, P.: Odhalené emoce. Praha: Jan Melvil Publishing, 2015. 328 s. ISBN 9788087270813.
FÁBRY, B. a kol.: Aktuálne otázky teórie práva. Bratislava: Wolters Kluwer, 2018. 306 s. ISBN 9788081688027.
HAIDT, J.: The righteous mind. Penguin books, 2013. 528 s. ISBN 9780141039169.
HART, H. L. A.: Pojem práva. Praha: Prostor, 2010. 316 s. ISBN 9788072602391.

²⁰ Tamtiež, s. 39.

²¹ HART, H. L. A. Pojem práva, s. 201.

²² Tamtiež, s. 201.

²³ HAITD, J. The righteous mind, s. 79-83.

²⁴ LE BON, G. Psychologie davu, s. 77.

KRÁLIK, L.: Stručný etymologický slovník slovenčiny. Bratislava: Veda, 2015. 704 s. ISBN 9788022414937.

LE BON, G.: Psychologie davu. Praha: Portál, 2016. 168 s. ISBN 9788026210283.

NAKONEČNÝ, M.: Sociální psychologie. Praha: Academia, 2009. 498 s. ISBN 9788020016799.

Kontaktné údaje:

Mgr. Renáta Kišoňová, PhD.

renata.kisonova @flaw.uniba.sk

Katedra teórie práva a filozofie práva,

Právnická fakulta UK

Šafárikovo nám. č. 6

810 00 Bratislava

SR

NADOBUDNUTIE VECI BEZ PRÁVNEHO DÔVODU AKO DÔVOD NA „PRELOMENIE“ BENEŠOVÝCH DEKRÉTOV? KAUZA LICHTENŠTAJNOVCI¹

Marián Šuška

Univerzita Komenského v Bratislave, Právnická fakulta

Abstrakt:

Po dlhšej dobe nastal v českej spoločnosti opätovne rozruch ohľadne povojnových konfiškácií na základe dekrétov prezidenta republiky, nazývaných aj ako tzv. Benešove dekréty. Tento rozruch bol spôsobený dodatočným dedičským konaním po poručiteľovi - zosnulom lichtenštajnskom panovníkovi Františkovi Jozefovi II., kniežati z Lichtenštajna. Tento poručiteľ bol stále zapísaný ako vlastník pozemkov, a to napriek ich skonfiškovaniu práve na základe Benešových dekrétov. Na túto skutočnosť zareagovala Česká republika podaním žaloby proti dedičovi o určenie vlastníckeho práva. Konečné rozhodnutie v tejto veci bude mať veľký vplyv na túto problematiku a právny poriadok ako taký, a to aj v rámci Slovenskej republiky. Autor analyzuje túto kauzu, vrátane doterajších rozhodnutí súdov, pričom sa zameriava na meritum sporu, ktoré spočíva v právne pochybnom titule nadobudnutia nehnuteľností Česko-Slovenským štátom.

Kľúčové slová: Benešove dekréty, konfiškácie, reštitúcia, rod Lichtenštajnovcov, Česko-Slovensko

Abstract:

After certain time, Czech society is confronted once again with post-war confiscations based on the Decrees of the President of the Republic, also called as the Benes decrees. This situation has arisen by additional inheritance proceedings after the former Liechtenstein monarch Franz Joseph II, Prince of Liechtenstein, when it was discovered that he was still registered as the landowner of land confiscated under the Benes decrees. The Czech Republic responded to this fact by filing a lawsuit against the heir to determine the rightful owner. The final judgment in this case shall have a far-reaching, significant impact not only on similar cases but on the law of the country itself, also regarding the Slovak Republic. In the article, the author analyzes this case including rendered court decisions, but the primary focus is on the merits of the dispute, which is the legally dubious title of acquisition of the confiscated Liechtenstein property by the Czecho-Slovak state.

Key words: Benes Decrees, confiscations, restitution, house of Liechtenstein, Czecho-Slovakia

1 ÚVOD

*Dekréty prezidenta republiky*² (často a nesprávne nazývané ako tzv. „Benešove dekréty“) tvoria imanentnú súčasť práva a povojnového usporiadania Česko-Slovenského štátu – štátu, ktorého nástupcom je dnešná Česká republika a Slovenská republika. Dekréty obnovovali Česko-Slovensko, pričom však zároveň reagovali na okolnosti druhej svetovej vojny. Medzi najkontroverznejšie dekréty patria tie z nich, ktoré upravujú problematiku konfiškácií majetku určitých osôb, resp. skupín osôb. Prakticky už od vydania týchto dekrétov sa vyvinula značná polemika, ktorá spochybňovala ich perfektnosť a platnosť, a to ako z hmotnoprávneho, tak aj z procesnoprávneho hľadiska.³ Po nástupe komunistov k moci v Česko-Slovensku však tieto spory viac-menej utíchli, čo vyplývalo zo samotnej podstaty komunistického *raison d'être*.

¹ Táto práca bola podporená Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-18-0199.

² Ďalej aj len „dekréty“.

³ BEŇA, J. Dekréty prezidenta republiky a nariadenia SNR – denacifikácia ČSR a ustanovenie demokratického Slovenska. In: *Pamäť národa. Ústav pamäti národa*. Roč. 2008, č. 2, s. 4-26.

Zmena spoločenského režimu v roku 1989 a vymanenie sa z totalitného režimu otvorila možnosť domáhať sa skonfiškovaného majetku v určitom, štátom stanovenom rozsahu. Štát za účelom „zmiernenia následkov niektorých majetkových a iných krívd“⁴ kreoval tzv. reštitučné zákonodarstvo, ktorým umožnil určitým skupinám osôb domáhať sa skonfiškovaného majetku. To sa však v zásade netýkalo majetku skonfiškovaného pred dátumom 25.02.1948, a teda aj majetku skonfiškovaného na základe dekrétov prezidenta republiky.

Od prijatia reštitučného zákonodarstva sa uskutočnilo viacero pokusov o možné preskúmanie dekrétov, pričom sa ozývali dokonca aj hlasy požadujúce ich *ex tunc* derogáciu. Všetky tieto spory sa však doteraz skončili neúspechom strany namietajúcej platnosť tohto osobitného zákonodarstva. V súčasnosti sa o „otvorenie“ a preskúmanie dekrétov prezidenta republiky snaží rod Lichtenštajnovcov. Prípád Lichtenštajnovcov obsahuje viaceré významné sporné otázky ohľadne aplikácie dekrétov, čo je napokon i dôvod, prečo spor v tejto veci skončil až na *Európskom súde pre ľudské práva*⁵.

2 LICHTENŠTAJNOVCI, ČESKO-SLOVENSKO A SPOR NA VNÚTROŠTÁTNEJ ÚROVNI

Pre pochopenie samotného sporu si najprv objasníme postavenie rodu Lichtenštajnovcov a ich vzťah k Česko-Slovensku. Následne sa už budeme zaoberať samotným sporom a jeho vývinom na vnútroštátnej úrovni.

2.1 Rod Lichtenštajnovcov & Česko-Slovensko

Rod Lichtenštajnovcov pochádza zo Štajerska, pričom svoj šľachtický predikát odvodzujú od dolnorakúskeho hradu *Lichtenstein*. Do českých krajín sa Lichtenštajnovci dostali už v roku 1249, kedy Henrich z Lichtenštajna nadobudol do léna hrad Mikulov od vtedajšieho markgrófa a neskoršieho českého kráľa Přemysla Otakara II.⁶ Základom lichtenštajnskej majetkovej držby sa postupom času stali panstvá Valtice a Lednice – súčasné Lichtenštajnsko, malá krajina medzi Rakúskom a Švajčiarskom s hlavným mestom Vaduz sa stala sídelným miestom Lichtenštajnovcov až (nota bene) v roku 1938.⁷

Osobitným dejinným momentom (nielen) pre lichtenštajnský rod je prvá tretina 17. storočia. Karol z Lichtenštajna (1569-1627) sa po porážke povstania českých stavov na Bielej hore stáva predsedom exekučnej komisie, ktorá vyšetřovala a súdila členov povstania. Jej výsledkom boli mimo iného konfiškácie majetku vzbúrenej českej šľachty, na základe čoho sa dominujúcimi rodmi na území Moravy stali domy Lichtenštajnovcov a Ditrichštajnovcov. To, že ide o osobitne významný moment dokazuje i fakt, že i po niekoľkých storočiach, pri vzniku Česko-Slovenska česká laická i odborná verejnosť žiadala exemplárne potrestanie Lichtenštajnovcov za tzv. „*pobielohorskú dobu temna*“.

Každopádne však koncom Rakúsko-Uhorskej monarchie len lichtenštajnská primogenitúra vlastnila celkom 155 923 ha pôdy, čím sa rod Lichtenštajnovcov stal spolu s rodom Schwarzenbergovcov (v oboch ich vetvách hlbokkej a orlickej) najväčšími pozemkovými vlastníkmi v českých krajinách. Dokonca medzinárodnoprávne postavenie Lichtenštajnovcov bolo lepšie, keďže Schwarzenbergovci prišli po napoleonských vojnách o štatút (polo-)suverénnych panovníkov.⁸

Rod Lichtenštajnovcov a lichtenštajnski občania sa však neobmedzovali len na české krajiny, ale časť majetkov, i keď pomerne menšiu, mali aj na území Slovenska. Išlo najmä o účastiny (akcie) v najvýznamnejších slovenských cukrovaroch a tiež o niekoľko tisíc hektárov pôdy. Toto všetko sú dôvody, prečo by Slovenskú republiku mal tento spor zaujímať omnoho viac.⁹

⁴ Viď preambulu zákona č. 87/1991 Zb. o mimosúdnych rehabilitáciách

⁵ Ďalej aj „*ESLP*“.

⁶ BRICHTOVÁ, D. Zámek Mikulov, s. 13.

⁷ HORČIČKA, V. Lichtenštejnové v Československu, s. 13-21.

⁸ Tamtiež. K problematike viď aj napr.: Josef Petráň. *Staromestská exekuce*. Praha: Mladá fronta, 1972.

⁹ Pre viac viď: GEIGER, P. a kol. Česko-lichtenštejnské vzťahy v dejinách a súčasnosti, Souhrnná zpráva česko-lichtenštejnské komise historiků. Brno: Matice moravská, 2014.

2.2 Skutkové okolnosti prípadu

V súčasnosti vedú jednotlivé vetve rodu Lichtenštajnovcov viacero sporov s Českou republikou.¹⁰ V týchto sporoch sa domáhajú (okrem iného) vrátenia viacerých významných predmetov kultúrnej hodnoty, medzi ktorými určite zaujme napr. svetoznámy Lednicko-Valtický areál zapísaný v UNESCO¹¹, hrad Šternberk, zámok Veľké Losiny a iné.¹² Nás však bude bližšie zaujímať spor, ktorý sa týka „iba“ približne 600 ha pozemkov, avšak jeho rozhodnutie bude tvoriť zásadný precedens v týchto veciach.

2.2.1 Vznik sporu

Na základe dodatočného konania o dedičstve po Františkovi Jozefovi II., kniežati z Lichtenštajna¹³ (ďalej aj ako „poručiteľ“) *Obvodný súd pre Prahu 10* potvrdil uznesením zo dňa 29.11.2013¹⁴ závetnému dedičovi nadobudnutie nehnuteľností – cca 600 ha pozemkov nachádzajúcich sa v okrese *Praha-východ*.¹⁵ Závetným dedičom a nadobúdateľom dedičstva sa stala *Fürst von Liechtenstein Stiftung*^{16, 17} (ďalej aj len ako „Nadácia“), a to na základe zapísaného vlastníckeho práva poručiteľa v katastri nehnuteľností. Tieto nehnuteľnosti však boli poručiteľovi skonfiškované (viď text ďalej), no napriek tomu bol poručiteľ až do 18.12.2013 zapísaný ako ich vlastník.

Na túto skutočnosť promptne zareagovala Česká republika a prostredníctvom *Úradu pro zastupování státu ve věcech majetkových* podala dňa 28.03.2014 žalobu na *Okresnom súde Praha-východ*¹⁸ proti Nadácii o *určenie vlastníckeho práva*. Všetky stupne a druhy vnútroštátneho súdnictva, vrátane rozhodnutia Ústavného súdu ČR, dali za pravdu Českej republike.

2.2.2 Okolnosti konfiškácie poručiteľovho majetku

Koniec druhej svetovej vojny. Poručiteľ a zároveň hlava lichtenštajnského rodu a vládca Lichtenštajnského kniežatstva bol označený za príslušníka nemeckej národnosti a na tomto základe bola k poručiteľovým nehnuteľnostiam oznámená a v pozemkových knihách vyznačená najskôr *národná správa podľa dekrétu prezidenta republiky č. 5/1945 Zb.*, a následne boli majetky skonfiškované podľa *dekrétu prezidenta republiky č. 12/1945 Zb.* V poručiteľovom prípade došlo aj k vydaniu *vyhlášky Okresného národného výboru v Olomouci* zo dňa 03.07.1945, ktorá deklaratórne potvrdzovala túto skutočnosť. Proti tejto vyhláške poručiteľ podal opravný prostriedok – sťažnosť, o ktorej rozhodol *Krajinský národný výbor v Brne*¹⁹ zo dňa 16.01.1946 v neprospech sťažovateľa.²⁰ Poručiteľ napokon využil aj poslednú možnosť prieskumu vyhlášky – a to na *Správnom súde v Bratislave*, ktorý v rozhodnutí zo dňa 21.11.1951 (teda už v dobe zmeneného spoločenského režimu po 25.02.1948) konštatoval rovnako v neprospech sťažovateľa.²¹

¹⁰ Viď napr. MAČÍ, J. Za žalobami Lichtenštejnů na Česko jsou čtyři větve rodu.

¹¹ V správe českého Národného pamiatkového ústavu (skr. NPÚ) je zámok Lednice najnavštevovanejším zámkom vôbec, pričom za sebou necháva aj také monumenty, akým je napr. Karlštejn. Pre viac viď: <https://www.npu.cz/cs/pro-media/50719-navstevnost-hradu-a-zamku-v-roce-2019-opet-prekonala-petimilionovou-hranici> [prezreté 2021-05-30]

¹² Pre kompletný zoznam žiadaných vecí viď bližšie: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/seznam-ziskal-kompletni-prehled-co-chteji-v-cesku-vysoudit-lichtenstejnove-65284> [prezreté 2021-05-30]

¹³ Nar. 16.08.1906, zomr. 13.11.1989. Nemýliť si ho so známym panovníkom Rakúsko-Uhorska Františkom Jozefom I.

¹⁴ Dedičské konanie vedené pod sp. zn.: 27 D 2010/2012

¹⁵ Viď napr. MAČÍ, J. Lichtenštejnové zažalovali Česko. Stát povolává do boje historiky.

¹⁶ V prekl. *Nadácia kniežaťa z Lichtenštajna*.

¹⁷ Nadácia zastupuje záujmy vláduceho lichtenštajnského rodu a jeho hlavného predstaviteľa - vláduce knieža.

¹⁸ Ďalej aj „Okresný súd“.

¹⁹ Čes.: Zemský národní výbor v Brně.

²⁰ Rozhodnutie č. 86/VIII-26/46.

²¹ Rozhodnutie č. 138/46-5.

2.3 Analýza sporu na vnútroštátnej úrovni

Pri skúmaní sporu si môžeme argumentáciu Nadácie rozdeliť do 5 základných bodov, ktorými argumentuje v svoj prospech. Tieto argumenty sú na jednotlivých stupňoch a druhoch vnútroštátneho súdnictva viac-menej rovnaké, líšia sa len osobitosťami prispôsobujúcich sa tomuto stupňu a typu súdu.

2.3.1 Argumentácia Nadácie a rozhodnutie súdov vo veci

Argumenty Nadácie v spore môžeme rozdeliť do týchto základných skupín:

1. Dekréty prezidenta republiky, a najmä (konfiškačný) dekrét č. 12/1945 Zb. sa nemal vzťahovať na poručiteľa, v dôsledku čoho je konfiškácia majetku poručiteľa neplatná;
2. Na základe dekrétov vydané konfiškačné vyhlášky sú nulitné ab initio z procesnoprávných dôvodov;
3. Diskriminácia poručiteľa ako lichtenštajnského občana a hlavy suverénneho a nezávislého štátu;
4. Súdom vydané uznesenie o nadobudnutí vlastníctva k pozostalosti, a na jeho základe následný zápis Nadácie – dediča ako vlastníka do katastra nehnuteľností;
5. Nadobudnutie legitímneho očakávania Nadácie ako aj dobromyseľnosti na základe uvedeného právneho stavu veci;

Nakoľko ide o komplexnú problematiku, ktorá svojím obsahom značne presahuje rozsah nášho príspevku, budeme sa bližšie zaoberať len prvým – a vo svojej podstate najdôležitejším argumentom, od ktorého sa odvíjajú v značnej miere aj zvyšné argumenty v rade 2 až 5.

Nadácia v spore s ČR poukazuje na viaceré dôvody, pre ktoré konfiškácia poručiteľovho majetku nemala nastať a pre ktoré ergo štát tento majetok nemohol platne, secundum et intra legem nadobudnúť. Predovšetkým poukazuje na to, že poručiteľ bol lichtenštajnský štátny občan, k nemeckej národnosti sa údajne nikdy nehlásil a tiež, že sčítavací hárok (ktorý určoval národnosť osoby) z roku 1930 nevyplnil poručiteľ. Nadácia zdôrazňuje aj to, že poručiteľ ako hlava štátu mal požívať trestnoprávnú imunitu a taktiež poukazuje na to, že Lichtenštajnsko bolo počas druhej svetovej vojny neutrálny štát a nie nepriateľom Česko-Slovenska.

Už Okresný súd považoval za nesporné, že poručiteľ bol lichtenštajnský štátny občan, pričom tento fakt nebol rozporovaný ani jednou stranou. Ostatné dôkazy ktoré by preukazovali nezákonnosť konfiškácie Okresný súd odmietol vykonať, pretože ich považoval za nadbytočné a svoju argumentáciu založil (a rovnako tak aj ďalšie stupne súdnictva vrátane ústavného súdnictva) na stanovisku pléna Ústavného súdu ČR²², sp. zn.: Pl. ÚS-st. 21/05 zo dňa 01.11.2005 (ďalej aj len „stanovisko“), ktoré je zásadným prameňom práva pri riešení tejto problematiky (nielen) v ČR.²³

2.3.2 Stanovisko

Stanovisko v právnej vete ustanovuje, že „*Nemožno sa účinne domáhať podľa všeobecných predpisov ani ochrany vlastníckeho práva, ktorého zánik nastal pred 25.02.1948 a osobitný reštitučný predpis neustanovil spôsob zmiernenia alebo nápravy tejto majetkovej ujmy.*“ Touto právnou vetou ÚS ČR doslova „zabetónoval“, zamedzil možnosť domáhať sa ochrany vlastníckeho práva spred tzv. *rozhodného obdobia*²⁴, jedinou výnimku predstavuje iba kreácia takéhoto práva prostredníctvom osobitného reštitučného predpisu.

Analyzujeme teda odôvodnenie stanoviska, či takýto zásadný zásah do vlastníckeho práva je právne konformný, pretože vlastnícke právo je jedným zo základných práv človeka, ktoré v zásade nepodlieha plynutiu času. ÚS ČR v odôvodnení konštatuje, že reštitučné právne predpisy predstavujú lex specialis, ktorý deroguje legi generali, čo napriek dávnejším polemikám je už dnes všeobecne prijímaný názor ako v ČR, tak i v SR. Tento vzťah však sám o sebe nemôže byť použitý v našom prípade, keďže Nadácia explicitne uvádza, že jej nárok nie je reštitučnej povahy, ale naopak domáha sa uznania svojho vlastníckeho práva, ktoré jej štát mal odobrať na základe neexistencie právneho

²² Ďalej aj len „ÚS ČR“.

²³ Viď bližšie rozsudok Okresného súdu Praha-východ, sp. zn.: 20 C 70/2014.

²⁴ Od 25.02.1948 do 01.01.1990. Toto časové rozhranie je vymedzené reštitučným zákonodarstvom, viď zoznam použitých právnych predpisov na konci tohto príspevku.

dôvodu. Pod neexistenciu právneho dôvodu spadajú totiž i prípady, keď sa právny titul na základe ktorého mal štát nadobudnúť vlastnícke právo ukáže byť neplatným.²⁵

Nás bude bližšie zaujímať odôvodnenia merita nášho sporu, čím je teda nemožnosť domáhať sa ochrany vlastníckeho práva, ktorého zánik nastal pred 25.02.1948. V stanovisku je tento bod odôvodňovaný tým, že „Reštitučné zákony v podstate legalizovali vlastníctvo štátu k majetku, ktorý štát získal konfiškáciami, znárodnením a ďalšími majetkovými opatreniami, bez ohľadu na to, že by bez ich existencie inak bolo možné v určitých prípadoch uplatniť na takýto majetok vlastnícke právo podľa všeobecných predpisov.“ Ide o jednu z vôbec najkontroverznejších častí odôvodnenia stanoviska. Keď budeme skúmať pojem a inštitút reštitúcie (z lat. restituō, restituere) – tak nachádzame, že sa jedná o určitý návrat, reparáciu, obnovenie (do určitého pôvodného stavu).²⁶ Nenachádzame však takú vlastnosť reštitúcie, ktorá by legalizovala prechod vlastníckeho titulu a to vonkoncom nie v prípade možného contra legem nadobudnutia. V tejto súvislosti sa tiež núka otázka, čo by sa stalo v prípade podania žaloby vo veci pred vydaním reštitučného zákonodarstva, najmä reštitučného zákona č. 87/1991 Zb., ktorý ÚS ČR chápe ako „základný reštitučný zákon“. Aj nadväzujúci argument ÚS ČR je vcelku diskutabilný, keďže sa odvoláva na preambulu tohto zákona²⁷, ktorej pričítava rovno normatívne účinky. Na tieto skutočnosti poukazovali aj 2 dvaja sudcovia v pripojenom odlišnom stanovisku.²⁸

Na druhej strane je však poukázané na princíp právnej istoty, ktorý predstavuje jeden zo základných pilierov právneho štátu vôbec. ÚS ČR tak nadviazal na svoj predošlý nález²⁹, v ktorom sa vyslovil, že „Pod týmto zorným uhľom musia byť posudzované spory o vlastníctvo najmä tam, kde dôvody k spochybneniu sa nenachádzajú v súčasnosti, ale v udalostiach, ktoré sa stali pred desiatkami rokov.“ Túto úvahu ÚS ČR ďalej rozvíja aj v samotnom uznesení v našom spore, ktorým odmietol ústavnú sťažnosť.³⁰ Konštatuje, že „Pokiaľ by bola táto lehota spochybnená, rovnako ako účinky aktu samotného, nebolo by žiadnej istoty ani limitu, či už vecného, ale najmä časového, ktorý by bránil predošlým vlastníkom veci alebo ich potomkom, domáhať sa majetku, ktorý im bol odňatý“ – inak povedané, takéto osoby by sa mohli domáhať majetku odňatého napr. v dobe 1. Česko-Slovenskej republiky na základe pozemkových reforiem³¹, či dokonca na základe obnoveného krajinárskeho zriadenia z roku 1627.

Na princíp právnej istoty nadväzuje ÚS ČR v III. časti stanoviska, keď konštatuje, že „samotné plynutie času je skutočnosťou tak závažnou, že i vtedy keď s ním nejde vo všetkých prípadoch spojiť vznik alebo zánik vzťahu k veci v právnom zmysle, je nutné priznať mu účinky faktické“. Plynutie času tak predstavuje mimovôľovú (objektívnu) právnu skutočnosť, t. j. právnu udalosť³², ktorú ÚS ČR pojal z hľadiska teórie práva vskutku zaujímavým spôsobom, keďže ho chápe ako určitý prvok „implicitného práva“. Totiž, podľa ÚS ČR aj samotná skutočnosť, akou je plynutie času, bez toho aby bola vyjadrená explicitne vo formálnom prameni práva, môže spôsobuje zmenu právneho vzťahu (tu konkrétne jeho zánik). V tejto veci sa však ÚS ČR oprel do značnej miery o judikatúru ESLP a odvoláva sa aj na konkrétne prípady, čo je však už predmetom nasledujúcej kapitoly.

²⁵ Vid' analogicky výklad ÚS ČR k pojmu reštitučného nároku podľa § 6 ods. 1 písmena p) *prevzatie nehnuteľnosti bez právneho dôvodu* podľa zákona č. 229/1991 Zb. o úprave vlastníckych vzťahov k pôde a inému poľnohospodárskemu majetku.

²⁶ Vid' FÁBRY, B. – KASINEC, R. – TURČAN, M. Teória práva. Tento pojem bol v takýchto intenciách chápaný už v rímskom práve – vid' REBRO, K. – BLAHO, P. Rímske právo. 4. vyd. Bratislava: Wolters Kluwer (Iura Edition), 2010.

²⁷ Federálne zhromaždenie Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky v snahe zmierniť následky niektorých majetkových a iných krívd, ku ktorým došlo v období rokov 1948 až 1989, vedomé si, že tieto krivdy tým menej potom rôzne nespravodlivosti z období ešte vzdialenejších, včítane krívd na občanoch nemeckej a maďarskej národnosti, nemožno nikdy úplne napraviť, chcúc však potvrdiť svoju vôľu, aby k podobným krívdám už nikdy nedochádzalo, uznieslo sa na tomto zákone:

²⁸ Vid' odlišné stanovisko sudkyne Elišky Wagnerovej, ku ktorej sa pripojil sudca Miloslav Výborný.

²⁹ Nález ÚS ČR sp. zn. II. ÚS 114/04, zo dňa 23.02.2005.

³⁰ Uznesenie ÚS ČR, sp. zn. III.ÚS 2130/17 zo dňa 20.02.2020.

³¹ Vid' bližšie zákon č. 215/1919 Sb. z. a n. o zabránení veľkého majetku pozemkového, tzv. záborový zákon.

³² K tomuto bližšie vid' FÁBRY, B. KASINEC, R., TURČAN, M. Teória práva.

3 ŠTAŽNOSŤ NA EURÓPSKOM SÚDE PRE ĽUDSKÉ PRÁVA

Po vyčerpaní všetkých účinných vnútroštátnych prostriedkov nápravy, a s poukazom na to, že riešenie tohto sporu bude mať zásadný význam v obdobných sporoch aj ďalších lichtenštajnských občanov, sa vláda Lichtenštajnskeho kniežatstva rozhodla predložiť medzištátnu sťažnosť proti Českej republike na Európsky súd pre ľudské práva, a to podľa čl. 33 Dohovoru o ochrane ľudských práv a základných slobôd³³. Sťažnosť bola predložená dňa 19.08.2020. V sťažnosti lichtenštajnská vláda namieta porušenie viacerých článkov Dohovoru, a to konkrétne čl. 6 (Právo na spravodlivé súdne konanie), čl. 8 (Právo na rešpektovanie súkromného a rodinného života), čl. 13 (Právo na účinný opravný prostriedok), čl. 1 Protokolu č. 1 Dohovoru (Ochrana majetku) a čl. 14 (Zákaz diskriminácie).³⁴

Hoci sme nemali k dispozícii text sťažnosti, v ďalšom texte si bližšie rozoberieme judikatúru ESLP vo veciach vrátenia majetku a pomocou vedecko-právnych metód, najmä logickej a komparatívnej metódy môžeme prísť k určitým, smerodajným výsledkom.

3.1 Judikatúra Európskeho súdu pre ľudské práva v obdobných prípadoch

ESLP riešil problematiku vrátenia majetku odňatého pred ratifikácie Dohovoru príslušnou zmluvnou stranou vo viacerých rozhodnutiach. Významnú časť judikatúry tvoria práve sťažnosti proti SR a ČR. Rozhodnutie, ktoré v sebe subsumuje základné princípy ktorými sa ESLP riadi v rámci tejto problematiky, je rozhodnutie vo veci *Brežný a Brežný proti Slovenskej republike*.

Ladislav Brežný a Aurel Brežný boli štátni občania SR trvale žijúci v zahraničí. Prvý sťažovateľ bol k 30.01.1973 odsúdený bratislavským mestským súdom za opustenie republiky k trestu odňatia slobody a ku skonfiškovaniu majetku. Voči druhému sťažovateľovi bolo ku dňu 11.12.1949 začaté trestné stíhanie vo veci velezrady za odmietnutie vrátenia sa do republiky, na ktoré v roku 1956 nadväzovalo rozhodnutie Krajského súdu v Bratislave o skonfiškovaní sťažovateľovho majetku.

V roku 1989 nastala zmena spoločenského zriadenia a s tým spojená snaha štátu o zmiernenie krívd spáchaných predošlým totalitným režimom. *Obvodný súd v Bratislave* dňa 19.09.1990 ex officio vyhlásil na základe § 2 zákona č. 119/1990 Zb. o súdnej rehabilitácii, že odsudzujúci rozsudok prvého sťažovateľa, ako aj na to nadväzujúce rozhodnutia sú nulitné ex tunc. Obdobné vyústenie malo i konanie vo veci druhého sťažovateľa, a to dňa 14.12.1990.

Z uvedeného skutkového stavu tak môžeme vidieť, že štát ex tunc zrušil aj konfiškačné rozhodnutia, a tým potvrdil ex tunc neexistenciu konfiškačného titulu. Na tomto podklade sa preto sťažovatelia domáhali svojho skonfiškovaného majetku. Problémom však bola zákonom³⁵ kreovaná podmienka vrátenia majetku – a to podmienka trvalého pobytu žiadajúcej osoby. Sťažovatelia ponímali túto podmienku ako diskriminačnú a domáhali sa vrátenia majetku súdnou cestou. Po vyčerpaní účinných vnútroštátnych prostriedkov sa obrátili na ESLP³⁶, pričom ako dôvody sťažnosti uviedli porušenie viacerých článkov Dohovoru, a to predovšetkým čl. 7 ods. 1 (podmienku trvalého pobytu ponímali ako skrytú sankciu), čl. 1 Protokolu č. 1 (Ochrana majetku) a čl. 14 (Zákaz diskriminácie) spojený čl. 2 Protokolu 4 (Sloboda pohybu).

Komisia po preskúmaní a založení si príslušnosti *ratione personae*, prešla na analýzu príslušnosti *ratione temporis*. Pri *ratione temporis* Komisia zdôraznila princíp, podľa ktorého sa môžu preskúmať podané žiadosti len v rozsahu, v akom sa týkajú udalostí, ktoré nastali po účinnosti dohovoru príslušnou zmluvnou stranou. Na základe zistených faktov Komisia konštatovala, že nie je *ratione temporis* oprávnená preskúmať okolnosti, za ktorých sa predmetné konfiškácie udiali a ani ich prípadné pokračujúce účinky vyplývajúce z nich po roku 1990, nakoľko rozhodné právne skutočnosti (t. j. konfiškácie majetkov) nastali v roku 1956 a 1973, teda (dlhé časové obdobie) pred ratifikáciou Dohovoru príslušnou zmluvnou stranou³⁷. V súvislosti s touto skutočnosťou Komisia zároveň poukázala i na to, že zbavenie vlastníctva alebo iného in rem práva predstavuje v zásade

³³ Ďalej aj len „Dohovor“.

³⁴ Viď tlačovú správu ESLP k prípadu, dostupná na: <https://hudoc.echr.coe.int/fre-press#%7B%22itemid%22%3A%220003-6769236-9041940%22%7D>

³⁵ Zákon č. 87/1991 Zb. o mimosúdnych rehabilitáciách, viď § 3 tohto zákona.

³⁶ Konkrétne na Európsku komisiu pre ľudské práva (fr. *La Commission européenne des droits de l'homme*), pretože až do prijatia Protokolu č. 11 sa osoby nemohli dovolávať priamo porušenia práv z Dohovoru na ESLP. Ďalej aj „Komisia“.

³⁷ ČSFR ratifikovalo dohovor dňa 18.03.1992.

jednorazový akt a nevytvára pokračujúcu situáciu pozbavenia práva.³⁸ Táto časť sťažnosti teda nespĺňa podmienku *ratione temporis*.

Sťažovatelia ale poukazovali na fakt, že rozhodnutia prijaté v ich veci v roku 1990 *ex tunc* derogovali i nadväzujúce konfiškačné rozhodnutia. V tejto časti, pretože konanie na vnútroštátnej úrovni skončilo až 30.11.1992, t. j. po nadobudnutí účinnosti Dohovoru, si Komisia založila príslušnosť *ratione temporis*. Komisia konštatovala, že pojem majetok v zmysle čl. 1 Protokolu č. 1 Dohovoru je nutné vykladať len v intenciách tohto článku, pričom pod pojmom *majetok* sa chápu *existujúce majetky* (*existing possessions*) alebo *majetkové hodnoty vrátane pohľadávok, pri ktorých sťažovateľ môže aspoň legitímne očakávať ich realizáciu (legitimate expectation)*. Komisia zároveň konštatovala, že za majetok v zmysle čl. 1 Protokolu 1 Dohovoru sa nepovažuje nádej na uznanie starého vlastníckeho práva, ktorého výkon už dlhodobo nie je efektívny a tiež ani podmienená pohľadávka, ktorá je premlčaná pre nerealizáciu podmienky.

Napriek súdnej rehabilitácii sťažovateľov v roku 1990, sťažovatelia neboli schopní efektívne vykonávať nimi tvrdené staré vlastnícke právo a neboli ani nositeľmi legitímnej nádeje – pretože predpis jasne stanovoval podmienky pre vrátenia majetku oprávneným osobám. Z tohto dôvodu boli sťažovatelia v pozícii iba tzv. *obyčajných žiadateľov (merely claimants)*.

Sťažovatelia poukazovali tiež na porušenie čl. 14 Dohovoru a teda na diskrimináciu sťažovateľov na základe nutnej podmienky trvalého pobytu. Komisia však poukázala na fakt, že tento článok dopĺňa ostatné ustanovenia a nemá samostatnú existenciu, keďže je účinný iba vo vzťahu s iným právami a slobodami chránenými Dohovorom. Pretože nedošlo k porušeniu čl. 1 Protokolu č. 1 Dohovoru, nemožno sa domáhať ani porušenia čl. 14 v súvislosti s ním. Komisia tak vyhlásila sťažnosť za neprijateľnú.

3.2 Komparácia s prípadom Lichtenštajncov

Uvedené závery Komisie prijaté v rozhodnutí *Brežný a Brežný proti SR* sú súčasťou konštantnej judikatúry a chápania tejto problematiky Európsky súdom pre ľudské práva, čo potvrdzujú aj ďalšie rozhodnutia v tejto oblasti, akými sú *Jantner proti SR*, *Kopecký proti SR*, *Grazinger a Grazingerová proti ČR*, *Baťa proti ČR*, mimo slovensko-českého prostredia napr. *Smiljanić proti Slovinsku*, a pod. Preto, z hľadiska veci a sťažovateľom použitých argumentov sa môžeme domnievať, že zistené závery z analýzy rozhodnutia *Brežný a Brežný proti SR* je možné využiť i v prípade sťažnosti Lichtenštajnska proti ČR. Je síce pravda, že vyššie uvedená judikatúra ESĽP ohľadne vrátenia majetku predstavuje prípady z obdobia socialistického zriadenia, avšak v rozhodnutiach kreované princípy sú formulované všeobecne, t. j. bez ohľadu na konkrétny spoločenský režim či vymedzený časový úsek a preto ich možno vzťahovať generálne na prípady vrátenia majetku spred ratifikácie Dohovoru príslušnou zmluvnou stranou.

V reštitučnej judikatúre ESĽP je však nutné upozorniť ešte na jednu vec, a to že konfiškácia lichtenštajnského majetku nebola nikdy spochybnená česko-slovenským štátom, a to ani jeho nástupcami (ČR a SR). Práve táto právna skutočnosť totiž rozlišuje tieto spory do dvoch kategórií. Prvá kategória predstavuje prípady, kedy štát síce *ex offio* vyhlásil neplatnosť konfiškačného rozhodnutia *ex tunc*, ale neuznal majetkové nároky sťažovateľov spred ratifikácie Dohovoru (čo je aj náš prípad). Táto kategória sa však odlišuje od skupiny prípadov, v ktorých štát nielen že uznal neplatnosť konfiškačného rozhodnutia *ex tunc*, ale dokonca uznal aj určité majetkové nároky jednotlivcov vznikuté z týchto právnych vzťahov v dobe spred ratifikácie Dohovoru danou zmluvnou stranou a umožnil príslušným osobám domáhať sa takéhoto majetku, na čo ESĽP explicitne poukázal v prípade *Broniowski proti Poľsku*.

Následne treba pripomenúť princípy, ktoré sme uvádzali pri rozbere rozhodnutia *Brežný a Brežný proti SR*, a to že zbavenie vlastníctva alebo iného in rem práva je v zásade jednorazový akt nevytvárajúci pokračujúcu situáciu „pozbavenia práva“. I v prípade, ak by nejakým spôsobom došlo k tomu, že by „prežilo“ holé poručiteľove (dedičove) vlastnícke právo, judikatúra ESĽP hovorí v tejto veci jasne - za majetok v zmysle čl. 1 Protokolu č. 1 Dohovoru sa nepovažuje nádej na uznanie starého vlastníckeho práva, ktorého výkon už dlhodobo nie je efektívny.

³⁸ K tomuto princípu vid' rozhodnutie A., B. and Company A.S. proti Spolkovej republike Nemecko zo dňa 04.07.1978, sťažnosť č. 7742/76.

4 ZÁVER

Spor Lichtenštajnska s Českou republikou o majetok skonfiškovaný na základe dekrétov prezidenta republiky (tzv. „Benešových dekrétov“) predstavuje v poradí ďalší prípad z mozaiky sporov týkajúcich sa vrátenia majetku skonfiškovaného povojnovým Česko-Slovenskom, avšak s viacerými osobitosťami. Lichtenštajnsko, resp. zástupca vládnuceho rodu v Českej republike – Nadácia kniežaťa z Lichtenštajna v spore poukazuje na viaceré relevantné dôvody, prečo sa na vládnuceho Františka Jozefa II., kniežaťa z Lichtenštajna nemali tieto právne akty vzťahovať, a ktoré tak spochybňujú akt konfiškácie a nadobúdaci titul zo strany Česko-Slovenského štátu.

Súčasnú právo Českej republiky však bráni možnosti otvorenia tejto problematiky v nami predostretej skupine sporov, a to dokonca aj v prípade, ak by skutočne došlo k preukázaniu krivdy zo strany Česko-Slovenského štátu. Na túto skutočnosť sme preto poukázali v príspevku uvedením argumentácie súdov a predovšetkým analýzou stanoviska Ústavného súdu ČR. Pretože Lichtenštajnsko následne zažalovalo Českú republiku na Európskom súde pre ľudské práva, bližšie sme skúmali judikatúru a princípy, ktorými sa v tejto problematike riadi Európsky súd pre ľudské práva.

Na základe doterajšej judikatúry Európskeho súdu pre ľudské práva a zvoleného výberu argumentácie sťažovateľom sa však domnievame, že Európsky súd pre ľudské práva danú sťažnosť odmietne ako neprijateľnú, resp. sťažnosť inak skončí neúspechom pre sťažovateľa. To ale neznamená, že by neexistovala žiadna právna možnosť, resp. spôsob právnej argumentácie, ktorý by mohol viesť minimálne k zmenšeniu prípadnej krivdy Lichtenštajnovcov v tomto spore, a to dokonca i pred Európskym súdom pre ľudské práva – to však už bude predmetom úvah v ďalších autorových textoch.

Použitá pramene:

Literatúra:

- BEŇA, J.: Dekréty prezidenta republiky a nariadenia SNR – denacifikácia ČSR a ustanovenie demokratického Slovenska. In: *Pamäť národa. Ústav pamäti národa*. Roč. 2008, č. 2, s. 4 – 26.
- BRICHTOVÁ, D. *Zámek Mikulov*. 2. prep. vyd. Mikulov: Regionálne múzeum Mikulov, 2015. ISBN 978-80-85088-47-2.
- ECHR: *Liechtenstein brings an Inter-State case against the Czech Republic*. Tlačová správa z 19.08.2020 [online]. Dostupné na: https://echr.coe.int/Documents/InterState_applications_ENG.pdf [prezreté 30.05.2021]
- FÁBRY, B. – KASINEC, R. – TURČAN, M.: *Teória práva*. 2. vyd. Bratislava: Wolters Kluwer, 2017. 360 s. ISBN 978-80-571-0127-7.
- GEIGER, P. a kol.: *Česko-lichtenštejnské vzťahy v dejinách a súčasnosti, Souhrnná zpráva česko-lichtenštejnské komise historiků*. Brno: Matice moravská, 2014. ISBN 978-80-87709-05-4.
- HORČIČKA, V.: *Lichtenštejnové v Československu*. 1. vyd. Praha: Agentura Pankrác, 2014. ISBN 978-80-86781-22-8.
- MAČÍ, J.: *Lichtenštejnové zažalovali Česko. Stát povolává do boje historiky*. [online] Dostupné na: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/lichtenštejnové-zazalovali-cesko-stat-povolava-do-boje-historiky-134870> [prezreté 2021-05-30].
- MAČÍ, J.: *Za žalobami Lichtenštejnů na Česko jsou čtyři větve rodu*. [online] Dostupné na: <https://www.seznamzpravy.cz/clanek/za-zalobami-lichtenštejnu-na-cesko-jsou-ctyri-vetve-rodu-65448> [prezreté 2021-05-30].

Rozhodnutia Európskeho súdu pre ľudské práva:

- A., B. and Company A.S. proti SRN. Rozhodnutie zo dňa 04.07.1978, sťažnosť č. 7742/76
- Baťa proti ČR. Rozhodnutie zo dňa 24.06.2008, sťažnosť č. 43775/05
- Brežný Ladislav a Brežný Aurel proti SR. Rozhodnutie zo dňa 04.03.1996, sťažnosť č. 23131/93
- Broniowski proti Poľsku. Rozhodnutie zo dňa 28.09.2005, sťažnosť č. 31443/6
- Gratzinger a Gratzingerová proti ČR. Rozhodnutie zo dňa 10.07.2002, sťažnosť č. 39794/98
- Jantner proti SR. Rozhodnutie zo 04.03.2003, sťažnosť č. 39050/97
- Kopecký proti SR. Rozhodnutie zo dňa 28.09.2004, sťažnosť č. 44912/98
- Smiljanić proti Slovinsku. Rozhodnutie z 02.06.2009, sťažnosť č. 481/04

Rozhodnutia všeobecného súdnicva ČR:

Rozsudok Okresného súdu Praha-východ, sp. zn.: 20 C 70/2014

Rozsudok Krajského súdu v Prahe, sp. zn.: 30 Co 86/2016

Rozsudok Najvyššieho súdu ČR, sp. zn.: 22 Cdo 4705/2016

Rozhodnutia Ústavného súdu ČR:

Nález ÚS ČR sp. zn. II. ÚS 114/04, zo dňa 23.02.2005

Stanovisko Pl. ÚS-st. 21/05 zo dňa 01.11.2005

Uznesenie ÚS ČR, sp. zn. III.ÚS 2130/17 zo dňa 20.02.2020

Právne predpisy:

Dekrét presidenta republiky č. 5/1945 Sb. o neplatnosti niektorých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organisací a ústavů

Dekrét presidenta republiky č. 12/1945 Sb. o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa

Zákon č. 119/1990 Zb. o soudnej rehabilitácii

Zákon č. 87/1991 Zb. o mimosúdnych rehabilitáciách

Zákon č. 229/1991 Zb. o úprave vlastníckych vzťahov k pôde a inému poľnohospodárskemu majetku

Zákon č. 480/1991 Zb. o dobe neslobody

Kontaktné údaje:

Mgr. Marián Šuška

marian.suska@flaw.uniba.sk

Katedra teórie práva a filozofie práva

Právnická fakulta UK

Šafárikovo námestie č. 6

810 00 Bratislava

SR

PRÁVNICKÁ FAKULTA
Univerzita Komenského
v Bratislave